11

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО ТА БІБЛІОГРАФІЯ

ХАРКІВ
1971

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО ТА БІБЛІОГРАФІЯ

МІЖВІДОМЧИЙ
РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ
ЗБІРНИК

ВИПУСК 11

Редакційно-видавничий відділ
Книжкової палати УРСР
Харків — 1971

02
Б29

Матеріали 11 випуску збірника знайомлять читачів з роботами теоретично-методичного характеру. Тут вміщені статті про координацію бібліотечного обслуговування робітників технічною літературою, про організацію єдиного алфавітного каталога книг українською і російською мовами, про інформаційну роботу дитячої бібліотеки на допомогу школі. Робляться спроби визначити предмет бібліотекознавства як науки, друкується продовження статті про місце бібліографії в системі суміжних галузей.

Розділ «Замітки. Повідомлення» висвітлює роботу бібліотек республіки, розповідає про початок державної бібліографічної реєстрації на Україні. Вперше тут друкують досі невідомі твори Лесі Українки — «Лист у далечінь» та переклад на німецьку мову її поезії «To be or not to be?».

Цей випуск знайомить з діячами бібліотечної справи на Україні — М. І. Ясинським та М. А. Годкевичем.

Продовжується друкуватись покажчик праць викладачів та співробітників Харківського інституту культури.

Збірник буде цікавим для працівників бібліотек, студентів, книголюбів.

27806

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Є. П. Тамм (відп. редактор), *І. І. Корнєйчик* (заст. відп. редактора), *С. І. Волкова* (відп. секретар), *В. С. Бабич, В. Т. Витяжков, Л. С. Іллічова, А. С. Кобзаренко, Л. Л. Макаренко, М. О. Пасічник, З. А. Печенізька, С. О. Петров, В. М. Туров.*

ОТЕКА

6—10—4
12—ТП—71

CTATTI

В. Т. ВИТЯЖКОВ
Харківський державний інститут культури

Бібліографія в системі суміжних галузей*

Бібліографія і наукова інформація. Якщо відносно розмежування бібліографії і критики, окремих наук, книгознавства питання розв'язуються більш-менш чітко, то розмежування бібліографії і науково-технічної інформації завдання досить складне. Перешкоджає цьому і термінологічна невпорядкованість в обох галузях, і відсутність єдності серед теоретиків у визначенні ними суті науково-технічної інформації (документації) [1].

Автори тут дотримуються різних точок зору щодо практики науково-технічної інформації, а тому і предмету інформатики.

І за рубежем, і у нас деякі автори не безпідставно вважають наукову інформацію сучасною бібліотечно-бібліографічною справою в галузі науки, техніки і виробництва. Існує і протилежна думка, що наукова інформація майже не зв'язана з бібліотечно-бібліографічною справою. Дехто вважає, що бібліотечно-бібліографічна справа є складовою частиною наукової інформації. Існують і прибічники теорії communication sciences (наукового зв'язку), у відповідності з якою бібліотечно-бібліографічна і науково-інформаційна справи, зберігаючи свою специфіку, є самостійними

[1] Слід відзначити, що термін «науково-технічна» (або наукова) інформація, який використовується у нас і вживається радянськими теоретиками замість терміну «документація», не досить вдалий. Він зміщує фактичне становище речей, веде до підміни одних другими. А це збільшує плутанину і обтяжує розгляд питань за суттю. Адже у житті наукову, технічну, політичну, сільськогосподарську, спортивну і будь-яку іншу інформацію безпосередньо здійснюють друк, радіо, телебачення, кіно, система усної пропаганди та інформації, наочні засоби. У країнах світу щоденно випускається 314 млн. примірників газет, десятки мільйонів примірників журналів; населення Землі використовує майже 0,5 млрд. радіоприймачів, 160 млн. телевізорів і т. д. Цими каналами вчені, інженери, лікарі, агрономи та інші одержують відомості про досягнення науки, винаходи, відкриття, про події тощо. Чи можливо все це замінити чимсь іншим і підміняти навіть термінологічно? А саме таке й трапилося, коли у нас широко розповсюдилося використання терміну «науково-технічна» інформація замість терміну «документація». Але вживаний термін посів місце у науковому словнику. І тепер справа не в термінах, зміст яких визначається домовленістю, а у розкритті суті явищ.

* Закінчення. Початок див. у збірнику «Бібліотекознавство та бібліографія», № 10, 1971.

складовими частинами communication sciences. Радянські бібліографи недостатньо виклали свої погляди з цих питань і тому на них доцільно зупинитись докладно.

Що ж являють собою «науково-технічна» (наукова) інформація в цілому або її суміжні з бібліографією ділянки?

Науковою інформацією, як дійсно оригінальною діяльністю, визнається збирання, аналітико-синтетична переробка, збереження, пошук і розповсюдження відомостей про відкриття, винаходи, досягнення і висновки науки, техніки, виробництва, торгівлі тощо.

На основі аналізу, виділення та узагальнення відомостей, зосереджених у творах друку, рукописах, усних повідомленнях, фотодокументах, працівники служб наукової інформації повинні створювати вторинні документи — огляди, реферати, фактографічні картотеки, які замінюють первинні документи, а також ДІФ'и (довідково-інформаційні фонди) і забезпечуватимуть видачу фахівцям необхідних фактичних довідок. Підготовка і створення енциклопедій, довідників галузевих, тематичних та проблемних, які комулюють досягнення науки і виробництва, також належать до функцій служб наукової інформації.

У майбутньому, на основі розвитку кібернетики, з цією метою будуть використовуватися найрізноманітніші електронні інформаційно-логічні машини, комп'ютери, машини-перекладачі, машини-референти, стенографи-автомати тощо.

Такі, у загальних рисах, особливості і завдання наукової інформації, суміжні і споріднені з бібліотечно-бібліографічною справою в цілому [1].

Бібліотечно-бібліографічні служби і заклади доносили до фахівців усіх галузей науки і виробництва відомості про досягнення

---

[1] Деяка частина працівників, яка тлумачить інформатику майже як всеосяжну науку, крім вищезазначених положень, до сфери її завдань включає: дослідження мислення людини, раціоналізацію наукової праці і досліджень, забезпечення науковців новими ідеями, одержання нової наукової інформації на основі переробки, «переплаву» досягнень, створення технічних засобів інформації, математичну і прикладну лінгвістику, майже всі проблеми поліграфії, навіть кібернетику, наукознавство, психологію, теорію пізнання і багато іншого, з чим так або інакше пов'язана наукова інформація і що використовується в її системі, хоча насправді давно вже є самостійними явищами і предметами інших наук. Таке поширене розуміння предмету інформатики характерне і для першого значного радянського видання — «Основы научной информации» (М., 1965) О. І. Михайлова, А. І. Чорного, Р. С. Гіляревського, і для другого видання цієї книги — «Основы информатики» (М., 1968). Про необхідність уточнення сфер цього предмету свідчить, наприклад, найважливіше зауваження академіка О. Н. Несміянова, висловлене у передмові до першого видання книги «Основы научной информации» відносно її завдань. Спростовуючи деякі претензії, він тут прямо вказав, що науково-інформаційна служба ніколи не звільнить дослідників від необхідності читання науково-технічної літератури в оригіналі, але вона спроможна і повинна позбавити дослідника від витрачання часу на пошук та збирання останньої. Справа інформаційних органів — пошук і концентрування (функція геолога та інженера-збагачувача), а засвоєння — «виплав металу» — завжди справа самого вченого.

науки, техніки і виробництва, повідомляли їх про будь-які відкриття, винаходи, підсумки наукових досліджень, дослідно-конструкторських робіт, пропагували все краще в усіх галузях знань і виробництва.

Недоліки ж в цій справі існують незалежно від бібліотечно-бібліографічних методів або обмеженості їх. А тому ігнорувати, принижувати або спростовувати можливість і необхідність діяльності бібліотек у цьому напрямку — значить навмисно ошукувати необізнаних, завдавати шкоду справі пропаганди досягнень науки і техніки бібліотеками і бібліографічною службою. Але саме таке трапилося у відомих радянських інформатиків, коли вони у згаданій книзі з метою «відмежування» від бібліотечно-бібліографічної справи (а не розмежування з нею), фактично всі головні бібліотечно-бібліографічні методи включили до складу наукової інформації, а бібліотечно-бібліографічну справу оголосили «малоефективною», «недостатньою» для науки, техніки і виробництва.

Відміна бібліотечно-бібліографічної справи (зокрема, радянської) від наукової інформації зовсім не в тому, що, мовляв, їй не властивий міцний зв'язок з науковою роботою і виробництвом, що для своєї мети у цій справі неможливо застосовувати сучасні технічні засоби пошуку або множення матеріалів і що бібліотеки не використовують рукописів і інших недрукованих документів.

Помилковим є і твердження окремих інформатиків про те, що збирання, зберігання, класифікація і подібні операції з первинною документацією в бібліотеках здійснюються з іншою метою порівняльно з службами наукової інформації. Вся історія бібліотечної справи і бібліографії характеризується їх міцними зв'язками з наукою, технікою, виробництвом, культурою, освітою. І сама наукова інформація, як форма діяльності, народилася у надрах бібліотечно-бібліографічної справи і в наш час здійснюється лише її відгалуження від цієї справи. Проте ряд і радянських авторів-інформатиків з метою обгрунтування самостійності наукової інформації і відсутності в ній будь-якої єдності з бібліотечно-бібліографічною справою, шукаючи відмінності навіть там, де їх неможливо знайти, дійшли до «висновку», що бібліотеки і органи інформації — інститути сучасного суспільства — покликані задовольняти різні його потреби.

Прихильники цієї точки зору прийшли навіть до висновку, що основні завдання бібліотек і служб інформації є різними, майже протилежними. Тоді вони і функції, що їх завжди виконували бібліотечно-бібліографічні заклади (наприклад, відповіді на запитання: «що являє собою зміст певних публікацій», «в яких публікаціях зосереджена інформація з тієї або іншої теми або предмету») оголошують невластивими або не головними для бібліотечно-бібліографічної справи.

Такі висновки окремих теоретиків наукової інформації лише

заплутують, але не вирішують проблему про відміну її від бібліотечно-бібліографічної справи.

У протилежність науковій інформації бібліотечна справа і бібліографія не ставлять перед собою мети заміни первинних документів (книг, журналів, газет, фотодокументів та інших оригінальних джерел інформації) вторинними — рефератами, фактографічними картотеками тощо.

На відміну від наукової інформації бібліотечно-бібліографічні заклади не намагаються здійснювати «логічний переплав» досягнутих наукових та науково-технічних знань і одержання цим шляхом нової наукової інформації і наукових ідей (фактично це завдання дослідницької діяльності, наукового мислення, і претензії на таку роль з боку інших сфер, в тому числі і інформатиків, безпідставні).

До функцій бібліотечно-бібліографічної практики і теорії в цих галузях не входить дослідження творчого мислення людини, моделювання його, створення технічних засобів інформації, як і розробка математичної лінгвістики, які деякі теоретики поки що включають до складу завдань інформатики. Теоретики бібліографії не намагаються підмінити або розділити функції і завдання кібернетики, теорії пізнання і психології, на що претендує інформатика. І розмежування у всіх цих сферах — справа фахівців відповідних галузей.

Бібліотечно-бібліографічна справа та теорія мають цілком конкретні завдання.

Бібліотечно-бібліографічна справа є цілеспрямоване збирання, аналітико синтетична переробка, організація, тривале зберігання, оперативне відтворювання оригінальних носіїв інформації — первинних і вторинних документів з метою обслуговування читачів.

Суть наукової інформації полягає в аналітико-синтетичній переробці змісту первинних носіїв інформації і забезпеченні фахівців здобутими фактами, розрахунками, формулами, висновками з досліджень, які зберігаються у вторинних документах.

Бібліотечно-бібліографічна справа в цьому плані повністю перевершує наукову інформацію, хоч для бібліотекарів-бібліографів це не є єдиним завданням. За метою і кінцевими підсумками обслуговування науки і техніки бібліотечно-бібліографічними службами є ідентичним обслуговуванню цих сфер службами наукової інформації. Однак розв'язуються ці завдання бібліотеками інакше, на основі інших методів — перш за все шляхом використання первинних документів і досконалого путівництва по них.

Якщо наукова інформація на запитання повинна видавати фактичні довідки, відомості, то для бібліотечно-бібліографічної справи, наведення тих же відомостей передбачає видачу необхідного первинного документу. Розшукати і видати фактичні відомості, формули і подібне для бібліотечно-бібліографічних служб означає: на основі використання бібліографічного апарату, ство-

реного багатьма поколіннями бібліографів окремих країн і всього світу, знайти необхідний первинний документ — книгу, журнал, рукопис, патент тощо, і, користуючись покажчиками, доданими до документів, знайти і вказати, де знаходиться потрібний матеріал. А тому своєрідною, але надзвичайно надійною «фактографічною картотекою» бібліотек у такому випадку стають їх книжкові, журнальні та газетні фонди, фільмотеки, фонотеки, зібрання рукописів патентів, карт, нот, цінників. З надходженням до фондів бібліотек «вторинних документів», і вони стають базою постачання читачів фактичними відомостями.

Там, де має місце збирання, зберігання, класифікація, організація первинних документів, пропаганда їх і обслуговування ними читачів — перед нами сфера бібліотечно-бібліографічної справи. Обслуговування безпосередньо фактами, відомостями — суть наукової інформації. Цим, в основному, відрізняється бібліотечно-бібліографічна справа від наукової інформації, незалежно від того, де здійснюється те або інше обслуговування — в органах наукової інформації або в системі бібліотек [1].

---

[1] У статті М. А. Брискмана «Библиография и документация» (Труды Ленинградского института культуры им. Н. К. Крупской, т. XVIII, Ленинград—Вильнюс, 1967), в якій спростовано ряд безпідставних претензій інформатиків і влучно викриті окремі їх теоретичні промахи, було зроблено спробу визначити суттєві відміни між бібліотечно-бібліографічною справою і науковою інформацією. Автор в цілому вірно вказав на завдання розмежування, коли писав, що відміни треба шукати «не столько в различии их объектов, не столько в различии функций, сколько в различии их методов. Сопоставлять надо библиографическое разыскание, отбор материала, библиографическую характеристику и группировку материала с т. н. аналитико-синтетической переработкой документальной информации, этим profession de foi документалистики» (с. 317). Але автор зовсім не правий, коли він підсумовує: «Все сказанное свидетельствует, что документалистика, теория научной информации, — по крайней мере в ее современном состоянии — это дисциплина, для которой чисто количественные методы являются не только характерными, но основными, ведущими, определяющими. Именно в этом — ее наиболее существенное отличие от библиографии.

Эта дисциплина, хотя некоторыми своими сторонами и смыкается с библиографией (а вернее — ее использующая), но принципиально от нее отличающаяся отсутствием задач качественной оценки, задач подлинной ориентации в разнообразных документах, ориентации в соответствии с реальными, конкретными потребностями — пользуемся документалистским термином, ориентации релевантной» (с. 327).

У цьому висновку автор, спростовуючи своє ж головне посилання, пішов іншим шляхом і всі відміни наукової інформації від бібліографії підпорядкував питанню оцінки. Як відомо, «безоцінковими» бувають і бібліографічні посібники, а в минулому у нас існували теорії бібліографії, які надмірно захоплювалися кількісними показниками і спростовували питання про якість. Відсутність оцінки, таким чином, не є властивістю або вирішальною рисою наукової інформації. По-друге, автор зіставляє документалістику з бібліографією (тобто з практикою путівництва по первинних документах, а не з теорією бібліографії, що є алогічним). Тому в статті М. А. Брискмана не розкриті справжні фактори, які відрізняють бібліографію від наукової інформації. Адже, погодившись з автором, необхідно буде визнати, що, як тільки інформатики почнуть застосовувати якісну оцінку документальних матеріалів, одразу зникнуть відміни між бібліографією і науковою інформацією.

Отже, підсумовуючи вищезгадане, треба відзначити, що науково-інформаційні потреби працівників сфер науки, техніки, виробництва на сьогодні задовольняють науково-інформаційні служби шляхом створення фактографічних матеріалів і бібліографії як наукової інформації про первинні документи та бібліотечно-бібліографічні заклади, шляхом використання первинної документації і створенням бібліографічних матеріалів. Тому треба визнати, що бібліографія є складовою частиною наукової інформації, її іншою формою.

І тут особливо слід підкреслити, що бібліотечна справа і бібліографія не втратили свого значення, не зважаючи на появу у них такого «конкурента», як наукова інформація у вигляді фактографії.

У наш час і до часів, коли людство створить більш зручні і економічні засоби збереження і розповсюдження знань, досягнень науки, техніки і культури, ніж писемність, бібліотечно-бібліографічна справа та її методи будуть переважаючими у задоволенні інформаційних потреб. І зовсім не тому, що бібліотечно-бібліографічні методи є досконалими у всіх відношеннях, але тому, що вони невід'ємні від писемності, народжені нею та її методами фіксування, збереження і розповсюдження знань. Бібліотечна справа і бібліографія у цьому відношенні — відбиток самої писемності, включаючи сюди фільми, фонограми, креслення, патенти, ноти, тощо, існуватимуть і виконуватимуть свої функції, поки існуватиме писемність.

Більш того, до створення кібернетичних сховищ знань людства власні методи наукової інформації — заміна первинної документації — навряд чи набудуть всеосяжного характеру.

Справа в тому, що переваги фактографії в одних умовах будуть недостатніми в інших. Наприклад, заміна первинного документу вторинним є цілком неприпустимим для художньої літератури, нотних видань, креслень, карт, стандартів, патентів, публіцистики, науково-популярної, учбової, довідкової літератури і переважної частини суспільно-політичної та історичної літератури. Методи сучасної наукової інформації являються недостатніми, коли йдеться про літературу, в якій емоційний, естетичний, ідеологічний або педагогічний фактори мають певне значення, передбачені авторами або невід'ємні від роду і характеру літератури.

Тому у всіх цих сферах і галузях літератури прийнятими і взагалі незамінними є, перш за все, бібліотечно-бібліографічні методи — використання оригіналів документів і путівництво по фондах і документах.

Більш того, коли справа стосується відомих книг дослідницького або узагальнюючого характеру, питання про заміну їх вторинними документами взагалі стає зайвим. Літературно і редакційно оброблені, лаконічно викладені, насичені думками, ідеями, фактичними даними, розрахунками, формулами, висновками такі «первинні документи» самі часто стають «підсумковими»,

своєрідними «рефератами» знань, не підлягають реферуванню і заміні вторинними документами. Вторинні документи на подібні матеріали будуть досягати знов-таки цілих книг, але вже без гарантії повноти і точності документів первинних. До того ж читачі ще бажають мати справу з оригіналом, а не з їх заміною. І в таких випадках, як бачимо, більш доцільним є бібліотечно-бібліографічні методи.

Недоцільно тут ігнорувати і питання про значну вартість заміни оригінальної інформації. Створення рефератів і фактографічних картотек — справа занадто дорога, а тому не у всіх випадках доцільна і виправдана. Наприклад, «повторні» збирання фактичних даних і «переплави» всієї первинної документації — справа в наш час абсолютно неможлива (у протилежність формуванню вичерпних універсальних або загальногалузевих чи проблемних бібліотечних фондів і багатоаспектних бібліографічних посібників).

Прикладом економічності, оперативності і ефективності «переплавів» первинних документів може бути створення не лише універсальних або галузевих енциклопедій, але навіть невеликих тематичних довідників. Комуляція досягнень науки і техніки — надзвичайно тривалий і трудомісткий процес. Але тільки-но поданий до друку довідник або реферативний журнал (РЖ) відбиває досягнення вже вчорашні.

У цьому відношенні лише первинні документи мають оперативність і масове розповсюдження.

Логічна універсальна переробка, «переплав» первинних документів вимагатиме величезної витрати висококоштовної праці науковців.

Таку роботу можна здійснити зусиллям лише армії вчених і інженерів, що створює «первинні документи». Ще один приклад. Оскільки значна частина потоку «вторинних документів» все ж не замінює, а лише допомагає пошуку «первинних документів», то вони мають тенденцію перетворення у «зайві тексти». У вартісному відношенні бібліотечно-бібліографічна справа завдяки своїм методам і в наші часи набагато економічніша і оперативніша, ніж наукова фактографічна інформація.

Висока вартість власних науково-інформаційних матеріалів, їх недостатня оперативність, невелика кількість — все це змушує у багатьох випадках віддавати перевагу століттями створеним бібліотечно-бібліографічним методам обслуговування науки, техніки і виробництва.

Подібні порівняння можна продовжити і знайти інші не менш важливі переваги бібліотечно-бібліографічної справи і її методів у порівнянні з науковою інформацією.

Сучасна діяльність практичних служб наукової інформації свідчить про тісний зв'язок її з бібліотечно-бібліографічною справою, про їх функціонування разом у взаємному доповненні більше,

ніж про «відмежування» одної від другої і роз'єднанні цих інститутів сучасного суспільства.

Сформована у надрах бібліотечно-бібліографічної справи і відгалужена від неї з метою сприяння конкретним дослідницьким, конструкторським роботам і виробництву, науково-інформаційна служба не замінила бібліотечно-бібліографічного обслуговування цих сфер і не ліквідувала науково-інформаційну діяльність бібліотек. І сама документація — одна з форм науково-інформаційного обслуговування в умовах існування писемності, часто потребує бібліотечно-бібліографічного обслуговування і забезпечення: у звичайних бібліотечних фондах, у бібліотечному зберіганні і використанні багатьох її матеріалів, в ретельному путівництві по них, тобто — в бібліографії.

Лише наявність багатьох універсальних, міжгалузевих, галузевих і виробничих бібліотек і функціонування досконалої системи бібліографії може створити умови для налагодження фактографічного обслуговування виникаючих постійно і раніш не передбачених дослідів, тобто використання досягнутого новими напрямками науки, техніки, виробництва. Лише маючи можливість звернутися до колективної вичерпної пам'яті людства (до літературних скарбниць), використовуючи різні путівники, дослідники спроможні забезпечити розшук наукової інформації.

Саме тому ні у кого немає жодних підстав для нехтування ролі бібліотек і бібліографії. Науково-інформаційному обслуговуванню вчених, інженерів, конструкторів нашого часу і майбутнього можна завдати величезної шкоди, якщо замінити обслуговування їх лише науково-інформаційними матеріалами. Адже зовсім не випадково рішеннями Радянського уряду завдання обслуговування науки, техніки і виробництва покладені не лише на служби наукової інформації, але й на всю систему радянських бібліотек.

У реальному житті служби і заклади наукової інформації на сьогодні широко та інтенсивно перш за все використовують традиційні методи і форми бібліотечно-бібліографічного обслуговування. В той же час і бібліотеки все більше починають використовувати матеріали і методи, створені в системі наукової інформації. Адже їм зовсім не протипоказані ні сучасні апарати репрографії, ні реферативний журнал, ні механічні або електронні бібліографи.

Отак можуть бути визначені відміни і взаємозв'язки, які існують між бібліотечно-бібліографічною справою і науковою інформацією.

Бібліотечна справа і бібліографія. Найбільш важким у намаганні встановити більш-менш чіткі межі є завдання розмежування практики бібліотечної роботи і бібліографії, встановлення меж, які визначають такі наукові дисципліни як бібліотекознавство (теорію бібліотечної справи) і бібліографознавство (теорію бібліографії).

Саме тому, що бібліотечна справа існує і функціонує завжди разом з бібліографією, передбачають, взаємодіють і доповнюють одна другу, розмежування часто формується шляхом погодження і координації учбових програм з бібліотечної справи і бібліографії не на принциповій основі. Часто цілком виправдано, що про ці обидві галузі говорять як про суцільну «бібліотечно-бібліографічну справу», про одне суспільне явище [1], хоч, зрозуміло, це зовсім не свідчить про тотожність бібліотечної справи і бібліографії. Тому тут, не чіпаючи всіх деталей і часткових питань, доцільно визначити лише принципові положення в цілому і основні сфери бібліотечної справи і бібліографії.

За загальноприйнятим тлумаченням бібліотечна справа — це організація колективного використання книги. Сюди, перш за все, входить таке коло питань і завдань як розміщення мережі бібліотек, формування, збереження літературних фондів, налагодження їх використання, індивідуальна робота з читачами і керівництво їх читанням і т. д. Бібліографічна ж робота, тобто путівництво по літературних фондах і книгах, інформація про літературу, пропаганда книг і масове керівництво читанням є однією з найголовніших функцій і завдань бібліотек. І в цьому відношенні бібліографічна робота — складова і невід'ємна частина бібліотечної справи, тому що вона можлива і доцільна на базі літературних фондів і в зв'язку з ними. Літературні фонди, в тому числі і окремих бібліотек, без бібліографічних путівників і посібників стають неприступними читачеві. Без бібліографії вони перетворюються у книжкові гімалаї і безмежний літературний океан.

Однак бібліографічну роботу ведуть не лише бібліотеки. Інформацію про літературу, пропаганду її і масове керівництво читанням здійснюють спеціальні бібліографічні заклади, самі видавництва, система книжкової торгівлі, преса, система наукової інформації і інші.

Бібліографічна справа, як цілеспрямована, наукова інформація про літературу і пропаганда її, виходить за межі бібліотек. Саме тому бібліографія являє собою самостійне і оригінальне явище, складаючи цілу систему, що обслуговує найрізноманітніші вимоги суспільства і яке здійснюється різними закладами, організаціями, а в їх числі — бібліотеками і навіть окремими особами. Питання функціювання цієї системи, ефективність роботи окремих її ланок, координація діяльності всіх закладів і галузей бібліографії—найважливіші проблеми теорії бібліографії — бібліографознавства.

---

[1] Крім поняття «бібліотечно-бібліографічна справа», широко розповсюджені і такі поняття: «бібліотечно-бібліографічні знання», «бібліотечно-бібліографічна класифікація» і інші. А каталоги і картотеки, наприклад, одночасно є бібліотечним і бібліографічним знаряддям.

У відповідності до складу практичної діяльності розгалужуються і наукові дисципліни — бібліотекознавство і бібліографознавство. Якщо перша дисципліна — це наука про організацію колективного користування книгою, то друга — галузь знань про наукову літературну інформацію, пропаганду кращої книги.

БИБЛИОГРАФИЯ В СИСТЕМЕ СМЕЖНЫХ ОТРАСЛЕЙ

Резюме

У библиографии имеется ряд смежных и родственных отраслей: критика, многие конкретные науки, книговедение, научная информация, библиотечное дело. Критику и библиографию нельзя отождествлять, хотя в них используются одни и те же формы: обзоры, рецензии и т. п. Они решают разные задачи. Литературная критика — это пропаганда философских, этических, эстетических и др. взглядов, научная же критика — это сама наука. Библиография является научной информацией о литературе. Неверно рассматривать отраслевые библиографии только как «вспомогательные науки» соответствующих отраслей знания.

В состав книговедения, как комплекса наук, библиографоведение входит со своим специфическим предметом — проблемами целенаправленной информации о литературе и пропаганды лучшей. Более сложно размежевывается библиотечно-библиографическое дело с научной информацией, которая в настоящее время отпочковывается от этой отрасли в целом. Поляризуя явления, следует научную информацию считать фактографическим обслуживанием без отсылки читателей к первичным документам, тогда как для библиотечно-библиографического дела удовлетворение тех же запросов решается за счет разыскания и предоставления потребителям информации прежде всего первичных документов, их оригиналов или копий. Поэтому библиография является второй формой современной научной информации.

Библиотечное дело и библиография, рожденные письменностью, всегда сопутствуют и предполагают друг друга. Библиография — функция и задача библиотек, их важнейшая составная часть. В практической деятельности вопрос размежевания библиотечного дела и библиографии не возникает. Он интересен главным образом для разработки учебных программ с целью ликвидации дублирования в учебных курсах. Поэтому конкретные стороны его здесь решаются условно, хотя это и не означает полной тождественности библиотечного дела и библиографии.

Н. Я. ФРІДЬЄВА
Харківський державний інститут культури

До питання про бібліотекознавство як науку

Суттєвою особливістю сучасного етапу науково-технічної революції є бурний розвиток наук, які мають величезний вплив на прискорення технічного прогресу, допомагають створювати матеріально-технічну базу комунізму.

Постанови партії і уряду за останні роки неодноразово підкреслювали зацікавленість держави у тому, щоб усі наукові організації і установи неухильно підвищували рівень наукової роботи, добиваючись її оптимальної результативності, ефективності.

Постанова ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їхньої ролі у комуністичному будівництві» (1967 р.) і постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по підвищенню ефективності роботи наукових організацій і прискоренню використання у народному господарстві досягнень науки і техніки» безпосередньо стосуються і проблем розвитку бібліотекознавства як науки, а отже і тих, хто повинен займатися їх розробкою: науково-дослідні організації при бібліотеках, кафедри бібліотекознавства вузів, наукові бібліотеки.

Особливо велике значення для бібліотекознавства, яке знаходиться у ряді суспільних наук, має постанова «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їхньої ролі у комуністичному будівництві».

Хиби у розвитку суспільних наук, вказані у постанові, мали місце у бібліотекознавстві: коментаторство, спрощенність, недостатність застосування марксистсько-ленінського аналізу і узагальнення ряду нових явищ і процесів у бібліотечній роботі, недооцінювання теорії, відступ від принципу історизму у дослідженнях, суб'єктивізм, недоліки в організації наукових досліджень.

Рішення партії закликають посилити роль суспільних наук у комуністичному будівництві, вимагають підвищення наукового рівня бібліотекознавства, активних пошуків наукових методів дослідження бібліотечних процесів з метою підвищення ефективності роботи кожної бібліотеки, на кожній її ділянці.

Відгуком на постанову партії про суспільні науки є стаття

Н. І. Тюліної «Про шляхи підвищення рівня бібліотечних досліджень» [1].

Автор ставить за мету визначити, наскільки радянське бібліотекознавство сформувалося як самостійна наука. Критерієм для вирішення цього питання беруться загальні ознаки науки, які визначають, наскільки наявна сукупність знань у даній галузі відповідає цим ознакам: визначення предмету дослідження, вироблення понять, які відповідають цьому предметові, встановлення фундаментального закону, властивого даному предметові, відкриття принципу чи створення теорії, яка дозволяє пояснити багато фактів, характерних для дослідження предмета.

Автор приходить до висновку, що предмет бібліотекознавства як науки визначений, але теоретична база бібліотекознавства і основні поняття хоча у значній мірі і розроблені, вони ще не складають завершеної системи. «Бібліотекознавство,— на думку автора,— знаходиться у стадії свого формування» [2].

У статті ставляться й інші важливі для оцінки радянського бібліотекознавства питання: інтеграція бібліотекознавства з іншими науками, місце бібліотекознавства у системі наук. Багато питань лише поставлені і вимагають дальшого поглибленого дослідження.

Але одне положення тов. Тюліної викликає серйозні заперечення. «У бібліотекознавстві, — говорить автор статті, — визначено предмет дослідження — суспільне користування книгами» [3].

Таке визначення предмета радянського бібліотекознавства як науки уже є у бібліотекознавчій літературі. У розгорнутому вигляді його дає О. С. Чубар'ян у статті «П'ятдесят років радянського бібліотекознавства». «Предметом дослідження радянського бібліотекознавства стали мета, принципи, зміст і форми суспільного користування книгами. Суспільне користування бібліотечним фондом розцінюється як один з найдійовіших засобів комуністичного виховання народу...» [4]. Правда, далі автор сам спростовує висунуте ним положення правильним твердженням, що суть бібліотечної роботи, її зміст заключається у тому, щоб засобами і методами пропаганди книги і керівництва читанням здійснювати процес комуністичного виховання трудящих і сприяти формуванню гармонічно розвиненої особистості.

І справді, хіба досвід бібліотечного будівництва в СРСР можна звести лише до суспільного користування книгами?

Проблеми, які досліджуються у галузі бібліотекознавства, розробляються бібліотечними працівниками і висвітлюються у пресі, у більшості своїй стосуються також суспільних функцій бібліо-

[1] «Библиотеки СССР», вып. 43, 1969, с. 23—35.
[2] Там же, с. 25—26.
[3] Там же.
[4] «Библиотеки СССР», вып. 40, 1968, с. 20—21.

тек, наприклад: «Робота з ленінською книгою серед молоді», «Вивчення інформаційних запитів спеціалістів з метою удосконалення бібліотечно-бібліографічного обслуговування», «Вивчення читачів», «Спеціаліст, бібліотека, бібліографія». Висуваються і такі найважливіші комплексні проблеми радянського бібліотекознавства: «Роль бібліотеки у соціалістичному суспільстві», «Бібліотечна робота як виховний процес» та інші.

Визначення предмета бібліотекознавства вимагає дальшого дослідження. В. І. Ленін вказував: «Щоб дійсно знати предмет, треба охопити, вивчити всі його сторони, всі зв'язки і «опосередкування»; «...діалектична логіка вимагає, щоб брати предмет в його розвитку, „саморусі", (як говорить іноді Гегель), зміні»; «...вся людська практика повинна ввійти в повне „визначення" предмета і як критерій істини і як практичний визначник зв'язку предмета з тим, що потрібне людині» [1].

Попробуємо піти по вказаному шляху, виробити поняття, які відповідають об'єкту бібліотекознавства. Виявивши основні ознаки бібліотеки, охарактеризувавши їх, ми підійдемо і до предмета нашої науки. Наш об'єкт — бібліотека. Це соціальний інститут, історичне явище суспільного життя людства. Бібліотека існує з появою писемності як заклад культури, покликаний виконувати специфічні суспільні функції: збирання і зберігання великих духовних цінностей культури, книги (звідси термін «бібліотека» — книгосховище).

У процесі історичного розвитку бібліотека переживає зміни кількісні і якісні.

Зробимо спробу встановити історичний зв'язок бібліотек з духовною культурою суспільства і визначити основні закономірності, характерні для бібліотеки як об'єкта науки.

Марксизм-ленінізм розглядає духовну культуру суспільства як сукупність духовних цінностей, створених людством у процесі суспільно-історичної практики (діяльності людей).

Рівень духовної культури, її характер і роль у житті суспільства залежать від історично-конкретної форми матеріального виробництва, від характеру суспільних відносин. Кожному суспільному ладу властива своя культура. Зміна історичних епох неминуче приводить до зміни характеру культури, її змісту. В усіх класово-антагоністичних суспільствах культура має класовий характер. В ній знаходить відображення духовне життя суспільства, яке втілюється у багатстві ідей, поглядів, понять, уявлень, моралі, в ідеології, науці, літературі, мистецтві, письменстві, книзі, в діяльності відповідних установ.

Протягом історії людства один тип культури і ідеології змінювався іншим. Дожовтнева культура змінювалась у надрах класо-

[1] Ленін В. І. Твори, [illegible]

БІБЛІОТЕКА

во-антагоністичного суспільства, завданням якого було тримати маси трудящих у покорі з метою експлуатації.

В обмеженій рамками статті немає можливості показати суспільні функції бібліотек і їх роль у духовній культурі суспільства докладно. Зупинимося лише на найтиповіших моментах історії.

В епоху феодалізму в Західній Європі бібліотеки існують в усіх державах. Крім феодалів, поміщиків, до пануючих класів належать представники римсько-католицької церкви. Протягом багатьох віків католицька церква відігравала величезну роль у різних сферах соціального життя: здійснювала політичний, класовий і духовний гніт, систематично переслідувала передових людей, прояви вільнодумства.

Реакційну ідеологію контрреформізму у бібліотечній справі епохи феодалізму особливо яскраво відбиває робота Клавдіуса Клеменса, вченого монаха-ієзуїта (1635 р.). Це книга про організацію і використаня особистих і громадських музеїв і бібліотек.

Клавдіус Клеменс не тільки створив і видав свою працю з бібліотечної справи, а й читав свій курс з бібліотекознавства у Мадрідському коледжі на кафедрі літератури, вважаючи, що знайомство з бібліотекою, її організацією необхідні для кожного, хто працює над першоджерелами. Суспільні функції бібліотеки у праці Клеменса висвітлені досить широко. Він розкриває можливе призначення бібліотеки, говорить, що бібліотека може служити для душевного задоволення, для піднесення людей науки, для порівняння наук, для громадської користі.

Клеменс включає у сферу обслуговування бібліотекою не лише експлуататорську феодально-церковну верхівку, але й міста і передмістя. Бібліотеки є органами інквізиції, вони вогнем і мечем борються з найменшими проявами вільнодумства, переслідують науку, вчених, які допускають відхилення від католицької релігії.

З цих позицій Клеменс виділяє атеїстичні, єретичні, нечистиві, по магії пасквілі, «безкорисні» і «безглузді». Робота Клеменса — бібліотечна модель інквізиції.

У структурі бібліотеки передбачається «carcer et rogus» — тайник для заборонених книг і вогнище для їх спалювання.

Бібліотекар не тільки зберігає книги. На нього покладаються складніші ідеологічні функції — очищати бібліотеку від заборонених і шкідливих книг. Клеменс пише про бібліотекаря, що він, подібно до капітана судна, повинен безпосередньо пильнувати, дивитися вперед, викидати непотрібне. Заборонені і шкідливі книги вилучати і відправляти в «carcer» та спалювати в «rogus».

З приходом епохи Відродження, епохи гуманізму, змінюється характер суспільних функцій бібліотек. Епоха наклала свій відбиток: гуманітарна освіта бібліотекарів, зв'язок їх з діячами Відродження, поява у фондах бібліотек світської літератури.

З'являється багато робіт, присвячених бібліотекам. Деякі з них мають бібліофільський характер, наприклад: трактат єпископа Річарда із Бері «Filobiblon» («Любокнижие», 1344 р.). Книга бібліотекаря Ноде Гобриеля «Советы для устройства библиотек» (1627 р.) відбиває уже прогресивнішу ідеологію епохи Відродження [1].

Бібліотеки на Русі періоду феодалізму (XIV—XVII) виникали переважно при монастирях; вони містили релігійну літературу, обслуговували монахів і церковнослужителів. Основною суспільною функцією їх було насадження ідеології православної церкви, боротьба з усіма відступами від догм православ'я, контроль за тим, щоб твори «єретиків», «чорнокнижників», «вільнодумців» не проникали у бібліотеки. Але функція збирання і зберігання рукописів, книг, складання на них списків все ж була прогресивною.

У буржуазному суспільстві відбувається боротьба двох культур: буржуазної — пануючої культури, яка відбиває ідеологію експлуататорських класів та пролетарської, яка відбиває ідеологію трудящих та експлуатованих мас.

У розвитку бібліотечної справи та бібліотекознавства це дуже складний період. Освітня діяльність бібліотек всіляко гальмувалась, бібліотеки для трудящих були недосяжні, народні бібліотеки переслідувалися.

У 1913 р. В. І. Ленін писав: «Такої дикої країни, в якій маси народу настільки були б п о г р а б о в а н і в розумінні освіти, світла і знання, — такої країни в Європі не лишилося ні одної, крім Росії. І ця здичавілість народних мас, особливо селян, не випадкова, а *неминуча* при гніті поміщиків, які захопили десятки і десятки мільйонів десятин землі, захопили і державну владу як в Думі, так і в Державній раді...» [2].

Які ж суспільні функції здійснювали бібліотеки у період капіталізму?

На початку XIX ст. (вже з'являється термін «бібліотекознавство». Він був введений Шреттиером — бібліотекарем Мюнхенської королівської бібліотеки, який написав «Versuch eines vollständigen Lerbuch der Bibliothek wissenschaft» («Досвід повного наукового дослідження бібліотекознавства») та «Handbuch der Bibliotek's» («Посібник з бібліотекознавства»).

Буржуазні бібліотекознавці, у тому числі й Шреттиер, розглядали бібліотеки як книгосховища, звертаючи основну увагу на питання збирання, зберігання і технічного упорядкування фондів бібліотек, тобто на створення елементарних умов забезпечення суспільного користування книгами.

---

[1] Шамурин Е. И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации, т. 1. М., 1955, гл. 4, 5.

[2] Ленін В. І. Твори, т. 19, с. 113.

Шреттиер визначив бібліотекознавство як «сукупність правил, необхідних для кращої організації бібліотек».

Бер К. Е. (1792—1876 рр.), російський вчений, натураліст, який більше 25 років працював у бібліотеці Академії наук, надавав бібліотекам великого значення, розглядав їх як більш важливий засіб культури, ніж університет, тому що бібліотека є необхідною умовою розвитку наукових знань в Росії. Бер сам розробив класифікацію літератури для бібліотеки Академії наук. У цій класифікації вже фігурувало «бібліотекознавство», його і бібліографію він виносив на перше місце. Бер порушує питання про роль бібліотекаря та про вимоги, які повинні ставитись до працівників бібліотек, він критикує становище, яке мало місце в Германії: там бібліотекарями були філологи; він вважав це ненормальним, тому що вузькі спеціалісти, на його думку, не можуть забезпечити керівної ролі в бібліотеках, тоді як коло літературних явищ значно розширилося.

Справжня основа бібліотекознавства в Росії була закладена у середині XIX ст. Василем Івановичем Собольщиковим (1813—1872) — бібліотекарем імператорської публічної бібліотеки у Петербурзі. Він був автором першого російського посібника з бібліотечної справи «Про влаштування громадських бібліотек і складання каталогів» (у 1858 р. було опубліковано в «Журнале Министерства народного просвещения» в №№ 10 і 11, а в 1859 р. вийшло окремим виданням, у тому ж році було опубліковано в Парижі французькою мовою).

Собольщиков веде боротьбу за відкриття бібліотеки, за її доступність, говорить про необхідність зробити її «приютом» для всіх, а не тим таємничим святилищем науки, як це було раніше.

Однією з кращих робіт з бібліотекознавства в Росії була праця Хавкіної Л. Б. «Ьиблиотеки, их организация и техника». (СПб. 1911, с. VIII+404), в якій приведена велика бібліографія з бібліотекознавства.

Наприкінці XIX та на початку XX ст. в Європі з'являються посібники з бібліотекознавства. Деякі з них перекладаються на російську мову (Ф. Эйхлер. Библиотековедение высшего порядка в его отношении к методам научного исследования и преподавания. 1913). В цих посібниках визначений термін «бібліотекознавство». Але характер визначення майже не виходить за рамки сукупності правил, які стосуються обладнання і управління бібліотек [1]. В енциклопедії Брокгауз і Ефрон автор такого визначення посилається на німецького дослідника Петцольдта, який нараховує 115 різноманітних систем стосовно устрою бібліотек. «Важко вирішити,— говорить автор статті,— яка з них найбільш придатна, тому що всякий бібліотекар схильний віддавати пере-

[1] Энциклопедический словарь. Под ред. проф. И. Е. Андриевского, т. 3-а. С.-Пб., 1891, с. 812.

вагу тій системі, яку він сам придумав і до якої він звик. ...По суті всяка добре продумана система буває пригодна, якщо вона строго проводиться» [1].

В цей період з'являються і розвиваються різні види бібліотек, розраховані на обслуговування більш широкого кола читачів: громадські, публічні, народні (в містах і селах), нелегальні робітничі, нелегальні марксистські, дитячі і пришкільні.

Суспільні функції всіх цих бібліотек можна визначити тільки у світлі ленінського вчення про наявність двох культур у кожній національній буржуазній культурі.

Суспільні функції нелегальних робітничих і марксистських бібліотек — розповсюдження марксизму в Росії, боротьба з царизмом, виховання пролетарської свідомості у робітничих масах. Ці функції залежали від того, які завдання ставили перед ними громадські організації, від ідеології осіб, які працювали бібліотекарями.

Велика Жовтнева соціалістична революція здійснила корінний переворот не тільки в політиці і економіці, вона створила новий суспільний і державний устрій й поклала початок втіленню ідей наукового комунізму в життя, відкрила епоху загального оновлення світу і створила нову соціалістичну культуру.

В. І. Ленін писав: «Раніше весь людський розум, весь його геній творив тільки для того, щоб дати одним всі блага техніки й культури, а інших позбавити найнеобхіднішого — освіти і розвитку. А тепер всі чудеса техніки, всі здобутки культури стануть загальнонародним добром, і віднині ніколи людський розум і геній не будуть обернені в засоби насильства, в засоби експлуатації» [2].

Цей принцип був покладений в основу культурної революції, яка являє собою процес, покликаний зробити культуру надбанням мас.

Бібліотекам В. І. Ленін надавав особливого значення. Рівень розвитку бібліотечної справи в країні був для нього показником рівня її культури. Книги вмістили в собі весь людський розум, весь його геній, всі чудеса техніки і культури. Що раніше було надбанням експлуататорських класів і засобом експлуатації, то зараз повинно стати надбанням народу і повинно бути використано для будівництва комунізму, для всенародної культури.

В. І. Ленін бачив в бібліотеках не лише установи, які здійснюють громадське користування книгами. Соціалістична бібліотека, на думку Леніна, була могутнім політичним та ідеологічним соціальним інститутом, який здійснює пропаганду ідей комунізму і бере активну участь у його будівництві.

Таким чином, ми виявили ряд властивостей, закономірностей,

---

[1] Энциклопедический словарь. Под ред. проф. И. Е. Андриевского, т. 3-а. С.-Пб., 1891, с. 812.

[2] Ленін В. І. Твори, т. 26, с. 430.

на основі яких можна сформулювати, що бібліотека — це цілісний об'єкт, який являє собою явище духовного життя суспільства, нерозривно пов'язане з культурою людства, один з найсуттєвіших її компонентів. Бібліотека — носій і хранитель найвеличніших скарбів духовної культури людства, писемності і книги, всеохоплюючих компонентів культури.

Суспільна функція збирання і зберігання скарбів писемності і книг була властива бібліотекам всіх часів і народів. Це була прогресивна функція, бо вона забезпечувала спадкоємність культур.

На основі марксистсько-ленінського вчення про духовну культуру суспільства встановимо такі закономірності бібліотеки:

а) бібліотека як духовна цінність культури суспільства створювалась у процесі суспільно-історичної практики (діяльності людей);

б) вона явище історичне, зміст, характер і роль її суспільних функцій залежать від історично-конкретної форми матеріального виробництва, від характеру суспільних відносин — кожному суспільному ладові властива своя культура;

в) в усіх класово-антагоністичних суспільствах культура має класовий характер, суспільні функції бібліотек також мають класовий характер, відбиваючи ідеологію культури;

г) зміна історичних епох викликає і зміну характеру культури, її змісту і ідеології. Суспільні функції бібліотек також змінюються із зміною суспільно-історичних епох. Буржуазна, пануюча, демократична і соціалістична культура впливає на суспільні функції бібліотек;

д) Жовтнева революція, яка знищила експлуататорські класи, у процесі культурної революції і будівництва комуністичного суспільства створює нову соціалістичну бібліотеку; суспільні функції радянських бібліотек носять зовсім інший характер. В основу їх покладені ленінські настанови в цій галузі. Бібліотечна справа стала державною справою.

Суспільні функції бібліотек стали надзвичайно широкими, бібліотека — активний учасник соціалістичного будівництва і все, що робиться у країні, кровна справа бібліотекаря. Так характеризувала Н. К. Крупська нерозривний зв'язок бібліотечної роботи з тими величними досягненнями, перетвореннями, які відбувалися в країні, що будує соціалізм. Ідеологічною сутністю суспільних функцій бібліотек стала комуністична партійність, а змістом — пропаганда марксистсько-ленінського світогляду, комуністичне виховання трудящих, допомога в освоєнні і критичній переробці духовної спадщини минулого, допомога будівникам комунізму у їх всебічному розвитку, формуванні нової людини.

Суспільні функції бібліотек і є предметом радянського бібліотекознавства як науки.

Завдання радянського бібліотекознавства полягає в науковому

дослідженні суспільних функцій бібліотек, їх змісту, ідеологічної спрямованості, у науковому аналізі методів і форм.

Необхідно дослідити шляхи дальшого підвищення ефективності, результативності роботи, яка здійснюється бібліотеками.

Перший ступінь пізнання об'єктивної реальності, реального об'єкта, виявлення властивостей, характеристик, на основі яких формулюється спільне поняття про об'єкт, що вивчається — бібліотеку. Уже на даному рівні дослідження можна дати визначення бібліотекознавства як науки.

Радянське бібліотекознавство — наука про організацію бібліотек як функціонуючих соціальних інститутів, про вивчення їхніх суспільних функцій і керівництво ними.

Таке попереднє визначення слід розглядати поки що як гіпотезу.

«К ВОПРОСУ О БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИИ КАК НАУКЕ»

Резюме

Статья посвящена исследованию объекта и предмета библиотековедения. Автор выступает против существующего в литературе определения предмета советского библиотековедения как «Общественного пользования книгами». По мнению автора, такое определение не адекватно сущности тех функций, которые выполняет советская библиотека.

Анализируя функции библиотек в историческом плане — в феодальном, капиталистическом и социалистическом обществах — автор приходит к выводу, что предметом советского библиотековедения следует считать «общественные функции библиотек».

Библиотека, как исторически сложившийся социальный институт, возникший одновременно с появлением письменности и выполняющий общественные функции в сфере духовной культуры, рассматривается в статье в качестве объекта библиотековедения.

Статья является началом научного исследования.

М. І. СМІЛЯНСЬКА
Державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка

Про координацію бібліотечного обслуговування робітників технічною літературою

Складні і відповідальні завдання інтенсифікації виробництва та підвищення його ефективності, які партія висунула перед радянським народом, вимагають від трудящих глибоких знань і високої професійної майстерності. Підвищення культурно-технічного рівня виробничників стає насущною потребою нашого суспільства. В зв'язку з цим значно зростає роль пропаганди науково-технічних знань, широкої інформації про досягнення вітчизняної і зарубіжної техніки, передового виробничого досвіду.

Останнім часом чимало зроблено для поліпшення бібліотечно-бібліографічного обслуговування потреб виробництва, створено систему науково-технічної інформації. Але позитивні зміни в цьому напрямку позначилися, в основному, на задоволенні потреб інженерно-технічних працівників і керівників виробництва. Що ж до робітників, які складають більше половини трудящих, то їх обслуговування технічною літературою відстає від сучасних вимог.

У передовій статті «Заводская библиотека» газети «Правда» від 13 вересня 1970 р. відзначено, що багаті бібліотечні фонди технічної літератури ще не стали надбанням тих, хто трудиться на заводах і фабриках, що пропаганда технічної книги, особливо серед робітників, ведеться слабо, на десятках підприємств чимало молодих виробничників взагалі не читають книг з нової техніки.

Робітників обслуговують бібліотеки різних типів — державні, профспілкові, технічні. Тому лише спільними зусиллями цих закладів можна поліпшити справу, створити певну систему бібліотечно-бібліографічного обслуговування робітників виробничою літературою, домогтися найбільш повного і раціонального використання книжкових фондів.

Питання кооперування та координації бібліотечного обслуговування завжди розглядалися як важлива умова плідної роботи. Н. К. Крупська в статті «Об'єднати зусилля щодо поліпшення бібліотек» писала: «Вчасно дати найбільш потрібну книгу тому, хто її найбільш потребує, — цей бібліотечний лозунг може бути здійснений тільки тоді, коли про це дбатиме ряд відомств і організацій... Не можна працювати «хто в ліс, хто по дрова». Треба,

щоб робота розгорталася на основі якихось принципів, мала загальну мету, була пройнята одним духом...»[1].

В наш час це питання набуває державного характеру. Загальні рекомендації про спільну роботу профспілкових і технічних бібліотек по забезпеченню колективів виробничих підприємств технічною і економічною літературою, затверджені ВЦРПС і Державним комітетом Ради Міністрів СРСР у справах науки і техніки[2], стали юридичною основою роботи бібліотек цих типів.

Важливість координації використання технічної літератури підкреслили XVI пленум Міжвідомчої ради з питань бібліотечної роботи Міністерства культури СРСР[3] і XII пленум Міжвідомчої ради з питань бібліотечної роботи Міністерства культури УРСР, які розглядали стан обслуговування книгою робітників[4].

За останні роки визначилися основні напрями й шляхи координації і кооперування роботи державних, профспілкових та технічних бібліотек по пропаганді технічної літератури і диференційованому обслуговуванню робітників. Це —і комплектування книжкових фондів, і організаційна, масова та інформаційно-бібліографічна робота, і планування. Певний досвід координації мають бібліотеки Києва, Харкова, Одеси, Львова, Дніпропетровська, міст Ворошиловградської, Львівської, Донецької, Сумської, Полтавської областей. Протягом багатьох років у тісному контакті працюють центральна міська бібліотека і бібліотека Палацу культури будівельників міста Северодонецька Ворошиловградської області, Гребінківська районна, технічна бібліотека залізничного транспорту і профспілкова бібліотека Будинку культури залізничників (Полтавська область), державна бібліотека № 6 і бібліотеки заводу «Сільмаш» міста Львова. Вони спільно вирішують питання комплектування, розподіляють сфери обслуговування, створюють пересувки і філіали, наближені до місця проживання і праці трудящих. Піклування про краще, найбільш раціональне обслуговування читачів примусило деякою мірою відмовитися від традиційного принципу, коли державна бібліотека обслуговує читачів тільки за місцем проживання, а технічна і профспілкова — за місцем праці. В інтересах справи за координаційними планами державні бібліотеки беруть на себе обслуговування невеликих підприємств та будівельних організацій, які не мають своїх бібліотек, а профспілкові дістають мікрорайони обслуговування населення і створюють умови для роботи з технічною книгою за місцем проживання. В Харкові, наприклад,

---

[1] Крупська Н. К. Про бібліотечну справу. К., 1960, с. 98.

[2] «Библиотекарь», 1969, № 9, с. 35—36.

[3] Ефремова С. На повестке — обслуживание рабочего класса. — «Библиотекарь», 1970, № 7, с. 27—30.

[4] Рекомендації XII пленуму Міжвідомчої ради з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури УРСР «Про бібліотечне обслуговування робітників промисловості, будівництва і транспорту». К., 1970. 4 с.

у цехах та гуртожитках підприємств, які не мають своїх бібліотек, державні бібліотеки створили понад 200 пунктів видачі та пересувок, а профспілкові бібліотеки ХТЗ, заводу транспортного машинобудування ім. Малишева, заводу «Серп і Молот» відкрили свої великі філіали в нових житлових районах, де ще недостатньо розвинена мережа державних бібліотек.

Цікавий досвід об'єднання зусиль саме в обслуговуванні технічною літературою мають профспілкові і науково-технічні бібліотеки Київського комбінату хімічного волокна [1]. Це питання розв'язувалося тут послідовно, крок за кроком, від організації спільних цехових пересувок, тематичних добірок до створення на кооперативних засадах спеціалізованого читального залу за місцем проживання робітників. В результаті значно збільшилась кількість робітників — читачів технічної літератури, активізувалось використання фондів технічної бібліотеки.

На прикладі спільної роботи бібліотек Київського комбінату видно, як важливо усвідомити завдання, що стоять перед бібліотеками різних типів у справі обслуговування виробничників спеціальною літературою, виявити ініціативу і наполегливість для їх реалізації. Але, на жаль, такі приклади поодинокі. Досвід координованого обслуговування ще невеликий. В цілому по республіці координація і кооперування між державними, профспілковими і технічними бібліотеками розвиваються поки що повільно і це великою мірою є причиною недостатнього залучення робітників до вивчення виробничої літератури та обмеженого її використання.

Ще не розв'язана проблема обслуговування технічною літературою робітників невеликих підприємств, особливо харчової і легкої промисловості, комунального господарства, які не мають своїх бібліотек. Державні бібліотеки, як координуючи центри на місцях, ще не здійснюють своєї організуючої ролі в цій справі.

Для забезпечення виробничою літературою працівників невеликих підприємств, які не мають своїх бібліотек, адміністрація і фабзавком можуть складати договір з найближчою бібліотекою на організацію філіалів та пересувок, дозволяється також створювати міжзаводські та міжфабричні профспілкові бібліотеки на кооперованих засадах. Але, на жаль, ці права ще не використовуються. Тепер, коли в містах завершується впорядкування бібліотечної мережі, дуже важливо використати всі можливості для кращої організації; обслуговування виробничників за місцем їх праці та проживання.

Відомо, що найбільш значні і цінні фонди науково-технічної і виробничої літератури мають технічні бібліотеки, але більшість

---

[1] Лофман С. Е. Совместная работа профсоюзной и технической библиотеки предприятия. М., 1969. 14 с. Лофман С. Техническую книгу — в рабочие кварталы. — «Клуб и худож. самодеятельность», 1969, № 20, с. 12—13.

з них ще слабо використовує ці фонди для обслуговування робітників. В той же час профспілкові і державні бібліотеки за складом своїх фондів не спроможні повністю задовольнити професійні потреби робітників і налагодити змістовну роботу з технічною літературою. Очевидно, необхідно раціональніше використовувати книжкові багатства технічних бібліотек, налагодити взаємовикористання фондів технічних і масових бібліотек через внутрішньоміський і районний міжбібліотечний абонемент, створювати спільні пересувки, тимчасово передавати необхідні видання та спеціальні добірки з фондів технічних бібліотек до масових тощо. Проте взаємовикористання фондів масових і технічних бібліотек неможливе без добре поставленої інформації про ці фонди, тобто створення зведених каталогів літератури і періодичних видань з техніки, обміну списками і бюлетенями нових надходжень, спільного проведення відкритих переглядів, днів інформації. Все це значно підвищить рівень обслуговування робітників технічною і техніко-економічною літературою.

Серйозною умовою поліпшення роботи є координація комплектування. Вона дозволяє уникнути дублювання, більш продумано підбирати технічну літературу, раціональніше використовувати кошти. Останнім часом цим питанням приділяють увагу не тільки наукові, а й масові бібліотеки. Єдині плани комплектування технічною літературою складають бібліотеки Сум, Артемівська, Нікополя, Дрогобича, в них передбачається тематика і повнота комплектування окремими типами і видами технічної літератури для кожного з учасників координації. Дедалі більше бібліотек узгоджують комплектування профільною літературою. Організовують цю роботу державні бібліотеки. Так, в Ленінському районі м. Одеси, де працює 9 державних, 45 профспілкових і 9 технічних бібліотек, координаційним центром стала державна бібліотека № 7. Тут розроблено профіль комплектування технічною літературою кожної з бібліотек. В районній бібліотеці регулярно вивішуються списки нової літератури, що надійшла до технічних і профспілкових бібліотек, є зведена картотека технічних журналів, що їх передплачують бібліотеки району. В спеціальному зверненні до читачів пояснюється, як одержати потрібну літературу по МБА. Проте координація комплектування технічною літературою між масовими і технічними бібліотеками ще не має належного поширення. Більшість бібліотек, обслуговуючи одне підприємство, один мікрорайон, не складають єдиних планів, а комплектуються кожна сама по собі.

Одним з джерел поповнення масових бібліотек технічною літературою міг би стати перерозподіл книжкових фондів. Хоч положення про право передачі дублетної і непрофільної літератури поширюється на профспілкові та на технічні бібліотеки, вони здебільшого не беруть участі в цій роботі. Організатори справи —

державні бібліотеки — повинні активніше залучати профспілкові та технічні бібліотеки до участі в перерозподілі книжкових фондів.

Найбільш поширеним напрямом координації пропаганди технічної літератури стала масова робота. Спільно проводяться відкриті перегляди, читацькі конференції, місячники, дні новаторів; тут органічно поєднується організаційний досвід масових бібліотек з можливостями використання фондів технічної літератури.

Основою координації і кооперування є спільне планування роботи, піонерами в складанні єдиних загальноміських планів пропаганди технічної і техніко-економічної літератури були сумчани [1]. Саме вони вперше в нашій республіці скоординували роботу бібліотек різних типів. Організаторами розробки і впровадження в життя єдиних планів стали методичні об'єднання, створені при державних бібліотеках області. Певного досвіду роботи набули і бібліотеки інших міст республіки. Ось, наприклад, які заходи передбачені були бібліотеками м. Львова на 1970 р.: провести загальноміський місячник пропаганди технічної літератури; державним, технічним та профспілковим бібліотекам, які обслуговують заводи телевізійних кінескопів, телеграфної апаратури, автобусний, «Автонавантажувач», щоквартально спільно організувати відкриті перегляди технічної літератури на допомогу підвищенню кваліфікації молодих робітників; державній, профспілковій та технічній бібліотекам, які обслуговують заводи «Львівприлад» та Інструментальний, організувати відкритий перегляд на тему «Висока якість продукції — справа честі кожного робітника»; державній бібліотеці № 6, технічній і профспілковій бібліотекам заводу «Сільмаш» підготувати конференцію «Горде ім'я робітника», а бібліотеці № 14 разом з бібліотекою лижної фабрики «Динамо» — тематичний вечір «Технічна книга — друг і порадник виробничника». Робота за загальноміськими планами, звичайно, важлива і цікава, але первинними все ж мають бути спільні плани технічних і профспілкових, профспілкових і державних бібліотек, які обслуговують певний виробничий колектив, певний мікрорайон. У згаданих рекомендаціях ВЦРПС і Державного комітету у справах науки і техніки про спільну роботу вказується на необхідність організувати роботу профспілкових, технічних бібліотек за єдиними планами комплектування та використання технічної, економічної літератури, затвердженими адміністрацією і фабрично-заводським комітетом. Такі плани в кожному окремому випадку дають можливість врахувати місцеві умови, потреби виробничників у запровадженні нової техніки та передового досвіду, а також чітко визначити місце кожної бібліотеки в системі обслуговування робітників.

---

[1] Калашнікова А. Спільними силами. — «Соціалістична культура», 1969, № 2, с. 37—38.

Роботі бібліотек сприяють методичні центри та міжвідомчі ради з питань бібліотечної роботи при обласних управліннях культури, а також координація діяльності самих методичних центрів. Так, Донецька, Львівська, Сумська, Полтавська міжвідомчі ради прийняли спеціальні постанови про координацію обслуговування технічною книгою виробничників. Львівська і Сумська обласні бібліотеки постійно націлюють масові бібліотеки на спільну роботу з технічними, корегують їх плани, узагальнюють кращий досвід. Корисну справу зробила Сумська обласна бібліотека, яка видала «Аналіз єдиних загальноміських планів пропаганди технічної та економічної літератури на 1970 рік», де вказано не тільки позитивне, а й основні недоліки цієї роботи.

Досвід координації обслуговування виробничників обговорювався на республіканському семінарі з питань технічної літератури, який відбувся у Донецьку 1967 р. Цікавий семінар «Робота бібліотек на допомогу промисловому виробництву» провела Донецька обласна бібліотека разом з Облпрофрадою та Центральною науково-технічною бібліотекою Міністерства вугільної промисловості УРСР. Учасники семінару — завідуючі міськими опорними профспілковими і технічними бібліотеками — намітили шляхи поліпшення допомоги промисловому виробництву, обговорили питання організації обслуговування та методики керівництва читанням робітників, координації довідково-бібліографічної та інформаційної роботи.

Чимало уваги приділяла цим питанням Державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Разом з Облпрофрадою і Харківським інститутом культури вивчались інтереси робітничої молоді і керівництво її читанням, використання рекомендаційної бібліографії в професійному читанні робітників, пропаганда технічної літератури в світлі рішень грудневого (1969 р.) Пленуму ЦК КПРС. Підготовлені відповідні рекомендації для бібліотек. Крім того, разом з ЦНТБ проведена спеціальна науково-практична конференція, присвячена координації пропаганди технічної літератури.

Для дальшого розвитку справи дуже важливо об'єднати зусилля офіційних керівних органів та методичних центрів. Адже не випадково там, де знайшли спільну мову управління культури і Облпрофрада, обласні, центральні міські та галузеві науково-технічні бібліотеки, де активно діють міжвідомчі ради, найбільше прикладів координації роботи масових і технічних бібліотек.

Методичне керівництво роботою з виробничо-технічною і економічною літературою покладено на галузеві методичні центри технічних бібліотек. Центральні науково-технічні бібліотеки повинні кваліфіковано допомагати не тільки технічним, а й масовим бібліотекам у формуванні та кращому використанні фондів технічної літератури. Але поки що масові бібліотеки не відчувають такої допомоги. Як відомо, ДПНТБ припинила видавати рекомен-

даційну бібліографію для робітників, оскільки передбачалась широка, участь галузевих бібліотек у підготовці рекомендаційних бібліографічних покажчиків. Проте вивчення наявності бібліографічних посібників у фондах державних бібліотек показало, що останні не забезпечені рекомендаційною бібліографією для робітників як з питань техніки в цілому, так і по окремих галузях. Державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка протягом останніх п'яти років підготувала і видала чимало рекомендаційних покажчиків для робітників машинобудівної, хімічної, легкої промисловості, на допомогу будівельникам, з окремих питань технічного прогресу. Але, звичайно, жодна бібліотека не може охопити всієї різноманітності потреб виробництва і тематики технічної літератури. Створити систему рекомендаційної бібліографії для робітників можна лише спільними зусиллями наукових універсальних і галузевих бібліотек.

Завдання пропаганди технічної літератури серед робітників багатоаспектні. Координація та кооперування діяльності бібліотек, керівних органів, методичних центрів є важливою передумовою, дійовим засобом наближення до них технічної книги.

О КООРДИНАЦИИ БИБЛИОТЕЧНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ РАБОЧИХ ТЕХНИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРОЙ

Резюме

В статье на материалах библиотек Украины освещаются вопросы координации и кооперирования как средства улучшения обслуживания рабочих технической литературой.

Поскольку опыт совместной работы библиотек не нашел еще достаточного распространения, автор рассматривает возможности и пути улучшения работы с технической книгой среди рабочих: взаимоиспользование и взаимоинформация о фондах библиотек различных типов, координация комплектования, перераспределение книжных фондов, организация обслуживания небольших предприятий, не имеющих своих библиотек, работа по единым планам. Подчеркивается, что организация и успех совместной работы во многом зависит от понимания общности целей и задач руководящими органами и методическими центрами.

П. І. ЧЕКАЛІН
Державна республіканська бібліотека імені КПРС

ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЄДИНОГО АЛФАВІТНОГО КАТАЛОГА КНИГ УКРАЇНСЬКОЮ І РОСІЙСЬКОЮ МОВАМИ В БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ

Серед найрізноманітніших засобів пропаганди літератури, якими користуються радянські бібліотеки, важливе місце займають каталоги. Вони відіграють велику роль у пропаганді кращих книг, керівництві читанням, у задоволенні читацького попиту.

Одним із основних і обов'язкових каталогів кожної бібліотеки є алфавітний. Його широко використовують в роботі з читачами, при комплектуванні, в довідково-бібліографічній роботі, під час добору літератури для книжкових виставок, при перевірці книжкових фондів та при виключенні застарілої літератури.

Він повинен бути побудований так, щоб, не витрачаючи зайвого часу, можна було ознайомитись з книжковим фондом бібліотеки і знайти потрібні книги за прізвищами авторів та за назвами творів.

Правила розстановки описів книг в алфавітному каталозі однією мовою докладно висвітлено в «Единых правилах» [1].

Згідно з ними складено та затверджено Міністерством культури СРСР «Інструкцію про каталоги і картотеки масових бібліотек» [2] та «Инструкцию о каталогах и картотеках областных, краевых и республиканских (АССР) библиотеках» [3], в яких зазначено, що алфавітні каталоги створюються окремо для кожної мови: російської, української, татарської, англійської і т. д.

В більшості союзних республік практично так і вирішується питання організації алфавітного каталога.

Разом з тим на Україні за традицією, яка склалася протягом багатьох років окремі алфавітні каталоги складаються лише на книги іноземними мовами та мовами народів СССР, алфавіти яких відмінні від російського і українського. Що ж до книг, надрукованих російською і українською мовами, то на них, як правило, складається єдиний алфавітний каталог. Лише в масових (район-

[1] Единые правила описания произведений печати для библиотечных каталогов. Ч. 1. Вып. 2. Организация алфавитного каталога. М., 1961; Единые правила описания произведений печати и организация алфавитного каталога для небольших библиотек. М., 1968.

[2] Довідник бібліотекаря. Х., 1967, с. 187—191.

[3] Техника работы областной библиотеки. М., 1970, с. 200—206.

них, міських та сільських) бібліотеках України системи Міністерства культури на 1 січня 1970 р. таких каталогів налічувалось близько 11 тис. Єдині алфавітні каталоги книг українською і російською мовами ведуть обласні, вузівські, а також більшість великих наукових бібліотек з мільйонними фондами (Наукова бібліотека Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, Державна республіканська бібліотека УРСР ім. КПРС, Державна історична бібліотека, Державна республіканська науково-технічна бібліотека, Центральна наукова бібліотека АН УРСР).

Виняток становлять Одеська наукова бібліотека ім. О. М. Горького та Харківська наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, які ведуть окремі алфавітні каталоги.

Організацію єдиного алфавітного каталога в бібліотеках України можна пояснити, на наш погляд, близькістю української і російської мов (алфавіт, лексика і т. д.), можливістю здійснювати розстановку в єдиному алфавітному ряду описи українською і російською мовами, зручністю при користуванні ним (в одному місці каталога вони знаходять комплекс описів наявних в бібліотеці творів того чи іншого індивідуального або колективного автора українською і російською мовами).

Крім того, зрозуміло, що організація і ведення одного каталога потребує меншої витрати робочого часу, місця для його розміщення, ніж двох.

Перша спроба узаконити доцільність організації єдиного алфавітного каталога в обласних бібліотеках України була зроблена в 1959 р., коли Міністерство культури Української РСР видало «Інструкцію про каталоги і картотеки обласних бібліотек УРСР» [1].

В цій «Інструкції» обласним бібліотекам України рекомендується генеральний, службовий і читацький алфавітний каталоги літератури російською і українською мовами складати в єдиному алфавіті.

Про досвід організації єдиного алфавітного каталога книг в бібліотеках України йдеться також в посібнику для культурно-освітніх училищ «Бібліотечні фонди і каталоги» [2]. Але далі констатації факту про те, що в практиці масових бібліотек Україна «на літературу, надруковану українською та російською мовами здебільшого створюється один алфавітний каталог» і приведення зведеного алфавіту, автори посібника не пішли. Ніяких рекомендацій з цього питання вони не дали.

Разом з тим потреба в конкретних рекомендаціях, пропозиціях, офіціально затверджених правилах щодо організації такого каталога надзвичайно велика.

Як показує практика, при організації його виникає ряд питань, правильне вирішення яких викликає певні труднощі:

[1] Довідник бібліотекаря. Х., 1967, с. 191—195.

[2] Сокальський О. С., Тамм Є. П. і Туров В. М. Бібліотечні фонди і каталоги. Х., 1966, с. 71.

— місце в єдиному каталозі описів творів українською та російською мовами одного і того ж індивідуального автора (російського, українського, народів СРСР, зарубіжного);

— місце в єдиному каталозі описів видань українською та російською мовами одного і того ж колективного автора;

— оформлення єдиного алфавітного каталога тощо.

Ці питання бібліотеки України вирішують на свій власний розсуд, що, звичайно, вносить різнобій в організацію алфавітного каталога, утруднює його використання.

Так, описи творів одного і того ж індивідуального автора, надрукованих українською та російською мовами, одні бібліотеки збирають в одному місці каталога під російською або українською формою прізвища, інші — розставляють ці описи в різних місцях каталога (окремо під російською і окремо під українською).

Разом з тим бібліотеки, які збирають описи творів одного автора українською і російською мовами в одному місці каталога, в межах цього авторського комплексу розставляють описи теж порізному: одні — в загальному алфавіті українських і російських назв творів, другі — в алфавіті назв лише однією мовою з приєднанням до кожної назви зокрема перекладів цього видання на іншу мову, треті — двома алфавітними рядами окремо українською, окремо російською мовами.

В даній статті ми хочемо висвітлити досвід організації єдиного алфавітного каталога книг українською і російською мовами бібліотеки Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького та науково-технічної бібліотеки Київського політехнічного інституту, які, на наш погляд, більшість питань організації єдиного алфавітного каталога вирішили досить вдало. Їх досвід являє інтерес для інших бібліотек України і може бути використаний.

Ці бібліотеки розставляють в єдиному алфавітному каталозі всі описи російською і українською мовами в загальному російсько-українському алфавіті (А Б В Г Д Е Є Ж З І Ї Й К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Ь Э Ю Я) у відповідності з буквенним складом їх початкових слів. В цьому алфавіті, як бачимо, ніяких переміщень букв не відбулось. До російського алфавіту включено лише три букви (Є І Ї) з українського алфавіту. Ці букви в зведеному алфавіті займають місце, яке повністю співпадає з їх місцем в українському алфавіті.

Таким чином, розставляючи картки, бібліотеки керуються таким принципом: кожний опис займає місце в єдиному алфавітному каталозі відповідно алфавіту мови (української або російської), якою він складений. Наприклад, опис книги «Економічні адміністративні райони Української РСР. Довідник» ми знаходимо в алфавітному каталозі відповідно буквенному порядку українського алфавіту після літери «Д», а опис книги «Экономика социалистических стран в цифрах» — відповідно буквенному порядку росій-

ського алфавіту після букви «Щ» (якщо не брати до уваги букви Ъ Ы Ь). Цей принцип розстановки має ту перевагу, що він не вимагає від читача і бібліотечного працівника запам'ятовування загального зведеного алфавіту. Досить знати алфавіт тієї мови, якою надрукований твір друку, що розшукується, щоб без зайвих труднощів знайти на нього картку в єдиному алфавітному каталозі.

Описи творів українською і російською мовами одного і того ж індивідуального автора розставляються ними в **одному** місці алфавітного каталога з розподілом на мовні групи. Наприклад, описи творів В. І. Леніна збираються під російською формою прізвища «Ленин Владимир Ильич» в такій послідовності:

— описи творів російською мовою;
— описи творів українською мовою;
— описи видань «про нього».

Мовні групи одна від одної відділяються окремими роздільниками з написами «Рос. мовою», «Укр. мовою». В межах кожної мовної групи розстановка проводиться згідно з «Едиными правилами...»

За роздільником «Ленин В. И., о нем» описи розставлені в загальному алфавітному ряду без розподілу на російську та українську мови.

Щодо питання, якою мовою спочатку ставити описи, то названі бібліотеки його вирішують так: авторський комплекс українського автора розпочинається описами українською мовою, авторський комплекс російського автора — описами російською мовою. Цим принципом бібліотеки керуються також при вирішенні питання, під якою формою прізвища автора потрібно збирати описи в каталозі. Наприклад, всі описи творів українського радянського поета П. Г. Тичини бібліотеки зібрали в каталозі за роздільником «Тичина П. Г.» (українська форма прізвища) і розмістили в такій послідовності: спочатку описи українською мовою, потім — російською. Від російської форми прізвища письменника складено посилання:

		Тычина Павел Григорьевич
		див.
	Тичина П. Г.	

За тим же принципом розставлені в бібліотеках описи творів російських авторів: всі описи збираються під російською формою прізвища і розпочинається авторський комплекс описами російською мовою. Від української форми прізвища автора до російської складено посилання, наприклад:

	Корольов Микола Миколайович
Королев Н. Н.	див.

В фондах бібліотек політехнічного і особливо педагогічного інститутів є значна кількість творів авторів народів СРСР та зарубіжних в перекладах на російську і українську мови. Описи видань цих авторів в бібліотеках розставлені, як правило, під російською формою їх прізвищ, а потім — українською.

Такий принцип виправданий, тому що в основному переклади творів зарубіжних авторів та народів СРСР зроблено російською мовою. Крім того, окремі твори перекладено українською мовою (з перекладів їх російською мовою), наприклад:

Сервантес С. М. Дон Кіхот Ламанчський. (Пер. з рос. В. Козаченка та Є. Кротевича). К., «Молодь», 1955. 563 с.

Рід. Дж. 10 днів, що потрясли світ. (Пер. з рос. Л. Лиснянської та М. Пилинського). К., Держлітвидав УРСР, 1958. 348 с.

Описи офіціальних документів і матеріалів Комуністичної партії Радянського Союзу, Верховної Ради і Ради Міністрів СРСР, ВЛКСМ, ВЦРПС зібрані в каталогах названих бібліотек під російською формою їх найменувань (КПСС, СССР. Верховный Совет, СССР. Совет Министров, ВЛКСМ, ВЦСПС) і розставлені двома мовними рядами (спочатку описи російською мовою, потім — українською).

Описи офіціальних документів і матеріалів Комуністичної партії України, Верховної Ради і Ради Міністрів Української РСР, ЛКСМ України зібрані в каталогах бібліотек під українською формою їх найменувань (КП України, УРСР. Верховна Рада, УРСР. Рада Міністрів, ЛКСМ України) і розставлені також двома мовними рядами (спочатку описи українською мовою, потім — російською).

Російські і українські форми найменувань цих організацій зв'язані між собою посиланнями, наприклад:

		СРСР. Верховна Рада
		див. СССР. Верховный Совет.
		УССР. Верховный Совет
		див. УРСР. Верховна Рада.

В межах кожного мовного ряду описи розставляються згідно з «Едиными правилами...»

Правильно, на нашу думку, вирішено в бібліотеках педагогічного і політехнічного інститутів питання оформлення єдиного алфавітного каталога. Зокрема, записи на роздільниках в каталозі зроблено мовою описів, які розставлено за ними (для українських авторів і видань — українською мовою, для російських авторів і видань — російською). Наприклад, роздільники, якими виділено комплекс описів творів П. Г. Тичини, М. Т. Рильського написано українською мовою, а роздільники, якими виділено описи творів В. І. Леніна, І. Еренбурга, написано російською мовою.

Підсумовуючи викладене, потрібно зазначити, що питанню організації єдиного алфавітного каталога книг українською і російською мовами велику увагу приділяє Міжбібліотечна каталогізаційна комісія при Державній республіканській бібліотеці УРСР імені КПРС. Зокрема, комісією було зібрано, вивчено і узагальнено досвід роботи бібліотек республіки з цього питання. Нею розроблено доповнення до «Единых правил описания произведений печати и организации алфавитного каталога для небольших библиотек» (М., 1968) стосовно організації алфавітного каталога в бібліотеках України.

Доповнення включено до проекту «Єдиних правил опису творів друку і організації алфавітного каталога для невеликих бібліотек», який було обговорено і схвалено Пленумом Міжбібліотечної каталогізаційної комісії в травні 1970 р.

«Єдині правила» українською мовою (перше подібне видання на Україні) буде видано незабаром Книжковою палатою УРСР.

Хочемо зазначити, що Міжбібліотечна каталогізаційна комісія, а також бібліотеки педагогічного та політехнічного інститутів, які одержували від комісії постійну консультаційну та практичну допомогу в організації єдиного алфавітного каталога, не претендують на науковість у вирішенні цього питання. Ми глибоко впевнені, що в масових та інших порівняно невеликих бібліотеках України доцільність організації єдиного алфавітного каталога на основі розроблених Міжбібліотечною каталогізаційною комісією рекомендацій та викладеного в цій статті досвіду бібліотек незаперечна.

Щодо наукових бібліотек України, то право вирішувати це питання так або інакше залишається за ними.

Сподіваємося, що з розглянутого питання на сторінках даного збірника буде надруковано ще не одну статтю.

ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ ЕДИНОГО АЛФАВИТНОГО КАТАЛОГА КНИГ НА УКРАИНСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ В БИБЛИОТЕКАХ УКРАИНЫ

Резюме

Основываясь на практике работы библиотек Киевского педагогического и Киевского политехнического институтов, в статье рассказывается об организации единого алфавитного каталога книг на русском и украинском языках.

Автор считает, что в массовых и других небольших библиотеках Украинской ССР создание единого алфавитного каталога, в связи с близостью русского и украинского языков, вполне оправдано.

В работе отмечается также, что единый алфавитный каталог удобен для пользования читателей и по сравнению с раздельными каталогами требует меньшей затраты времени для его составления и ведения.

В. М. ОСТРОВСЬКА
Харківський державний інститут культури

Інформаційна робота дитячої бібліотеки на допомогу вчителю початкової школи

«Для того, щоб учитель міг не на словах, а на ділі виконувати ту найвеличнішу задачу, яка стоїть перед ним, йому слід наполегливо працювати перш за все над собою, навчатися оволодівати знаннями по-ленінському, навчатися працювати так, як заповідав Ленін» [1]. Ці слова Надії Костянтинівни Крупської з особливою вимогливістю звучать сьогодні, в час масового переходу шкіл на роботу за новими учбовими програмами.

Збільшується обсяг окремих учбових матеріалів, підноситься роль теоретичних знань, посилюється освітня та виховна спрямованість всього учбового процесу, в ряді випадків змінюється підхід до розкриття окремих питань і тем учбових дисциплін. Великого значення в навчанні набуває встановлення міжпредметних зв'язків з врахуванням принципу наступності та перспективності.

Складні та відповідальні завдання стоять перед учителем початкової школи, вони вимагають високої ерудиції та великої педагогічної майстерності.

Одним з перших помічників педагога початкової школи є дитячі бібліотеки.

Успішна робота бібліотек залежить від міцного зв'язку з педагогічним колективом шкіл та з батьками юних читачів.

Н. К. Крупська неодноразово вказувала на необхідність тісного зв'язку між бібліотекарем і шкільним вчителем. Оскільки вони мають справу з одним і тим же контингентом, їм потрібно постійно зустрічатися, спільно радитися про те, як сприяти розвитку і освіті дитини, як спрямовувати інтереси того чи іншого школяра. Настанови Надії Костянтинівни знайшли широке втілення в практиці дитячих бібліотек. Взаємний зв'язок бібліотекаря і вчителя особливо тепер вкрай необхідний і потрібний. Працівники багатьох бібліотек для дітей вже нагромадили певний досвід інформації вчителів про видання нових книжок, але ще не вироблено системи цієї інформації, планомірності її запровадження та розробки різноманітних форм.

---

[1] Крупская Н. К. Избранные педагогические произведения. М., 1957, с. 541.

В сучасних умовах назріла необхідність організації всебічної інформації вчителів.

В Постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966) підкреслюється, що справа поліпшення та удосконалення народної освіти залежить, перш за все, від учителя, від його наукової та методичної кваліфікації, ідейно-політичного та культурного кругозору. Ці вказівки і допомагають бібліотекам визначити зміст інформації, що її потребують педагоги початкової школи.

Комплекс предметів, які вивчаються в молодших класах, широкий, бібліотекам необхідно охопити інформацією всі питання методики початкового виховання і навчання.

Робота за новими програмами вимагає добре підготовлених учителів, які не тільки відмінно знали б предмети, яким навчають дітей, але методику їх викладання, педагогіку і психологію. Треба інформувати вчителя про появу нових наукових творів, статей, оглядів як з галузі педагогіки, так і психології дітей молодшого шкільного віку, про кращий досвід учителів, на уроках яких вчаться діти мислити, аналізувати, узагальнювати факти, знаходити вірні рішення, своїми зусиллями добиратися до істини, запам'ятовуючи при цьому певну суму програмових знань.

Різними засобами інформації про новини літератури дитячі бібліотеки допоможуть радянським вчителям поглибити методологічний і методичний рівень викладання.

Успіх ідейно-політичного виховання в школі залежить від політичної зрілості самих учителів, бо від них передаються учням висока громадянськість думок і вчинків. Бібліотеки повинні чітко організувати інформацію на допомогу системі політичного навчання вчителів і піонервожатих та з питань поведінки і дисципліни дітей, зокрема, виховання чесності та правдивості, організації суспільної думки колективу молодших школярів, естетичного виховання тощо.

Дуже важливо, щоб в період масового переходу початкових шкіл на роботу за новими планами і програмами не була послаблена позакласна виховна робота. Слід пропагувати матеріали про В. І. Леніна, тому що для всіх поколінь радянських людей завжди великим прикладом служить і служитиме образ, вчення і діяльність великого вождя.

«Чи треба вивчати Леніна в школі?» — писала Н. К. Крупська. — Так, треба. Ленін так невідривно зв'язаний з нашим «вчора», «сьогодні» та «завтра», так сплетений з усією нашою боротьбою за світле майбутнє, з боротьбою мас, так не відокремлений від усього нашого життя, що було б дивним, було б неприпустимо, коли б діти в школі не вивчали того, чим Ленін жив та що Ленін робив» [1].

[1] Крупская Н. К. О коммунистическом воспитании. М., 1956, с. 150.

Треба, щоб вчителі, розповідаючи дітям про вождя, говорили про простоту і скромність Ілліча, про його любов до дітей, але відзначали головне — його відданість інтересам трудового народу і непримиренність до ворогів. І на сьогодні є актуальною порада Н. К. Крупської: «Треба давати дітям живого Леніна — невтомного робітника, непримиримого борця, вождя світового пролетаріату, вождя всіх трудящих» [1].

Працівникам дитячих бібліотек необхідно систематично і своєчасно інформувати вчителів про появу нових повістей, оповідань, віршів та пісень з ленінської тематики, висвітлювати досвід інших шкіл нашої країни, інформувати про кращий досвід організації ленінських читань, вечорів, зустрічей, екскурсій по ленінських місцях і т. п.

У позакласній виховній роботі слід інформувати педагогів про шляхи і засоби вивчення учнів, планування виховної роботи з загонами піонерів та жовтенят, про різноманітні тематичні літературні та музичні композиції, про історію революційних пісень, про спортивні та військово-патріотичні олімпіади, про впровадження подорожей в «країну Піонерія» тощо.

Крім копіткої роботи з дітьми, вчителю доводиться систематично працювати з батьками.

Сьогодні серед широких кіл батьків спостерігається зростання інтересу до комуністичного виховання, до педагогічної науки та практики, до літератури з цих питань. Бібліотекам слід звернути особливу увагу на батьків першокласників, саме у них завжди підвищений інтерес до всього, що стосується їх дітей. Потрібно допомогти школі закріпити активність батьків, інтерес до питань виховання і перетворити їх в постійну турботу про успішність у навчанні і вихованні дитини.

Бібліотекам у інформації вчителів слід відбити матеріали про кращий досвід тих шкіл, в яких організовано спеціальні заняття для батьків учнів перших класів.

Вся інформаційна робота дитячої бібліотеки для учителів початкової школи повинна бути систематичною, конкретною, достатньо повною та оперативною.

У справі організації інформаційної роботи на допомогу вчителям початкової школи слід кооперувати зусилля районної дитячої бібліотеки, районної масової бібліотеки для дорослих та шкільної бібліотеки і розглядати їх діяльність в тісному взаємозв'язку.

Районна дитяча бібліотека мусить визначити ділянку участі кожної з бібліотек в інформаційно-бібліографічній роботі. Оскільки книжкові фонди дитячої бібліотеки повинні за положенням, відповідати програмам школи, а також мати педагогічні твори з питань організації читання дітей, вона повинна інформувати про

---

[1] Крупская Н. К. О коммунистическом воспитании. М., 1956, с. 151.

літературу на допомогу вивченню шкільних програм, виховній роботі учителів, батьків та піонервожатих. Шкільну бібліотеку можна зобов'язати вирішувати організаційні питання та провадити інформацію про методичну літературу. Районна бібліотека для дорослих може провадити інформаційну роботу на допомогу вчителям у підвищенні їх наукового та ідейно-політичного рівня, ділової кваліфікації.

На Україні Дніпропетровська, Миколаївська, Хмельницька, Полтавська, Херсонська обласні бібліотеки для дітей останнім часом не тільки запроваджують інформаційну роботу в стінах своєї бібліотеки, але й здійснюють конкретну допомогу районним дитячим бібліотекам в організації інформації вчителів.

Так, Дніпропетровська обласна бібліотека щоквартально надсилає до районних бібліотек інформаційний листок «Хорошій книзі — добру путь», «Інформаційний список нових надходжень науково-популярної літератури на допомогу вчителю-предметнику» та «Інформаційний список літератури з питань керівництва читанням дітей». Разом з Будинком вчителів розпочала картотеку «На допомогу вчителям-предметникам».

Херсонська обласна бібліотека щоквартально надсилає до районних дитячих бібліотек «Інформаційний бюлетень літератури, яку одержала обласна бібліотека». В ньому інформується про нові надходження до обласної бібліотеки, які можна використати у керівництві читанням дітей як на уроках, так і в позакласній виховній роботі. Під чітко визначеними рубриками тут можна знайти книги, які вчитель може використати на уроках історії, природознавства, географії, математики, виділені краєзнавчі книги, а під рубрикою «Книги для вчителя» згруповані нові надходження методичної і виховної літератури.

Така інформація може допомогти і в налагодженні міжбібліотечного абонементу, якщо книга відсутня в шкільній або в районній бібліотеках.

Хмельницька обласна бібліотека для дітей ім. Жданова в щоквартальних інформаційних бюлетенях не тільки сповіщає про нові надходження, а й радить використати при комплектуванні фондів районної бібліотеки нові методичні та бібліографічні матеріали, які видаватимуться в наступному році [1], а також в бюлетенях «Повідомляємо, пропонуємо, радимо» [2] популяризує кращий досвід інформаційної роботи. Протягом останнього часу ця бібліотека повідомляє один-два рази на місяць про надходження нових книг через місцеве радіо, пресу під рубрикою «Нові книги для дітей».

---

[1] На допомогу працівникам бібліотек для дітей. Інформаційний бюлетень. Вип. № 3. Хмельницький, 1967, с. 7—8.

[2] Повідомляємо, пропонуємо, радимо! Інформаційний бюлетень № 1. Хмельницький, 1968, с. 7—8.

В містах Хмельницькому, Хоролі (Полтавської обл.) про нові надходження до бібліотеки інформує шкільне радіо.

Але, на жаль, вивчення і висвітлення досвіду інформаційної роботи бібліотек ще недостатнє.

Вже не раз порушувалось питання про дуже вузьке поле бібліографічної діяльності дитячих бібліотек, зокрема, щодо пропаганди рекомендаційної бібліографії. За встановленими традиціями вона провадиться головним чином лише в стінах дитячої бібліотеки, школа залишається за її межами.

Дослідниками відзначалося, що місце бібліографічного покажчика не лише на бібліотечних полицях, але і в класі, і у школяра дома, саме там, де народжуються різноманітні інтереси читача.

Пропаганда бібліографії буде тоді дійовою, коли вона буде конкретною. Наприклад, покажчики книг з географії, природознавства, з історії, (про які розповість викладач на уроках, значно більше вплинуть на збудження інтересу у дітей до відповідних книг. Тому встає гостра потреба в широкій інформації про новини бібліографії дитячої літератури. Але учитель мусить вивчати основи бібліографії дитячої літератури ще під час навчання в середньому або вищому педагогічному учбовому закладі.

Практика учителів початкової школи в нових умовах породжує безліч нових питань, їхніми вірними помічниками можуть і мають стати дитячі бібліотеки.

ИНФОРМАЦИОННАЯ РАБОТА ДЕТСКОЙ БИБЛИОТЕКИ В ПОМОЩЬ УЧИТЕЛЮ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Резюме

В статье обоснована необходимость ведения информационной работы детскими библиотеками в помощь учителю, особенно в настоящее, время, в условиях массового перехода начальных классов на новые учебные планы и программы.

Автор раскрывает содержание такой информации, рекомендует некоторые формы ее, освещает накопленный опыт работы областных библиотек Украины.

В статье подчеркнуто, что информация учителей начальной школы может быть более эффективно осуществлена путем кооперирования школьной, детской и массовой библиотек.

З. В. ГІМАЛЬДІНОВА
Харківський державний інститут культури

Бібліотечне обслуговування населення сільських місцевостей України в дожовтневий період

Царське самодержавство й реакційне дворянство намагалися затримати інтелектуальний розвиток трудящих, приректи їх на темряву та неуцтво. В статті «До питання про політику Міністерства народної освіти» В. І. Ленін писав: «Поліцейський розшук, поліцейська сваволя, поліцейські *перешкоди* освіті народу взагалі і робітників особливо, поліцейське р у й н у в а н н я того, що робить сам народ для своєї освіти, — ось до чого зводиться *вся* діяльність міністерства...» [1]. Поліцейська сваволя панувала і в бібліотечній справі. Викриваючи політику царизму, В. І. Ленін підкреслював, що вона зводилася до встановлення самих різноманітних правил, «...обговорюваних і вироблюваних десятком чиновницьких комісій, що вигадують сотні формальностей і обмежень для користування книгами...» [2].

Ця політика провадилася і по відношенню до бібліотечної справи на Україні. Крім того, вона зазнавала жорстокого гніту реакційної національної політики самодержавства. Ще в травні 1863 р. царський міністр Валуєв підписав циркуляр, яким заборонялося видавати для народу книги українською мовою [3]. В 1866 р. була надрукована спеціальна інструкція, яка вимагала попередньої цензури для всієї української преси. Репресії уряду проти української літератури мали тяжкі наслідки і для народних бібліотек, оскільки комплектування книжкових фондів українськими виданнями і їх поширення були надзвичайно утруднені і навіть неможливі.

Ідеологи ліберально-буржуазного руху, який виник після реформи 1861 р., М. Грушевський, В. Антонович, С. Єфремов та інші намагалися довести, нібито український народ не має ні своєї буржуазії, ні пролетаріату, тому розвиток культури відбувається «единим потоком», без боротьби і суперечностей. Такі «теорії» їм були потрібні для того, щоб приховати гостроту класових протиріч.

---

[1] Ленін В. І. Твори, т. 19, с. 116.
[2] Там же, с. 240.
[3] Історія Української РСР, т. 1., К., 1953, с. 521.

В. І. Ленін вів нещадну боротьбу проти буржуазно-націоналістичної теорії безкласовості буржуазної нації, теорії «єдиного потоку» в розвитку культури.

В статті «Критичні замітки з національного питання» В. І. Ленін писав: «В кожній національній культурі є, хоча б нерозвинені, *елементи* демократичної і соціалістичної культури, бо в *кожній* нації є трудяща і експлуатована маса, умови життя якої неминуче породжують ідеологію демократичну і соціалістичну. Але в *кожній* нації є також культура буржуазна (а здебільшого ще чорносотенна і клерикальна) — притому не у вигляді тільки «елементів», а у вигляді *пануючої* культури» [1].

Українська культура також не була єдиною, в ній існувало дві культури: культура, підпорядкована ідеї експлуатації народу, і культура, яка відбивала ідею боротьби за соціальне і національне визволення. Так само як і в Росії, на Україні намітилося два напрямки у бібліотечній справі: один з них відбивав реакційну політику самодержавства, яку підтримували поміщики і буржуазія, другий — намагання допомогти народу оволодіти знаннями, зробити бібліотеки доступними для демократичних верств населення міста і сільських місцевостей.

В радянській бібліотекознавчій літературі немає єдиної думки щодо часу появлення бібліотек на селі, автори називають різні роки їх створення. Так, А. А. Громова твердить, що ідея відкриття бібліотек на селі визріла наприкінці 80-х — початку 90-х років XIX ст. [2]. Цей погляд поділяє Б. В. Банк. В опублікованій ним монографії «Изучение читателей в России (XIX в.)» говориться, що нова категорія бібліотек, призначених для обслуговування простолюду міста, почала відкриватися з другої половини 80-х років, а потім іноді й на селі [3]. Проте деяким спеціалістам внаслідок ретельного вивчення цього питання вдалося встановити, що в окремих селах Росії бібліотеки, які обслуговували селян, з'явилися ще у 50-х рр. XIX ст. [4]. Цей висновок, підтверджуваний численними прикладами, слід вважати правильним. Що стосується України, то тут бібліотеки у сільській місцевості з'явилися лише у пореформний період, коли внаслідок падіння кріпосного права почала розвиватися нова суспільно-економічна формація — капіталізм. Розвиток капіталізму на Україні так само, як і в Росії, супроводився піднесенням громадського руху, розвитком демократичної культури, посиленням потягу народних мас до знань. Все це викликало

---

[1] Ленін В. І. Твори, т. 20, с. 8.

[2] Громова А. А. Методические указания и материалы к курсу «История библиотечного дела в СССР». Л., 1959, с. 47.

[3] Банк Б. В. Изучение читателей в России (XIX в.). М., 1969, с. 123.

[4] Фенелонов Е. А. Проблема библиотечного обслуживания сельского населения РСФСР. М., 1964; В. В. Серов. Развитие библиотечного дела в советской деревне. — «Уч. зап.» (МГБИ), вып. 3, М., 1958, с. 15.

зростання потреби суспільства в книгах, створило певні передумови для розвитку народних бібліотек.

Створенням народних бібілотек і читалень займались головним чином буржуазія і ліберальні поміщики, які намагалися навчити грамоті робітників і селян, дати їм елементарні знання з тим, щоб з найбільшою користю використати їх у справі піднесення капіталістичного промислового і сільськогосподарського виробництва. Зацікавленість буржуазії у створенні бібліотек була викликана також її намаганням здійснювати через ці заклади виховання трудящих у дусі буржуазної ідеології.

Помітна роль в організації загальнодоступних бібліотек для народу належала таким установам буржуазії, як губернські і повітові земства, створеним в 1864 р. в період проведення царським урядом буржуазних реформ. З 1865 по 1875 рр. вони були запроваджені в 33 губерніях Росії, в тому числі на Лівобережній і Південній Україні. В правобережних губерніях земства були запроваджені в 1911 р. Цим фактом у значній мірі пояснюється те, що у правобережних губерніях розвиток бібліотек в сільській місцевості помітно відставав від інших губерній України.

Діяльність по організації бібліотечного обслуговування сільського населення почалася із створення бібліотек при земських школах, які повинні були розповсюджувати книги серед дорослих селян.

Для організації і утримання бібліотек при школах окремими губернськими і повітовими земствами (Катеринославським, Полтавським, Херсонським, Мелітопольським) були виділені спеціальні кошти.

Помітний вплив на розвиток земських шкіл на Україні і організацію ними роботи з книгою серед селян сприяла діяльність талановитого педагога і громадського діяча М. О. Корфа. Будучи головою училищної ради у місті Олександрівському (нині Запоріжжя) Катеринославської губернії, Корф домігся організації земських шкіл, створення бібліотек при них і доступності їх селянам. Він вважав, що бібліотека і школа «нерозривно зв'язані» і «однаково благотворні» [1]. Нині було висунуто положення про те, що діяльність земських шкіл і їх робота з книгою повинні пов'язуватися «з практичним життям селян». Але під «практичним життям» він вбачав потребу селян набувати знання, необхідні для «розвитку людяності», «правил християнської моральності» і деякого поліпшення свого важкого становища [2]. Таким чином, в оцінці ролі книги і бібліотеки виявилася помилковість і буржуазна обмеженість поглядів Корфа — типового представника ліберально-буржуазної інтелігенції, що обмежувало цінність його починань в організації роботи з книгою серед населення. Але в

[1] Корф Н. А. Бердянский учительский съезд. — «Неделя», 1883, № 29.
[2] Корф Н. А. Наши педагогические вопросы. М., 1881, с. 144—203.

цілому діяльність Корфа сприяла розвитку пришкільних бібліотек і організації ними роботи серед дорослих селян.

Протягом 70-х — початку 90-х років ця група бібліотек у сільській місцевості України набула досить широкого розповсюдження. Так, в Херсонській губернії було створено 182 пришкільні бібліотеки, у Харківській — 233 тощо.

Але бібліотеки земських шкіл були підпорядковані загальним правилам про шкільні бібліотеки Міністерства народної освіти, тому комплектування їх здійснювалося у відповідності до програм навчання. Внаслідок цього добір книжкових фондів, де переважне місце посідали монархічні та релігійні видання, книжки, рекомендовані урядом для учнівських бібліотек, був далекий від справжніх інтересів народу. Він аж ніяк не задовольняв потреби дорослих селян у книгах.

В середині 90-х років XIX ст. земські установи значно посилили увагу до питань бібліотечної справи і позашкільної освіти дорослих. В цей період поряд із пришкільними бібліотеками земства почали створювати самостійні сільські бібліотеки. Одна з причин, яка примушувала буржуазні органи самоврядування активізувати свою діяльність у галузі позашкільної освіти, полягала в тому, що в середині 90-х років XIX ст. у зв'язку із вступом Росії у вищу фазу свого економічного розвитку — імперіалізм, надзвичайно загострилися всі протиріччя капіталістичного суспільства, посилився робітничий рух і громадське піднесення на селі. Щоб відвернути народні маси від революційної боротьби, буржуазія намагалася використати всі засоби ідейного впливу на трудящих, в тому числі бібліотеки.

Багато губернських і повітових земських установ України створили фонди, призначені для організації нових сільських народних бібліотек і поповнення існуючих. Так, Харківським губернським земством в 1897 р. на відкриття сільських народних бібліотек було відпущено 4300 крб., в 1898 р. — 10 000 крб. [1]. На кошти, асигновані Чернігівським губернським земством, на початку 900-х рр. було влаштовано 247 сільських бібліотек [2].

Мелітопольське повітове земство в 1896 р. асигнувало 4000 крб. для відкриття 70-ти сільських бібліотек [3]. У створенні народних бібліотек, призначених для обслуговування селян брали участь буржуазні освітні комітети і товариства. Незважаючи на загальну ліберально-буржуазну спрямованість діяльності цих товариств, вона мала прогресивний характер, оскільки сприяла розповсю-

---

[1] Абрамов Я. Хроника народных библиотек. — «Русская школа», 1898, № 2, с. 291.

[2] Там же, 1903, № 12, с. 44.

[3] Отчет Харьковского общества распространения в народе грамотности за 1896 год. Х., 1897, с. 75.

дженню знань серед демократичних верств населення, відкриттю шкіл, бібліотек і читалень.

Створенню загальнодоступних бібліотек у селах України сприяли Московський і Петербурзький комітети грамотності. Так, протягом 1891—1893 рр. бібліотечною комісією Московського комітету в різні місця країни були розіслані книги для 230-ти народних бібліотек [1]. У деяких селах України завдяки цьому були відкриті народні бібліотеки.

Наслідуючи їх приклад, багато освітніх товариств України розпочали організовувати на селі народні бібліотеки. Серед них слід назвати Катеринославське товариство поширення народної освіти, Київське товариство грамотності, Полтавське товариство сприяння народній освіті, які виникли наприкінці XIX ст. [2].

Особливо широку відомість набула діяльність Харківського товариства поширення в народі грамотності, заснованого в 1869 р. Його діяльність так само, як Московського і Петербурзького, не виходила за межі, дозволені урядом, суворо регламентувалася статутом, який затверджував губернатор. Але завдяки участі в ньому передових діячів науки і культури, керівників і членів революційних гуртків, вона набула демократичної спрямованості [3]. Тому цілком природно, що товариство перебувало під постійним наглядом поліції і місцевої губернської адміністрації. В таких важких умовах йому вдалося здійснити чимало корисних починань у справі позашкільної освіти дорослих.

Особливу увагу товариство приділяло поширенню знань серед селян і організації загальнодоступних бібліотек в сільській місцевості Харківської губернії. Надаючи великого значення цьому питанню, товариство організувало спеціальний комітет сільських бібліотек, який проводив свою роботу разом з комітетом по виданню книг народу. В окремих повітах були утворені відділки товариства, які, поряд з іншими культурно-освітніми заходами, здійснювали роботу по організації бібліотек в селах свого повіту. Всього Харківським товариством було засновано 395 сільських бібліотек [4].

Певну роль в поширенні книг на селі і створенні бібліотек, призначених для обслуговування селян, належало «просвітам» — своєрідним культурно-освітнім організаціям України. Існує думка, що «просвіти» з'явилися лише на початку 900-х рр. [5]. Проте цю

---

[1] Народная энциклопедия научных и прикладных знаний, т. X. М., 1910, с. 175.

[2] Там же, с. 178.

[3] Фридьева Н. Я. Бесплатные народные библиотеки в г. Харькове в период первой русской революции. — Уч. зап. (ХГБИ), вып. II. Х., 1958, с. 141—162.

[4] Народные библиотеки Харьковской губернии в 1912 году. Стат. обзор. Х., 1914, с. 6.

[5] Золотоверхий І. Д. Становлення і розвиток української радянської культури (1917—1920 рр.). К., 1961, с. 56.

точку зору не можна визнати правильною. На території нинішньої Радянської України «просвіти» виникли ще в другій половині XIX ст. Так, в 1869 р. була заснована львівська «просвіта» [1] на Галичині, яка у той час знаходилася в складі Австро-угорської монархічної держави. Наприкінці 80-х — початку 90-х рр. функціонувала так звана «Українська просвіта» в Києві, створена членами одного із драгоманівських гуртків [2]. «Просвіта» мала своїм завданням поширювати українські книги на селі. З цією метою члени гуртка розробляли каталог книг для селян. Література добиралася з певною тенденцією, яку можна було назвати «національно-радикальною» [3].

Виникнення «просвіт» на початку XX ст. було безпосередньо зв'язане з революційними подіями 1905—1907 рр., під впливом яких на Україні почалося швидке зростання культурних починань. В цей час були засновані «просвіти» у Чернігові, Києві, Одесі та інших містах і навіть містечках. Вони видавали і розповсюджували твори українських письменників, організовували лекції, доповіді, влаштовували концерти і вечори української музики і таким чином сприяли розквіту української культури. Деякі з них створили відносно широку сітку сільських бібліотек і читалень. Так, львівською «просвітою» у селах Галичини було відкрито понад 2000 бібліотек [4].

Проте відзначаючи позитивне діячів «просвіт», слід підкреслити, що керівництво ними знаходилося в руках українських буржуазних націоналістів і дрібнобуржуазної інтелігенції, які намагалися перетворити «просвіти» у вогнища буржуазного націоналізму. Яскраво виражений націоналістичний характер мала, наприклад, діяльність львівської «просвіти», керівниками якої були члени політичної партії народовців, які захищали українську мову і культуру, але використовували ідеї національно-визвольного руху в інтересах буржуазії. Тому книги і брошури, видані «просвітою» і розповсюджувані бібліотеками, навіть за визнанням такого ліберально-буржуазного діяча як М. Драгоманов, були розраховані на обман народу, які не тільки не служили справі освіти, а шкодили їй.

Отже, з наведених вище фактів можна відзначити, що сільські народні бібліотеки своїм виникненням були зобов'язані не державі, а буржуазним громадським установам і культурно-освітнім товариствам, завдяки яким в селах України були створені

---

[1] Красовський Д. І. До 100-річчя створення товариства «Просвіта». — «Український історичний журнал», 1969, № 12, с. 122—123.

[2] Свою назву гуртки одержали від імені лідера ліберально-буржуазних діячів М. П. Драгоманова.

[3] Берештам-Кістяковська М. Українські гуртки в Києві другої половини 1880-х та на початку 1890-х років. — «За сто літ», кн. III, 1928, с. 220.

[4] «Українська хата», 1909, № 6, с. 440—445.

сотні народних бібліотек. Але будь-якої системи у відкритті і розміщенні бібліотек не було. Наприкінці XIX—початку XX ст. в Росії зародилася ідея планомірної організації бібліотечної сітки на селі. В деяких губерніях і повітах були зроблені практичні спроби здійснення цієї ідеї. Такий проект був розроблений і частково здійснений В'ятським губернським земством [1]. Широко відомою в Росії стала також ідея створення планомірної сітки бібліотек з багатоступневою структурою, яка включала центральні бібліотечні установи. Ця ідея втілилася в проектах організації бібліотечної сітки, розроблених в Московській, Пермській, Олонецькій та інших губерніях. В них чітко були визначені типи і види бібліотек, призначених для обслуговування сільського населення, кількісні показники розміщення бібліотечної сітки: радіуса діяльності, книгозабезпеченості населення. Питання теорії і практики побудови раціональної сітки бібліотек на селі обговорювалися на I. Всеросійському з'їзді з бібліотечної справи в 1911 р. У прийнятій резолюції з питань про принципи і основи організації бібліотечної справи земськими і міськими органами місцевого самоврядування до системи бібліотечного обслуговування сільського населення пропонувалося включити такі бібліотеки: 1) повітову центральну; 2) районні народні; 3) народні громадські в селах; 4) пересувні або відділення громадських бібліотек для обслуговування жителів невеликих селищ. З'їзд визнав, що всі ці бібліотеки повинні бути в органічному зв'язку поміж собою і розвивати загальну узгоджену діяльність [2]. Створення планомірної сітки бібліотек на селі, централізація і координація їх діяльності — значне досягнення в теорії і практиці бібліотечної справи в дореволюційній Росії.

Одним із перших кроків в цьому напрямку на Україні слід вважати спроби створити невеликі бібліотеки в кожному селищі губернії, зроблені наприкінці 90-х років XIX ст. Комітетом сільських бібліотек Харківського товариства поширення в народі грамотності [3]. Проект планомірної постановки позашкільної освіти був розроблений Київським губернським земством, згідно з яким, для обслуговування книгою сільського населення намічалося організувати в усіх великих населених пунктах губернії сільські і районні бібліотеки [4]. Подібні проекти були складені і в інших губерніях України. Незважаючи на те, що пропозиції, які містилися в багатьох з них, мали загальний характер, їх розробка свідчить про розуміння значення планомірності у відкритті і розміщенні

[1] Соколов Н. Н. Сельские общественные библиотеки в Вятской губернии. — «Русское богатство», 1902, № 7, с. 60—78.

[2] Труды первого Всероссийского съезда по библиотечному делу (1911 г.). Спб., 1912, с. 202—203.

[3] Отчет о деятельности Харьковского общества по распространению в народе грамотности за 1896 год. Х., 1898, с. 69.

[4] «Известия Волынского губернского земства», 1913, № 15—16, с. 18.

бібліотек. Але в умовах царської Росії здійснити ці проекти в повній мірі було неможливо.

Примусове виселення селян-бідняків і середняків на хутори і одруби, яке проводилося на Україні за указом Столипіна від 1906 р., призвело до розкладу селянських господарств, розсереджуванню селян по численних невеликих населених пунктах [1]. Цілком природно, що в таких умовах надзвичайно утруднилося створення нормальної сітки бібліотек, наближення їх до населення. Створення бібліотек гальмувалося також через відсутність необхідних коштів. Освітні товариства існували на членські внески, пожертвування та інші випадкові кошти. Вони були неспроможні забезпечити матеріальну основу цієї важливої справи.

Надзвичайно мізерними виявилися кошти, які виділялися на організацію і утримання народних бібліотек земськими установами. Так, наприклад, спільні витрати губернського і повітових земств у Харківській губернії за відомостями 1912 р. становили на одну сільську бібліотеку 138 крб., на одного передплатника — 80 коп. [2]. Щодо держави, то вона не тільки не сприяла громадськості у створенні бібліотек, а навпаки, всіляко обмежувала діяльність буржуазних органів самоврядування. Дуже повчальним прикладом може служити закон «Про обмеженість земського оподаткування», прийнятий урядом на початку 900-х років. Згідно з законом земствам заборонялося збільшувати бюджет на потреби освіти більш ніж на 3% порівняно з попереднім роком [3].

Виявом реакційної політики уряду у ставленні до народних бібліотек були «Правила про безплатні народні читальні і про порядок нагляду за ними», видані в травні 1890 р. «Правилами» встановлюється потрійний нагляд за діяльністю народних бібліотек Міністерства внутрішніх справ, Міністерства народної освіти і духовного відомства, а також запроваджується дуже складна система клопотання про відкриття народних бібліотек [4]. За даними 1914 р., на Україні було всього 3153 народні бібліотеки [5]. На 180 сіл припадала в середньому одна бібліотека. У дореволюційному Поділлі (тепер Вінницька і Хмельницька області) з населенням близько 4 млн. чоловік налічувалося лише 15 бібліотек. На території Вінниччини одна бібліотека припадала більше ніж на 280 тис. жителів [6]. До наведених даних треба додати, що

---

[1] Історія Української РСР. Т. І. К., АН УРСР, 1953, с. 674—680.

[2] Народные библиотеки Харьковской губернии за 1912 год. Стат. обзор. Х., 1914, с. 71—72.

[3] Константинов Н. А., Струминский В. Я. Очерки по истории начального образования в России. М., 1953, с. 198.

[4] Звягинцев Е. Правовое положение народных библиотек за 50 лет. М., 1916. 54 с.

[5] Культурное строительство в СССР. М., 1956, с. 12.

[6] Слуцький О. Б. Радянське й культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни. К., 1957, с. 188.

переважна більшість народних бібліотек мала незначну кількість читачів. У середньому на одну сільську бібліотеку припадало близько 150-ти читачів — з них 75% становили учні. Характерною особливістю читацького складу дореволюційних народних бібліотек було те, що значну його частину становили чоловіки (близько 75% від загальної кількості читачів). Таким чином, дорослі селяни, особливо жінки, зовсім недостатньо були охоплені бібліотечним обслуговуванням. Причина цього явища полягала не тільки у мізерній кількості бібліотек на селі, а й тому, що величезна більшість селян була неписьменною. За даними перепису 1897 р. серед сільського населення неписьменні становили 84,4%, селянки — 93%.

Незадовільний стан бібліотечного обслуговування населення сільських місцевостей України ілюструють також книжкові фонди народних бібліотек. На жаль, рамки невеликої статті не дозволяють більш докладно висвітлити це питання.

Пошлемося лише на деякі факти. Так, на одну сільську бібліотеку в середньому припадало 600 книжок, більшість яких становила релігійна література та дешеві народні видання, випущені, за словами В. І. Леніна, під лікарським наглядом духовної цензури [1].

Незадовільний стан бібліотечної справи на селі давав змогу представникам різних кіл буржуазної інтелігенції робити висновки про відсутність у селян потягу до знань, до читання книжок. Проте винні були в цьому не селяни, а самодержавство, поміщики і буржуазія, які свідомо прирекали народні маси на неуцтво.

БИБЛИОТЕЧНОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ НАСЕЛЕНИЯ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ УКРАИНЫ В ДОРЕВОЛЮЦИОННЫЙ ПЕРИОД

Резюме

Статья написана на материалах Украины, но все вопросы библиотечного обслуживания сельского населения Украины рассматриваются в неразрывной связи с развитием библиотечного дела в России.

В статье говорится о предпосылках, обусловивших рост потребности населения в книгах и возникновение общедоступных библиотек на селе.

Значительное место занимает показ деятельности буржуазных органов самоуправления и просветительных обществ Украины в открытии библиотек на селе. Особенно подробно освещается деятельность «просвит» — своеобразных культурно-просветительных организаций Украины. Наряду с положительным деятелей «просвит» раскрывается буржуазно-националистическая направленность их деятельности.

В статье говорится о попытках создания планомерной сети библиотек на селе, раскрываются причины, которые не позволили в полной мере осуществить эту идею.

[1] Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 23, с. 294.

С. О. ВЕЛІГОДСЬКА
Харківський державний інститут культури

Науково-пізнавальний матеріал на сторінках українського дитячого журналу „Дзвінок“

Журнал «Дзвінок», що видавався Руським товариством педагогічним для дітей у Львові з 1890 по 1914 рр., відіграв значну роль у популяризації наукових знань серед малих читачів. Вони знаходили в ньому чимало матеріалу, що міг задовольнити їх допитливість.

В першому ж номері «Дзвінка» було надруковано проспект-декларацію журналу, яка розкривала перед читачами завдання і зміст цього видання. Поряд з художніми творами — повістями, оповіданнями, перекладами, казками, байками й віршами та розважальним матеріалом у вигляді шарад, ребусів та загадок, редакція обіцяла дітям подавати «...описи подорожей, картини географічні і етнографічні, монографії історичні, життєписи славних людей, образки з життя звірят, поучаючі статті про ужиток плодів природи і вироби промислові, досліди з фізики, хімії, поради з гігієни й діетики...» [1].

Усі ці матеріали, на думку редакції, були призначені розвивати дух «у молодежи нашої не тільки шкільної, але й тої, що з різних причин приневолена без науки шкільної дожидати лучшої долі» [2].

Жанровий діапазон науково-пізнавального матеріалу, що вміщувався у «Дзвінку», був досить широким. Це були нариси, оповідання, невеликі статті і повідомлення типу газетних репортажів тощо. Різноманітними були і назви розділів, де друкувався пізнавальний матеріал: «З руської історії і етнографії», «З природних наук», «Життєписи», «Дещо з усього світу» та інші.

У «Дзвінку» не могли не відбитися прогресивні настанови з питань пропаганди наукових знань серед дітей та молоді І. Франка, активного співробітника і автора.

Питання пропаганди наукових знань серед народу хвилювали І. Франка постійно. Він вважав конче необхідним нести в маси «правдиву науку» про природу і суспільство. Ще у 1878 р. у статті «Наука й її становище щодо працюючих класів» [3] І. Франко ви-

[1] «Дзвінок», 1890, № 1.
[2] Там же.
[3] Франко І. Твори в 20 т., т. 19, К., 1956, с. 18—32.

магав, щоб наука не тільки пояснювала природні та суспільні явища, а й вказувала б шлях до їх перетворення, бо інакше вона не приноситиме людям користі.

І. Франко особливо наголошував, що дітям необхідно систематично збагачувати свої знання про природу та суспільство, радив подавати дитині якнайбільшу масу цікавих даних про природу і людей, з котрих би вона з ростом мислення вміла легко й сама робити висновки. І науково-популярна література у цьому процесі, на його думку, має першорядне значення, бо галицька школа в цьому плані майже нічого не давала дітям. Франко з гіркотою і обуренням зауважував, що навіть з гімназій молодь виходила з найспотворнішими і найдикішими поняттями про природу та історію.

А що ж було говорити про народні, здебільшого одно-дво-чи трикласні школи. І. Франко неодноразово в своїх статтях з обуренням розкривав суть таких шкіл, з яких «...по кількалітній науці виходять наші діти ...такими ж темними, як і були» [1], бо в навчальних планах народних шкіл перше місце займало релігійне вчення. Розпорядженням Міністерства освіти Австро-Угорщини від 1893 р. народним масам надавалося право тільки на початкову освіту, середня ж і вища призначалися для дітей панівних класів — поміщиків та буржуазії [2]. А з 3812 шкіл Галичини — 2103 були одноклассними. Ось чому в цих умовах Франко наголошує на поширенні науково-популярної літератури серед дітей та молоді.

За вимогами письменника для дітей треба вибирати твори, «...які образують розум і дух і становлять, таким чином, здоровий корм душі. ...наука, поправа і моральність повинні бути головними елементами і підставами тих творів», — писав він у статті «Женщина-мати» [3]. Для читання молоді він рекомендує такі твори як «Розвій географічний поглядів» О. Уайта, «Білковина» Г. Томаса, «Світові загадки» Є. Геккеля, вважаючи найголовнішими галузями знання, особливо корисними для молоді, природничі науки. Видання ж «Просвіти», які здебільшого возвеличували всемогутність творця та премудрість устрою в природі, де все має ціль і повнить ті завдання, які йому всевишній споконвіку завдав, Франко вважає за краще спалити, ніж пускати між читачів.

На такому ж рівні стояли і науково-пізнавальні матеріали у дитячих українських журналах «Ластівка», «Приятель дітей», що виходили раніше. Журнал «Дзвінок» намагався подавати дітям науково-пізнавальний матеріал, який би заповнював прогалини в їх пізнанні світу, що створювалися внаслідок клерикально-консервативної системи освіти в Галичині.

Редактор «Дзвінка» В. Шухевич, за фахом природознавець, надавав великого значення пізнавальному матеріалу, особливо при-

[1] Франко І. Твори в 20 т., т. 19, К., 1956, с. 42—43.
[2] «Учитель», 1903, ч. 20, с. 311.
[3] «Друг», 1876, № 4, с. 61.

родничо-науковому, вважаючи, що він найбільше відповідає потребам маленьких читачів. Він вважав, що дітей обов'язково треба глибше знайомити з тим, що їх оточує — з землею, на якій вони живуть, з її природою, з життям і діяльністю людей.

Протягом перших 5—7 років у «Дзвінку» було подано понад 100 статей про флору і фауну рідного краю, жарких та холодних поясів землі, про основні явища природи, статті з біології, фізіології та анатомії людини, з питань санітарії та гігієни, геології, та метеорології, астрономії та інших галузей природознавства. Значна кількість цих матеріалів належала самому В. Шухевичу, але вміщувалась під різними псевдонімами і криптонімами, а то навіть і зовсім без підпису, щоб створити враження про велику кількість співробітників журналу.

Крім Шухевича, багато науково-пізнавальних творів друкують у «Дзвінку» Б. Грінченко, Дніпрова Чайка, (Л. Василевська), Наталка Полтавка (Н. Кибальчич), М. Загірна (М. Грінченко), Іван Спілка (І. Зозуля) та інші. Багато цікавого вміщувалося тут про живі істоти, що населяють землю, починаючи з мікроскопічно малих і кінчаючи велетнями рослинного й тваринного світу, а також про неживу природу — земні породи, мінерали, воду, повітря.

Юним читачам, безумовно, цікаво було дізнатися, де ростуть хлібові та какаові дерева, пальми, рис, бавовна, про їх вигляд, плоди, про те, яка від них користь. Цікаво було прочитати і про походження цілого ряду рослин, які ростуть тепер у нашому краю, дізнатися про те, як і коли вони з'явилися у нас, звідкіля прийшли, як обробляються і використовуються. Про все це розповідалося у статтях «Бараболя», «Гриби», «Прядиво», «Рис», «Дерево хлібове», «Кава», «Бавовна» та інш.

Корисні і цікаві відомості подавалися читачам також і про тваринний світ. Діти знаходили у журналі не тільки матеріал про близьких і знайомих їм тварин і птахів, зайців, ведмедів, собак, зозуль, бузьків, жайворонків, ластівок, а також і про слонів, левів, кенгуру, мавп, пінгвінів, фламінго, папуг, страусів та іншу екзотичну фауну.

В журналі містилися і перекази по Брему, і переклади творів одного з кращих російських популяризаторів науки того часу М. Рубакіна, і художні твори про життя тварин Л. Толстого. Наприклад, оповідання Л. Толстого «Лев і собачка» було включено як вставний епізод до великого нарису з життя левів — «Цар звірів» [1]. Твори М. Рубакіна друкувалися у 5-х номерах журналу за 1896 рік у перекладах під криптонімом «Н. Г. з Т». За ним ховалася Настя Грінченко — дочка відомого українського письменника Бориса Грінченка, яка надрукувала у «Дзвінку» твори М. Рубакіна «Чому звірята переселяються», «Як звірі щороку подоро-

[1] «Дзвінок», 1894, № 11—12.

жують», «Як подорожують птахи», «Слимак у домовині Єгипетського короля» та інші, переважно з життя птахів і звірят.

Журнал прищеплював дітям гуманне ставлення до живих істот, виховував у них бережливе, дбайливе ставлення до тих, хто приносить користь та радість людям. Цим настановам підпорядковано цілий ряд творів: «Відозва птахів», «Бузьки», «Про бузьків».

Останнє оповідання взято з кращої збірки для дітей «Веселка», яку у 1887 р. відредагував і видав під псевдонімом Андрій Молодченко Іван Франко. У згадуваному оповіданні зворушлива історія трагічної загибелі буслиці, яку бусли забили за те, що вона не вберегла свого гнізда.

Досить часто у «Дзвінку» містилися невеликі статті чи коротенькі повідомлення про досягнення з природознавчих наук. Наприклад, у статті Шумила «Пчілка-мулярка»[1] мова йшла про спостереження видатного французького вченого-ентомолога Жана Анрі Фабра над дикими чорними бджолами. Жан Анрі Фабр — автор відомої у цілому світі роботи «Життя комах», яка була перекладена на більшість мов світу і неодноразово видавалася для дітей. Використовуючи твори Ж. Фабра, В. Шухевич розповідає малим читачам про зовнішній вигляд бджоли-мулярки, пояснює, що ім'я «мулярка» дика чорна бджола здобула за уміння будувати соти, як справжній муляр. Розповідаючи про повне загадок життя бджіл, Шухевич подає відомості й про різні комічні пригоди, що сталися з самим Ж. Фабром під час вивчення ним життя комах, зупиняється на цікавих фактах біографії вченого.

Новим в українській дитячій періодиці того часу були і популярні відомості про розвиток живих істот. Так, наприклад, Наталка Полтавка на сторінках журналу «Дзвінок» у творі «Гусінь» показує всі етапи метаморфози шовкопряда, його перетворення з гусені на лялечку, а потім вже на метелика. Щоб дітям легше було зрозуміти пояснення, автор використовує яскраві, дохідливі порівняння: «Ростуть мої гусені не по дням, а по годинам, їдять на всі завставки, аж кожушки на них стануть тісними, а як стануть тісними ці «кожушки», то, як ви скидаєте одну сорочечку, а іншу надіваєте, так і мої гусені прибираються у новий кожушок. Старенька шкірка луснула при головці, вони її і скинули геть, а під нею вже друга новенька, просторіша»[2].

Наталка Полтавка намагається не тільки задовольнити дитячу цікавість, а й викликати в дітях інтерес до спостережень; письменниця наводить читачів на думку, що природа всім показує свої чудеса, але тайни відкриває тільки допитливим і тому треба пильніше придивлятися до того, що тебе оточує.

Багато статей і оповідань присвячує «Дзвінок» питанням ентомології. В них ми зустрінемо розповідь про знищення посівів ко-

[1] «Дзвінок», 1890, № 1.
[2] Там же, № 15.

никами і сараною, про повне захоплюючих прикладів життя термітів, про знайдення в Америці надзвичайного «вулика», розміри якого досягають 2000 кв. м. тощо.

У відповідь на листи малих читачів редакція вміщувала і матеріали, які знайомили із скарбами океану. «Осетер», «Кілька», «Білий сом», «Де і як ведуться оселедці», «Дива океану» — ось далеко не повний перелік творів, які розкривали перед читачами великі природні багатства, що таяться у ріках, морях та океанах.

Як вже зазначалося вище, «Дзвінок» широко висвітлював питання не тільки живої, а й неживої природи. В цьому плані багато було зроблено Б. Грінченком та його дружиною Марією Загірною. Вони у своїх перекладах і переказах популяризували серед дітей України твори російських вчених і письменників, в яких розповідалося про різноманітні явища природи. Так, М. Загірна, перероблюючи твори відомого російського популяризатора В. Лункевича, розповідає дітям у 14 номерах журналу про виникнення гір та їх вигляд, про те, де вони розташовані та як називаються, про снігові лавини та землетруси.

Б. Грінченко перекладає і переробляє науково-популярні твори Л. Толстого — «Як ходить вода», «Море», «Дощ, роса, іней, сніг, град», про корисні копалини та їх значення у житті людей.

Значна кількість статей цього плану належала і В. Шухевичу. Серед них одним з цікавіших був його твір «Про діаманти», в якому докладно розглядалися структура алмазів, їх походження, засоби добування. До нарису додавалися малюнки найцінніших діамантів світу, відомості про місця їх зберігання та практичне використання цих цінних копалин.

Журнал приділяє увагу питанням санітарії та гігієни. Редакція друкувала матеріали, що сприяли прищепленню дітям гігієнічних навичок, розширяли їх знання з анатомії людини, знайомили з деякими найбільш поширеними в ті часи хворобами та засобами їх лікування і профілактики. Подавалися ці матеріали у формі популярних нарисів, оповіщень, бувальщин. Остання форма, на думку редакції, повинна була мати особливий вплив на дітей і тому використовувалася найчастіше.

Серед бувальщин перш за все можна назвати таку, як «Хробак в оці», вміщену з підзаголовком «Справдішня подія». Автор її наполегливо вимагає додержуватися правил особистої гігієни, вказує на неприпустимість тісних контактів дітей з собаками та кішками. Під час гри з дітьми ці тварини лижуть їм руки, обличчя й губи, що призводить до тяжких захворювань на глисти, які можуть потрапити не тільки до кишечника, а й у печінку і навіть в очі. Такого ж типу матеріал ми знаходимо у «Дзвінку» за 1891 р. під назвою «Осторожно з псами».

Серйозно і водночас дохідливо розповідає дітям Є. Бохенська про шкіру людини, її будову та значення для життя і здоров'я

у статті «Дещо про здоров'я». Краще зрозуміти текст допомагає малюнок, на якому зображено поперечний зріз шкірного покрову з показом усіх шарів, залоз, нервових волокон, кровоносних судин тощо.

Інколи редакція «Дзвінка» вміщувала просто замітки газетного типу, в яких сповіщалося про нові досягнення медицини.

Так, наприклад, розповідається про винайдення німецьким вченим Кохом засобу лікування сухот, або про те, що в Китаї для профілактики дифтериту вживається сік цитрусових, про винайдення засобів лікування від отрути при укусі змій тощо. Інтенсивне поширення захворювань на інфлуенцію спонукало редакцію вмістити коротенький нарис під назвою «Смертельний поцілунок», в якому розповідається про передачу інфекції через поцілунки.

Тісно пов'язане з історією розвитку медицини оповідання «Лікар Ісак», перекладене М. Загірною на українську мову за твором М. Рубакіна «Испытания доктора Исаака». Події, відтворені в оповіданні, пов'язані з епохою Відродження у Флоренції та Римі і знайомлять з діяльністю талановитого лікаря-вченого, який винайшов шляхи перебороння ряду тяжких хвороб і одним із перших додумався до цілющого значення переливання крові.

Значне місце відводиться у «Дзвінку» етнографії. Питання етнографії взагалі широко підносилися у другій половині XIX ст. і на сторінках загальної української преси, бо в цей час на Україні, як і в інших країнах світу, проходив процес становлення етнографії як окремої галузі науки і посилювалась увага до неї з боку широких верств населення.

Інтерес до матеріального й духовного життя українського народу, його сімейного і домашнього побуту, звичаїв, обрядів виявляє редактор «Дзвінка» В. Шухевич. Він активно збирає етнографічно-фольклорні матеріали і на початку 900-х рр. видає цікаву трьохтомну працю під назвою «Гуцульщина».

Велика кількість різноманітного етнографічного матеріалу з'являється на сторінках «Дзвінка». Вже з перших років існування журналу в ньому вводиться розділ «З Руської історії і етнографії», в якому вміщується цілий ряд різних матеріалів з життя українського народу. Але треба відзначити, що редакція виходить далеко за рамки назви рубрики, друкуючи багато нарисів про розселення, етногенезис, культуру і побут різних народів світу, їх повір'я та свята. Це значно розширювало знання дітей, прищеплювало їм інтерес і повагу до життя різних народів. Багато цікавого розповідалося про виникнення у слов'ян цілого ряду звичаїв та обрядів, пов'язаних з святкуванням Нового року, різдва, Великодня, Івана Купала тощо. Читачі дізнавалися, що більшість цих звичаїв та обрядів дійшли до нас з сивої давнини, ще з тих часів, коли наші далекі предки поклонялися сонцю, обожнювали його, возвеличуючи у своїх піснях та танцях. Серед таких матеріалів

перш за все можна назвати «Новик» Чайки Дніпрової, «Рахманський Великдень», «Звичаї Великодні», «Крашанка та писанка» і «Великодні іграшки крашанками» Д. Пісочинця. В цих етнографічних нарисах щедро представлені пісні-щедрівки, гагілки, колядки та інші.

Форма подачі етнографічного матеріалу дуже різноманітна. Серед них статті й спогади з дитячих років, оповідання із щедро вкрапленим фольклорно-етнографічним матеріалом, описи обрядів, ігор та пісень, що їх супроводжують.

Етнографічні відомості подаються не тільки текстовим матеріалом, а й за допомогою добірних, ілюструючих зміст фотографій, малюнків, гравюр. Читачам пропонувалися зразки експонатів, представлених в етнографічному відділі на Краєвій виставці у Львові 1894 р. Діти знайомилися з типами будівель, різноманітними промисловими виробами, видами одягу селян і селянок тощо.

Ці розповіді, пов'язані з етнографічними матеріалами про слов'янські народи, перемежалися з нарисами про життя, побут та звичаї американських індійців та дикунів, що мешкали в горах Конго, про жителів островів Тихого океану, Китаю, Малої Азії, Індії, Єгипту тощо. Кілька разів поверталася редакція «Дзвінка» до розповідей про племена, які населяють острів Цейлон — про ведасів, сенгалезів, тамульців [1]. Всі матеріали теж добре ілюструвалися фотографіями чи малюнками.

Однак, на жаль, в цих статтях та нарисах етнографічного характеру тільки констатується рівень культурного та суспільного розвитку різних народів, проте ніяких висновків не робиться. Причини відсталості окремих народів не проаналізовано, і редакція навіть не ставить перед собою такої мети.

З 1895 р., коли В. Шухевич відходить від редагування «Дзвінка», обсяг етнографічного мітеріалу в ньому значно скорочується.

Увагу юних читачів привертали і розділи журналу «Всячина» та «Дещо з усього світу», які не регулярно, але все ж протягом кількох років вміщувалися на його сторінках. Тут діти знаходили чимало відомостей різноманітного характеру, що найчастіше мали форму інформаційних дописів газетного типу. Під цими рубриками містилися матеріали і з галузі техніки та промисловості, наприклад, про нафтовий промисел, про створення Едісоном механічних ляльок, які говорили, про кількість вироблених за рік ляльок взагалі у всій Європі тощо. Були тут також інформації про наслідки перепису населення в Галичині, про знайдення дивовижної електричної рослини, яка вбиває птахів та комах, про зустрічі в Африці відомого мандрівника Стенлея з племенами пігмеїв та інші.

Заслугою журналу «Дзвінок» було те, що він намагався пов'язати подані наукові відомості з практичними заняттями дітей,

[1] «Дзвінок», 1892, № 9.

чому сприяв запроваджений розділ «Забави наукові». Дітям пропонувалися в ньому розваги, засновані на тих чи інших законах фізики, механіки, хімії, які попередньо розкривалися у науково-популярних статтях і нарисах. У цьому розділі містилися й ребуси, шаради, різні фокуси.

До цього ж розділу входили й різноманітні поради утилітарного характеру: як зробити поставничок для квітів, як заготовити хороше сіно, як порають хліб тощо. На жаль, в 1894 р. цей цікавий розділ «Дзвінка» зникає.

Всі наведені вище матеріали дають можливість стверджувати, що порівняльно з тогочасною українською дитячою науково-популярною книжкою журнал «Дзвінок» стояв на значно вищому рівні і служив справі популяризації наукових знань, вихованню гуманістичних почуттів, любові й інтересу до минулого й сучасного свого народу і народів світу.

НАУЧНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ МАТЕРИАЛ НА СТРАНИЦАХ ДЕТСКОГО УКРАИНСКОГО ЖУРНАЛА «ДЗВИНОК»

Резюме

В статье освещаются вопросы пропаганды научно-популярных знаний на страницах детского журнала «Дзвинок», который издавался во Львове для украинских детей в 1890—1914 гг.

Автор раскрывает содержание научно-познавательных материалов, подчеркивает их тематическое и жанровое разнообразие, стремление удовлетворить многоплановые запросы юных читателей.

В работе анализируются очерки, рассказы о живой и неживой природе, вопросы этнографии и другие. Статья обосновывает значение журнала «Дзвинок» в пропаганде естественно-научных знаний среди детей.

М. А. ЧЕЛАК
Харківський державний педагогічний інститут

Розвиток В. І. Леніним марксистського атеїзму і його поширення на Україні *(1894 — 1904)*

Виникнення марксистського атеїзму було переворотом, революцією в історії боротьби науки проти релігії. Марксистський атеїзм є вищою формою атеїзму, що докорінно відрізняється від домарксистського.

Його поширення на Україні в кінці XIX ст. пов'язано з пропагандою ідей марксизму, з діяльністю групи «Визволення праці». Її організатор Г. В. Плеханов був талановитим і блискучим пропагандистом марксистської філософії та атеїзму. Українські революційні демократи І. Франко та М. Павлик листувалися з членами групи «Визволення праці», одержували від них твори Маркса, Енгельса, Плеханова, пропагували марксизм і войовничий атеїзм. Група мала зв'язок з марксистськими гуртками Києва, Харкова, Одеси, Катеринослава. Один із учасників цих гуртків у своїх спогадах писав: «У нашому розпорядженні були тоді: «Капітал», томи I і II, «Комуністичний маніфест», «Наймана праця і капітал», «Доповідь про свободу торгівлі», — в російському перекладі, «До критики політичної економії», «Злиденність філософії», «Антидюрінг» Енгельса німецькою мовою»[1]. Ці твори мали важливе значення для поширення ідей марксистського атеїзму на Україні. Про це пишуть у своїх спогадах В. Д. Бонч-Бруєвич, А. В. Луначарський, Г. І. Петровський та О. Г. Шліхтер. Бонч-Бруєвич відмічав, що соціал-демократи цілком заперечували всякий ідеалістичний світогляд, а в тому числі і релігійний[2]. У своїх спогадах А. В. Луначарський відзначав, що учасники гуртків проявляли глибокий і живий інтерес до вивчення марксистської філософії[3].

Вивчення марксистської філософії будило свідомість робітників, їх думки, переконувало в тому, що тільки революційною боротьбою можна домогтися кращого життя, формувало їх атеїстичні погляди, озброювало в боротьбі проти релігії та церкви — опори самодержавства і капіталізму. Керівники гуртків пояснювали робітникам реакційну роль релігії, викривали союз церкви з поліцією та

[1] Очерки по истории общественных и революционных движений в России. М., 1918, с. 245—246.

[2] Вопросы истории религии и атеизма. Т. 4. М., 1956, с. 3.

[3] Український історичний журнал, 1959, № 4, с. 130.

самодержавством у боротьбі проти робітничого руху. Вони розкривали твердження Маркса «Релігія є опіум народу». Це твердження В. І. Ленін називав наріжним каменем усього світогляду марксизму в питанні про релігію.

Виникнення ленінізму було одночасно і початком ленінського етапу в розвитку марксистського атеїзму. Поява творів Леніна «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», «Новий фабричний закон», «Розвиток капіталізму в Росії», «Проект програми нашої партії», «Що робити?», «Політична агітація і класова точка зору» означала початок цього етапу. В період від зародження соціал-демократичного робітничого руху до початку першої російської революції Ленін підносить науковий атеїзм, що є невід'ємною частиною марксистського світогляду, на нову вищу ступінь. Розробляючи історію і теорію наукового атеїзму, В. І. Ленін викриває класові і гносеологічні коріння релігії, посилення її реакційного впливу в період імперіалізму. Він довів, що ідеалізм і метафізика — філософська основа релігії, творчо розвинув діалектичний та історичний матеріалізм — філософську основу наукового атеїзму. Особливо велика заслуга В. І. Леніна полягає в тому, що він розробив програмні завдання Комуністичної партії в галузі релігійних відносин, принципи її ставлення до релігії, церкви та віруючих.

Про ленінський етап у розвитку марксистського атеїзму написано ряд робіт[1], в яких висвітлено основні проблеми ленінської атеїстичної спадщини та її значення для визвольного руху народів колишньої царської Росії. Проте це не виключає потреби дальшого дослідження багатої ленінської спадщини, особливо поширення ленінських атеїстичних ідей серед трудящих, зокрема України.

---

[1] Андреев Г. Л. Научный атеизм за 50-летие. — «Вопросы философии», 1967, № 12. Безпальчий В. Ф. Марксизм-ленінізм про джерела та соціальний зміст релігії. К., 1961; Бичатін В. Ю. Атеїстична спадщина В. І. Леніна. К., 1967; Бонч-Бруевич В. Д. Ленин о религии. — Вопросы истории религии и атеизма, т. 4, М., 1956; Калугин В. М. Развитие В. И. Лениным пролетарского атеизма. Свердловск, 1959; Крывелев И. А. Ленин о религии. М., 1960; Никишов С. И. Ленин о религии и церкви. М., 1969. Никишов С. И. Ленинская критика философских основ религии. М., 1968. Персис М. М. Атеизм русского рабочего (1870—1905 гг.). М., 1965; Покровский В. В. Ленинский этап в развитии марксистского атеизма. — «Сборник ученых трудов», вып. 5, Свердловск, 1966; Сухоплюев И. Отношение Плеханова и Ленина к религии в пяти проектах программы РСДРП и в программе компартии. — «Воинствующий атеизм», 1931, № 1; Танчер В. К. Історичний матеріалізм і релігія. К., 1967; Танчер В. К. Діалектичний матеріалізм і релігія. К., 1968; Федосеев П. Н. Коммунизм и философия. М., 1962; Цамерян И. П. В. И. Ленин о религии. М., 1959; Шахнович М. И. Ленин и проблемы атеизма. М.-Л., 1961; Ярославский Е. Ленинизм против религии. М., 1932; Розвиток філософії в Українській РСР. К., 1968; Питання атеїзму (Міжвідомчий науковий збірник), вип. 5, К., 1970; Нарис історії філософії на Україні. К., 1966; Острянин Д. Х. Розвиток матеріалістичної філософії на Україні. К., 1971.

В. І. Ленін збагатив марксистський атеїзм новими положеннями і висновками. Він розвинув його в боротьбі проти ідеології ліберального народництва, «легальних марксистів», економістів, меншовиків, анархістів, есерів і буржуазних націоналістів. Всі вони були провідниками впливу буржуазної ідеології на пролетаріат. Ідеолог ліберальних народників Михайловський заперечував реакційність релігії, пропагував союз науки і релігії, твердив, що марксизм є різновидом релігії. Ліберальні народники перебільшували релігійність російського народу, роль релігії в розвитку культури і мистецтва; цим самим вони допомагали українським буржуазним націоналістам, що висунули міф про якусь особливо глибоку релігійність українського народу, як його національну рису. Твори Леніна мали неоціниме історичне значення в боротьбі проти буржуазної ідеології. Тому революційні соціал-демократичні організації Києва, Харкова, Катеринослава, Одеси, Миколаєва та інших міст України створили підпільні друкарні, в яких передруковувались окремі твори В. І. Леніна, газета «Искра». Твори Леніна дістали палке схвалення революційних марксистів України, вони озброювали їх у боротьбі проти церкви, яка в Російській імперії, за визначенням Маркса, була перетворена в знаряддя держави, в інструмент пригноблення трудящих [1].

Історичне значення у боротьбі проти ідеології ліберального народництва, в критиці філософських основ релігії та розвитку марксистського атеїзму, його філософських основ — діалектичного та історичного матеріалізму — мав твір В. І. Леніна «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», спрямований проти ідеології ліберальних народників — Михайловського, Кривенка, Южакова та інш. У цьому творі В. І. Ленін гостро критикував ідеалізм народників, релігію, з допомогою якої все ширше розповсюджувався індетермінізм і безглузда «байка про свободу волі» [2]. Тільки детермінізм дає можливість правдиво, науково пояснити явища природи та суспільства. Ідеалізм і релігія захищають принцип індетермінізму, який, заперечуючи дійсні причини явищ, зводиться до визнання дії якоїсь «наперед установленої гармонії», закладеної в природу при її створенні надприродною силою тобто богом.

Робітникам необхідно було в усіх подробицях показати, яку страшну реакційну силу являють з себе установи кріпосництва, як вони посилюють гноблення трудящих. Однією з таких найбільш міцних установ була православна церква. У творі «Новий фабричний закон» В. І. Ленін показує, «Як наш «християнський» уряд урізує свята для робітників», щоб витиснути з них більше прибутків для капіталістів. Особливо уряд притискує робітників нехрис-

---

[1] Маркс К. и Энгельс Ф. Об атеизме, религии и церкви. М., 1971, с. 206.

[2] Ленін В. І. Твори, т. 1, с. 136.

тиян, «іновірців», В. І. Ленін зазначає, що «наш християнський уряд так дико цькує людей, які не належать до пануючої релігії, що можлива, мабуть, і тут спроба утиснути не-християн з допомогою неясності закону» [1].

«Християнський уряд» — міністри, чиновники — прикриваючись фразами про «християнську любов» та «християнські почуття», посилюють визиск робітників. Тому Ленін закликав не коритися «християнському урядові», його законам, а вести рішучу класову боротьбу — єдино вірний шлях покращення свого становища.

Марксизм вчить, що в буржуазному суспільстві діють об'єктивні умови, які ведуть до занепаду релігії. Ще в «Маніфесті Комуністичної партії» вказувалось, що система капіталістичного господарства підриває вплив релігії, позбавляє суспільні відносини і норми священого ореолу. Вирішальну роль тут відіграє вплив великого індустріального виробництва, промислової революції на життя суспільства, розвиток класової боротьби. Суспільне буття визначає суспільну свідомість. Робітники глибше сприймають ідеї атеїзму, ніж інші шари трудящих тому, що «Самі умови життя такі, що вони дають йому свого роду практичну освіту, яка не тільки замінює весь шкільний хлам, але й знешкоджує зв'язані з ним нісенітницькі релігійні уявлення» [2]. Енгельс зазначає, що пролетаріатові, вихованому фабрично-заводською школою, тобто внаслідок самих умов колективної праці на великих промислових підприємствах і високого рівня виробництва, «...чужий фанатизм, яким пройнята буржуазія, і коли він і буває релігійним, то лише на словах, навіть не в теорії, на практиці робітник живе лише земними інтересами...» [3].

Релігійна мораль виховує індивідуалізм, презирство до самого себе, самопринижения, любов до своїх ворогів, покірність, благонадійність. Відсутність приватної власності, колективна праця на великих промислових підприємствах, спільна боротьба проти своїх класових гнобителів виховує пролетаріат. А для нього сміливість, свідомість власної гідності, почуття гордості і незалежності — важливіші від хліба [4].

Розвиваючи ці твердження марксистського атеїзму, В. І. Ленін у творі «Розвиток капіталізму в Росії» (1899 р.) розкриває положення про об'єктивні корені атеїзму робітничого класу. Велика машинна індустрія, капіталістичні відносини створюють «такі умови життя, які стоять незрівняно вище від патріархальної нерухомості докапіталістичних відносин» [5]. Патріархальність, що, за визначенням В. І. Леніна, панувала на широких просторах царської

[1] Ленін В. І. Твори, т. 2, с. 257.
[2] Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., изд. 2, т. 2, с. 346.
[3] Там же, с. 357—358.
[4] Маркс К. і Енгельс Ф. Про релігію. К., 1965, с. 71.
[5] Ленін В. І. Твори, т. 3, с. 472.

Росії, живила і підтримувала релігійність. Знищення її є однією з важливих умов секуляризації свідомості пролетаріату, яка зростає з розвитком капіталістичних виробничих відносин.

Пізніше В. І. Ленін вказував, що класова боротьба «в обстановці сучасного капіталістичного суспільства у сто раз краще приведе християн-робітників до соціал-демократії і до атеїзму, ніж гола атеїстична проповідь» [1].

Відмічаючи значення технічного прогресу в справі виховання робітничого класу і подолання релігійних уявлень, В. І. Ленін писав, що великий капітал «збуджує думку робітника, перетворює глухе і неясне незадоволення у свідомий протест» [2].

Про вплив на робітників книг В. І. Леніна «Розвиток капіталізму в Росії» та Г. В. Плеханова «До питання про розвиток моністичного погляду на історію» пише Г. І. Петровський у своїх спогадах про вивчення марксистської філософії і атеїзму у період його діяльності в 1898 р. в Катеринославі: «Коли ми прочитали ці дві книги, то в науковому розумінні суспільних відносин виросли на дві голови. Нам стали зрозумілими історія боротьби класів, причини виникнення революцій, причини обману трудящих, коли вони і після революції знову потрапляли в лабети експлуатації. Ми зрозуміли, що голодуючі селяни Росії, прийшовши з села в місто, потрапляють на заводи і в майстерні, де їх нещадно експлуатують. І нам здавалось, що якби ці люди не були обплутані релігією і всякими забобонами, не боялись би прогнівити бога непокірністю царю і начальству, вони були б вільнішими в боротьбі за краще життя» [3].

Г. І. Петровський відмічає, що в 1900 р. під час перебування в Катеринославській тюрьмі в'язні «...завели у камері свої порядки... замість молитов ми співали «Марсельєзу», «Варшав'янку», «Дубінушку» [4]. Першим класом в історії суспільства, який легше, скоріше інших звільняється від релігійної ідеології і засвоює атеїстичний світогляд, є робітничий клас. Але неправильно було б вважати, що процес капіталістичного виробництва стихійно робить усіх робітників атеїстами. Атеїстичні ідеї, як і ідеї наукового соціалізму, вносяться у робітничий клас його ідеологами і засвоюються передовою, найбільш активною у революційній боротьбі частиною робітників. Поряд з цим існує значна частина робітників віруючих.

В Росії відповідно до умов нашої буржуазно-демократичної революції завдання звільнення всіх трудящих від соціального, національного, духовного і релігійного гноблення цілком падає на плечі робітничого класу. Тому марксисти в атеїстичній діяльності

---

[1] Ленін В. І. Твори, т. 15, с. 359.
[2] Там же, т. 1, с. 208.
[3] Григорій Іванович Петровський. К., 1961, с. 24.
[4] Петровський Г. І. Великі роки. К., 1957, с. 131.

приділяли першочергову увагу робітничому класу. В. І. Ленін вказував, що лише пролетаріат може вивести селянство «із темряви неуцтва». Ленінізм вчить, що боротьба проти релігії та церкви може бути успішною тільки при гегемонії пролетаріату в буржуазно-демократичній революції.

Розгром В. І. Леніним ліберального народництва, його філософських основ розчистив шлях для поширення ідей наукового атеїзму. Але на перешкоді цьому став «легальний марксизм», ідеологами якого були П. Струве, М. Туган-Барановський, С. Булгаков. На Україні ідеї «легальних марксистів» пропагували М. Бердяєв, М. Водовозов, Б. Кистяковський, М. Лежнєв та інші. «Легальні марксисти» спиралися на релігійно-містичну філософію В. С. Соловйова (1853—1900). Це був відомий російський філософ-ідеаліст, що брав участь в ідеологічному поході проти марксизму, матеріалізму та атеїзму, виступав проти філософії російських революційних демократів, проти діалектичного та історичного матеріалізму. Він прагнув створити християнсько-православну філософію, в якій вбачав знаряддя морального оновлення суспільства і духовного удосконалення людини, ворожо ставився до наукового соціалізму. Саме найбільш реакційні ідеї релігійно-містичної філософії Соловйова продовжили М. Бердяєв, С. Булгаков, С. Франк. Вони заперечували закони науки, проповідували релігію, ревізували філософські основи наукового атеїзму, пропагували фаталізм, були зачинателями богошукання. Вони вважали, що державні органи повинні підтримувати церкву матеріально і морально, щоб посилити її роль у зростанні релігійності мас. Ревізуючи марксизм, відкидаючи з нього все революційне, вони твердили, що він не має філософського фундаменту, що цим фундаментом може бути філософія Канта, очищена від матеріалізму. П. Струве прямо закликав доповнити марксизм Кантом. Тому глибока і всебічна критика В. І. Леніним Канта і неокантіанства як одної з філософських основ релігії мала велике значення в розвитку теоретичних основ наукового атеїзму та обгрунтуванні зв'язку філософії з політичною боротьбою пролетаріату та його партії.

Велике значення в боротьбі проти релігійної ідеології мав створений В. І. Леніним у Петербурзі «Союз боротьби за звільнення робітничого класу» та створені за його прикладом «Союзи боротьби» у Києві, Харкові, Катеринославі та інших містах. Революційні соціал-демократи України висували широку програму загальнодемократичних і політичних вимог: рівність всіх перед законом, свобода слова, преси, думки, уряд, обраний народом і відповідальний перед ним, свобода совісті і рівноправності всіх національностей [1].

[1] «Листовки революционных социал-демократических организаций Украины». (1896—1904). К., 1963.

Створивши загальноросійську політичну газету «Искра», соціал-демократичні організації одержали засіб поширення ідей марксистсько-ленінського атеїзму. Бонч-Бруєвич писав, що Володимир Ілліч і в «Искре», і в книзі «Що робити?», яка вийшла у 1902 році, значно поширив базу агітації [1].

Ленінська «Искра» з першого свого номера розповідала про реакційну роль релігії і церкви, її зв'язки з поліцією і царським самодержавством, провокаторсько-шпигунську діяльність попів. На сторінках «Искры» опубліковано «Проект Програми нашої партії». «Искра» регулярно друкувала матеріали, які звинувачували царський уряд у придушенні свободи совісті, у переслідуванні за релігійні переконання «іновірців». Про це є документи і окремі роботи [2].

Велика історична заслуга В. І. Леніна в розвитку наукового атеїзму полягає в тому, що він відстояв від ревізіоністів II Інтернаціоналу, творчо розвинув і обгрунтував вимоги партії пролетаріату, її політику і тактику по відношенню до релігії та церкви. Важливішим принципом цієї політики є вимога свободи совісті, відокремлення церкви від держави, а школи від церкви, рівноправності громадян незалежно від статі, раси, національності, від їх ставлення до релігії. Ці вимоги В. І. Ленін вважав складовою частиною тих політичних свобод, які мала здійснити буржуазно-демократична революція. Він всебічно обгрунтував їх у відомій книжці «До селянської бідноти» (1903), що мала значне поширення на Україні.

Ленін розвиває марксистське вчення про політику і тактику пролетарської партії в боротьбі проти релігії, обгрунтовує вимогу підкорити боротьбу проти релігії основним завданням робітничого класу — боротьбі за перемогу соціалістичної революції та встановлення диктатури пролетаріату, побудову комунізму.

Ленін вказує на неприпустимість нейтрального ставлення до релігії та церкви з боку Комуністичної партії, а також неприпустимість будь-яких адміністративних заходів у боротьбі з релігійними забобонами. Керуючись цими настановами, більшовики України вели боротьбу з меншовиками [3], які вважали релігію приватною справою для партії, Плеханов не хотів включити до

---

[1] Бонч-Бруевич В. Д. Ленин о религии. — Вопросы истории религии и атеизма, т. 4. М., 1956, с. 6.

[2] Переписка В. И. Ленина и редакции газеты «Искра» с социал-демократическими организациями в России 1900—1903 гг. Сб. документов в 3-х т. М., 1970; Ктитарев С. О. Ленінська «Искра» і піднесення революційного руху на Україні. К., 1959; Юрченко О. Т. В. І. Ленін і більшовицькі організації України. К., 1970; Притыкин Я. М. Ленинская «Искра» против религии и церкви. — По этапам развития атеизма в СССР. Л., 1967; Шахнович М. И. Ленин и проблемы атеизма. М.-Л., 1961; Челак М. А. Ленінська «Искра»— світоч атеїзму. — «Людина і світ», 1970, № 12.

[3] «Листовки революционных социал-демократических организаций Украины» (1896—1904). К., 1963.

свого проекту програми вимогу про відокремлення церкви від держави [1]. Стоячи на позиціях опортуністичної тактики в буржуазно-демократичній революції, вони покладали боротьбу за всі демократичні перетворення на ліберальну буржуазію. У ставленні до релігії меншовики були послідовниками Каутського та Бернштейна. К. Каутський стояв на позиціях нейтрального ставлення до релігії та церкви, вважав релігію приватною справою, затушковував різницю між соціалізмом і християнством, виступав проти відокремлення церкви від держави, замазував протилежність діалектичного матеріалізму релігійно-ідеалістичному світогляду.

Без боротьби проти опортуністичного ставлення до релігії та церкви неможлива була успішна боротьба очолених Леніним більшовиків за атеїстичне виховання трудящих. Ця боротьба мала міжнародне значення.

РАЗВИТИЕ В. И. ЛЕНИНЫМ МАРКСИСТСКОГО АТЕИЗМА И ЕГО РАСПРОСТРАНЕНИЕ НА УКРАИНЕ.

Резюме

В статье «Развитие В. И. Лениным марксистского атеизма и его распространение на Украине» (1894—1904 гг.) кратко освещается творческое развитие В. И. Лениным марксистского атеизма в период от зарождения социал-демократического рабочего движения до начала Первой русской революции, обоснование требований Программы Коммунистической партии в области религиозных отношений, распространение марксистско-ленинского атеизма на Украине.

[1] Сухоплюев И. Отношение Г. В. Плеханова и В. И. Ленина к религии в пяти проектах программы РСДРП и в программе компартии. — «Воинствующий атеизм», 1931, № 1.

В. В. ЛІТВІШКО
Харківський державний інститут культури

Герой „Історії мого сучасника" В. Г. Короленка — читач Тургенєва

Читацькі інтереси літературних героїв поки що дуже рідко привертають увагу дослідників. Між тим, вивчення їх у багатьох випадках дозволяє глибше проникнути в процес розвитку характеру героя, визначити фактори, що сприяють духовному росту, розкрити його внутрішній світ.

Є книги, при вивченні яких не можна обійти питання про коло читання героя, бо сам письменник надає цьому великого значення. До таких творів належить «Історія мого сучасника» В. Г. Короленка, що містить в собі багатий і важливий матеріал для визначення ролі книги в формуванні моральних і політичних ідеалів передової молоді 60—70-х рр.

«Історія мого сучасника» — не автобіографія письменника, це історія його покоління, історія російської інтелігенції, що брала участь у народницькому русі 70-х рр. В образі «сучасника» узагальнено характерні риси прогресивної молоді цього періоду. Розповідаючи про становлення поглядів героя, розвиток його особистості під впливом оточення і суспільно-політичних обставин, Короленко відбирає тільки найбільш істотне, відкидаючи все випадкове. За свідченням автора, він прагнув у роботі «якомога повнішої історичної правди» [1]. І якщо при цьому письменник вважає за необхідне охарактеризувати коло читання свого героя, то, безсумнівно, він бачить в ньому відбиття духовних інтересів передової інтелігенції 60—70-х рр., вважає, що книги багато в чому визначили ставлення «сучасника» до життя, його місце в суспільно-політичній боротьбі.

Короленко докладно знайомить з «сучасником». Ми бачимо, як поступово розширюється коло його читання, змінюється ставлення до книги, формуються інтереси. При цьому автор мемуарів підмічає досить характерні для читацької аудиторії того часу особливості. В 60-ті роки відбувається могутнє піднесення суспільної свідомості, викликане поразкою в Кримській війні і па-

[1] Короленко В. Г. Собр. соч. в 10-ти т., т. 5. М., 1954, с. 8. Надалі посилання на твори Королечка робляться в тексті за цим виданням. Римською цифрою позначено том, арабською — сторінку.

діння кріпосництва. «Всі стали думати, — згадує про цей час М. В. Шелгунов, — і думати в одному напрямку, в напрямку свободи, в напрямку розробки кращих умов життя для всіх і для кожного» [1]. Природно, молодь того часу, і перш за все краща її частина, перебуваючи під владним впливом нових настроїв, відчуваючи гостру потребу в свободі, болісно намагалася розв'язати питання: як жити? до чого прагнути? куди спрямувати сили? Відповіді на них вона шукала не тільки в житті, але й в книгах, в літературі.

З'явився новий читач, який мислив, шукав, прагнув якомога більше знати, якомога більшому навчитися. Він ставив до літератури високі вимоги, бачив у ній підручник життя, визнавав тільки учительську літературу. На думку сучасників, література ніколи ще не відігравала такої значної ролі в суспільному житті, як тепер, «...прочитання навіть однієї хорошої книги було досить, щоб оформити, пояснити самому собі і намітити той життєвий шлях, до якого раніше неясно прагнув юнак...» [2]. Звичайно, і письменник зайняв особливе місце в суспільстві: він «перестав тільки розважати марне дозвілля, — він став наставником і учителем суспільного будівництва», став «пророком, що відкривав обрії майбутнього, що вказував ідеали і мету прагненням» [3].

Короленко, чуйний і проникливий художник, не зміг не помітити цих змін. Це, очевидно, і примусило його особливо підкреслити роль книги в житті свого героя.

Серйозне, вимогливе ставлення до літератури з'явилось у «сучасника» в час його ідейного визрівання, що співпало з суспільним піднесенням в кінці 60-х рр. Розважальне, безсистемне читання перестає задовольняти юнака. Багате подіями російське життя примушує його замислитися над складними питаннями, і він шукає книги, які допомогли б йому відповісти на них. Такою літературою стають для героя Короленка книги сучасних прогресивних російських письменників. Вони вчать юнака правильно розуміти життя, допомагають оформитися тим думкам, які «дазно вже роїлись в глибині його власного мозку» (т. 5, с. 272).

Згадуючи, який вплив справила на нього в ці роки російська белетристика, герой мемуарів відводить особливе місце в ній Тургеневу, письменникові, котрого він «любив фанатично» (т. 5, с. 318). Захоплення Тургенєвим цілком природне для читачів 60-х рр., адже він давно вже був визнаний літературним талантом першорядного значення. Ще в середині 50-х рр. Чернишевський назвав

---

[1] Шелгунов Н. В., Шелгунова Л. П., Михайлов М. Л. Воспоминания в 2-х т., т. 1. М., 1967, с. 191.

[2] Тютчев Н. Памяти отошедших. — «Каторга и ссылка», 1924, № 3, с. 229.

[3] Шелгунов Н. В., Шелгунова Л. П., Михайлов М. Л. Воспоминания в 2-х т., т. 1, М., 1967, с. 114.

його «честю нашої літератури» [1], бачив у ньому і Некрасові найпопулярніших сучасних письменників [2].

Чим же, власне кажучи, найбільш приваблює Тургенєв мислячу молодь цієї пори? Тургенєв умів тонко уловлювати нові, ще мало помітні явища, які тільки народжувалися в суспільному житті, торкатися найбільш гострих, хвилюючих російське суспільство проблем. Цю особливість тургенєвського таланту не могла не оцінити революційна молодь. І хоча ставлення до письменника було суперечливим і багато чого в його творах викликало осуд, чутливість Тургенєва до суспільних питань завжди приваблювала її. За визнанням відомого діяча народництва П. Л. Лаврова, Тургенєв «присвячував свій талант вираженню тенденції, яка переважала в російському суспільстві в певну епоху», твори його досить часто «вказували на існування в російському суспільстві відомого явища, котрому сучасники ще не надавали значення» [3].

Короленко не міг не віддати належного цій здатності Тургенєва зачіпати «найживіші струни тогочасних настроїв» (т. VIII, с. 264). Його герой поділяв загальне для передової молоді захоплення великим письменником. Твори Тургенєва, Некрасова, Добролюбова уявлялись «сучаснику» струменем свіжого повітря, променем світла, що проникає в задушливий, похмурий світ гімназії (т. V, с. 277).

В мемуарах діячів народництва твори Тургенєва завжди згадуються серед тих книг, котрі примушували задумуватися над складними життєвими явищами, сприяли політичному розвиткові [4]. Палкий прихильник Тургенєва П. А. Кропоткін стверджував, що Тургенєв приніс велику користь «своїми повістями [...] молодій інтелігентній Росії» [5]. Не випадково і Короленко відносить тургенєвські твори до «учительських книг», котрих так потребувала молодь, до книг, що відкривали «вищу правду життя» [6]. Так сприймав їх і «сучасник». Вони відкрили йому очі на те, чого він раніше не помічав, пояснили йому справжню суть складних явищ життя. І з цього часу література перестала бути в його очах «тільки розвагою, а стала цікавою і серйозною справою» (т. V, с. 266).

Знайомство «сучасника» з Тургенєвим почалося з «Записок мисливця», книги, високо оціненої всією прогресивною дореволю-

---

[1] Чернышевский Н. Г. Полн. собр. соч. в 15-ти т., т. XIV. М., 1949, с. 333.

[2] Там же, с. 315.

[3] Лавров П. Л. Новый роман г-на Тургенева. — «Литературное наследство», т. 76. М., 1967, с. 200.

[4] Корнилова-Мороз А. Перовская и основание кружка чайковцев.— «Каторга и ссылка», 1926, № 1, с. 11; Чернавский М. Ипполит Никитич Мышкин. — «Каторга и ссылка», 1924, № 1, с. 24; К истории военной организации «Народной воли». (Показания Ф. И. Завалишина). — «Каторга и ссылка», 1925, № 5, с. 216.

[5] Кропоткин П. А. Записки революционера. М., 1966, с. 372.

[6] В. Г. Короленко о литературе. М., 1957, с. 294.

ційною критикою і кращою частиною читачів. Захоплено зустрінуті в 40-і рр. Бєлінським, «Записки мисливця» не втратили свого значення і в наступні десятиліття. Для прогресивної молоді 60—70-х рр., для тих, чиє дитинство пройшло в роки кріпосництва, вони були «протестом проти кріпосного права», «ударом по кріпосництву» [1]. П. А. Кропоткін відчував до Тургенєва майже «благоговіння», пам'ятаючи, що своїми «Записками мисливця» Тургенєв зробив величезну послугу Росії, вселивши огиду до кріпосного права» [2].

Визначаючи величезний вплив тургеневської збірки «на цілі покоління людей, звільнених одночасно і від сорому рабства і від сорому рабовласництва» [3], Короленко показує в своїх мемуарах, яку гостру реакцію викликала вона у мислячої молоді тієї пори. Оповідання «Два поміщики» відновило в пам'яті «сучасника» картини недавнього минулого, часів кріпосництва. І все, чого раніше він не розумів (глуха ворожнеча селян з панством, поведінка «добродушного» поміщика, який обливав селян водою на морозі, покірливість цих селян), все, що здавалося йому «якоюсь дивною суперечністю» (т. V, с. 235), засяяло новим світлом. Тургенєвське оповідання розкрило перед героєм Короленка весь жах кріпосництва, яке перетворило жорстокість, свавілля поміщиків у звичайне, повсякденне явище. Воно підкорило «сучасника» своєю незвичайною точністю, силою життєвої правди: «Ось вони, ті «прості» слова, що дають справжню неприкрашену «правду» і все-таки відразу ж підносять над сіреньким життям, відкриваючи його широчінь і даль» (т. V, с. 265—266). Оповідання допомогло герою мемуарів від окремих фактів піднятися до узагальнень, воно привело його до засудження всього порядку, всього укладу життя: «...в мені кипіло обурення. Воно стосувалося «кріпосного права», яке вже відійшло. Але... все-таки уявлення про моральність осіб і про моральність установ, устрою життя вже відділялось одно від одного, як різні категорії» (т. V, с. 266).

Для прогресивної молоді 60-х рр. «Записки мисливця» прозвучали не тільки як «обвинувальний акт проти кріпосництва» [4]. Ще Бєлінський відмітив, що в оповіданні «Хор і Калінич» «автор зайшов до народу з такого боку, з якого до нього ще ніхто не заходив» [5]. Дійсно, Тургенєв одним з перших побачив у селянинові людину, розкрив багатство духовних сил народу, протиставивши його духовному убозтву поміщиків. Ця сторона «Записок мисливця» була особливо важливою для революціонерів-народників:

---

[1] Степняк-Кравчинский С. М. Тургенев. — «Литературное наследство», т. 76. М., 1967, с. 268.
[2] Кропоткин П. А. Записки революционера. М., 1966, с. 372.
[3] В. Г. Короленко о литературе. М., 1957, с. 297.
[4] Герцен А. И. Собр. соч. в 30-ти т., т. XIII, М., 1958, с. 177.
[5] Белинский В. Г. Полн. собр. соч., т. X. М., 1956, с. 346.

вона була чудовим підтвердженням народницьких теорій про селянство, його потаємні сили і можливості, особливу народну мудрість. «Тургенєв зумів духовно зблизити освідчені шари суспільства з народними масами, — писав С. М. Степняк-Кравчинський. — Тепер її (книгу «Записки мисливця» — В. Л.) розуміють краще, відчувають більш глибоко і безпосередньо, більш широко читають, ніж чверть століття назад» [1].

Короленко ніколи не нехтує можливістю нагадати, що «ніхто ще не описував народне життя краще, ніж дворянин Тургенєв» (т. X, с. 563) [2]. Автор мемуарів не показує безпосередньої реакції свого героя на такі оповідання як «Хор і Калінич» чи «Бежин луг». Але він впевнений у тому, що і Тургенєв переконав «сучасника» в обдарованості, талановитості селянина, навчив любити і поважати його. А це в значній мірі визначило ставлення героя мемуарів до народу, підготувало до сприйняття народницьких уявлень про селянство як носія великої народної мудрості і народної правди. Недаремно, роздумуючи про народ під час блукань на засланні, «сучасник» згадує Тургенєва і при цьому ставить його поряд з Некрасовим, найулюбленішим поетом революційної молоді, що віддав «свій талант мужику» [3]: «Тепер все, що я читав у Некрасова, у Тургенєва, у всій народницькій літературі раптом спалахнуло і освітило відчуття цих днів. [...] І над усім наче піднявся образ цього високого, але ніби виснаженого богатиря...» (т. VI, с. 175).

* *
*

Безперечний інтерес являє ставлення «сучасника» до повістей і романів Тургенєва передреформеного часу.

Тургенєв торкається у них питань, які не могли не хвилювати читачів 60-х рр. Він роздумує над долею російської інтелігенції, над її роллю у суспільному житті Росії, з сумом і співчуттям зображує ту її частину, яка в умовах 50-х рр. була приречена на бездіяльність, поповнювала ряди «зайвих людей». Молодих читачів приваблювала викривальна сила його творів. Вони викликали огиду до всього пошлого, затхлого, пустого життя провінціальних обивателів, приводили до засудження всього суспільного порядку, який перетворював талановитих, благородних людей на «умные ненужности», пробуджували прагнення до свободи. Передова молодь високо цінувала глибокий інтерес і симпатії письменника до нових сил російського суспільства, пристрасно любила його за те, що він «був чесним провісником ідеалів цілого ряду молодих

[1] «Литературное наследство», т. 76. М., 1967, с. 270.
[2] Див. також листи Короленка до Брешко-Брешковської К. К. та Жука І. і Жука А. — «В. Г. Короленко о литературе», М., 1957, с. 585, 617.
[3] Фигнер В. Полн. собр. соч. в 6-ти т., т. V. М., 1929, с. 480.

поколінь»[1]. Для героя Короленка, як і для його сучасників[2], твори Тургенєва були справжнім відкриттям: «Статті Добролюбова, поезія Некрасова і повісті Тургенєва несли з собою щось таке, що прямо брало нас на тому місті, де заставало» (т. V, с. 276, 277).

Визнаючи вплив Тургенєва на духовний розвиток своїх сучасників, Короленко не міг не помітити дуже характерних для читацької аудиторії тієї пори особливостей: в умовах 60-х рр. змінювалося ставлення прогресивної молоді до «зайвих людей» і, зокрема, до тургенєвських героїв цього типу.

У попередні роки «зайві люди» сприймалися читачами і прогресивною критикою як виразники передових прагнень російської інтелігенції.

У період революційної ситуації 1859—1861 рр. питання про «зайвих людей» викликало гострі суперечки між критиками революційно-демократичного і ліберального табору[3]. У ході цих суперечок революціонери-демократи по-новому роз'яснили читачам суть характеру «зайвих людей», показали повну їхню неспроможність, безпорадність в умовах нового піднесення визвольного руху, нездатність їх до активної діяльності у той період, коли саме життя вимагало від них рішучих дій. «Так, всі ці обломовці [...], — твердив Добролюбов, — не доходили до тієї грані, де слово стає ділом, де принцип зливається з внутрішньою потребою душі і робиться єдиною силою, що рухає людиною»[4]. Засудивши «обломовщину», революційно-демократична критика висловила надію на появу у житті, а отже і в літературі, «нових людей» і визначила їхнє завдання — діяти на народ «прямо і безпосередньо, щоб викликати на живе діло його міцні, свіжі сили»[5].

Короленко віддає належне впливові, який зробила революційно-демократична критика на його сучасників, розкривши читачам зміст тургенєвських образів і значення його творів у світлі історичних завдань російського життя[6]. Безперечно, саме цей вплив має він на увазі, розповідаючи про зміну поглядів, літературних смаків героя, показуючи, як виробляється у нього уміння розбиратися у прочитаному. Правильне уявлення про «зайвих людей» виникає у «сучасника» не відразу. Спочатку героя мемуарів захоплює тур-

---

[1] Якубович П. Ф. И. С. Тургенев (прокламация народовольцев). — «И. С. Тургенев в воспоминаниях революционеров-семидесятников». М.-Л., 1930, с. 7.

[2] Див.: Кропоткин П. А. Записки революционера. М., 1966, с. 372, 374.

[3] Про характер цієї дискусії дає глибоке уявлення робота Габель М. О. Творческая история романа «Рудин». — «Литературное наследство», т. 76. М., 1967, с. 9—70.

[4] Добролюбов Н. А. Собр. соч. в 9-ти т., т. 4. М.—Л., 1962, с. 336.

[5] Там же, т. 6, 1963, с. 278.

[6] Величезний вплив статей Чернишевського «Русский человек на «rendes-vous» і Добролюбова «Что такое обломовщина?» на ідейний розвиток передової молоді того часу підкреслював історик народництва В. Богучарський в книзі «Активное народничество 70-х годов». М., 1912.

генєвський Веретьєв («Затишье»), цей, розвінчаний самим письменником, «печорінствуючий» герой, який «чудово читав вірші, говорив пошляку Астахову неприємну правду в вічі і так красиво «кидав себе, як ластівка» (т. V, с. 271). «Сучасник» не помічає, що при всій обдарованості, інтелектуальній зверхності таких людей над оточуючим середовищем, вони нікчемні, позбавлені будь-яких позитивних ідеалів, приречені на пусте, безцільне життя. Тверезе, критичне ставлення героя мемуарів до людей такого типу складається під впливом бесіди з учителем Авдієвим, гарячим прихильником Добролюбова. Авдієвські зауваження про «зайвих людей», у яких відчуваються відгуки добролюбовських суджень, переконують «сучасника» у тому, що «з Печоріними [...] справа давно покінчена. З літературної гвардії вони вже розжалувані у інвалідну команду — і тепер хіба що гарнізонні офіцери спокушають повітових панночок печорінським «розчаруванням» (т. V, с. 270).

Історична обстановка 60-х рр., загострення суспільної боротьби сприяли дальшому розвінчанню «зайвих людей», збайдуженню до них передової молоді. Герої тургенєвських повістей і романів про «зайвих людей», особливо Рудін, приваблював мислячих читачів розумом, талановитістю, критичним ставленням до дійсності [1]. Читачі глибоко співчували їм, бачачи в них жертви феодально-кріпосницького режиму. «Рудін, — на думку В. Фігнер, — найчистіший продукт нашої російської дійсності, не пародія, не насмішка, а справжня трагедія, яка зовсім ще не вмерла, яка ще живе, ще продовжується...» [2]. Але в той же час революційна молодь не могла не засудити слабих сторін характеру «зайвих людей», їхньої безпорадності, пасивності, особливо помітних у нових історичних умовах. Це знайшло своє відбиття у статтях П. Л. Лаврова, який бачив у Рудіні зображення фразерів, не здатних на реальне діло [3].

Поширення критичного погляду на «зайвих людей» у середовищі молодих читачів 60—70-х рр. справедливо представлено в «Історії мого сучасника» як явище типове. Перш за все, сам Короленко, роздумуючи про читачів і літературу цього часу, звертає увагу на те, що захоплення «зайвими людьми» вже пройшло, «і романтизм, і печорінство уже видохлись у тодішньої молоді. Її уявою заволоділи образи, висунуті тодішньою «новою» літературою, що прагнула по-своєму відповісти на дійсні питання життя» (т. V, с. 314). Коріння цієї еволюції літературних інтересів, захоплень своїх сучасників письменник справедливо бачить в самій російській дійсності. Реформа не розв'язала основних протиріч російського життя, «мимоволі почувалась попереду криза»

[1] Див.: Засулич В. И. Статьи о русской литературе. М., 1960, с. 91.
[2] Фигнер В. Полн. собр. соч. в 6-ти т., т. 6. М., 1929, с. 80.
[3] «Литературное наследство», т. 76, 1967, с. 214; Див. також: Засулич В. Статьи о русской литературе. М., 1960, с. 92.

(т. V, с. 315). У цих умовах «зайві люди» не могли служити взірцем для молоді. Розуміючи «неминучість потрясінь і героїчних зусиль» (т. V, с. 315), вона вимагала від літератури зображення нової людини. Короленко підмітив ті зміни у читацькому середовищі, на які вказував ще на початку 60-х рр. Добролюбов: «попередні сіячі добра, люди рудінського гарту, втрачують значну частину свого колишнього кредиту. Їх поважають [...], але рідко хто [...] прихильний вислуховувати знову ті уроки, які з такою жадобою сприймалися раніше [...]. Потрібне уже щось інше, слід іти далі» [1].

Короленко розумів, що тургенєвський Лаврецький і Рудін, природно, не можуть задовольнити молодих читачів: меланхолійно-негативне ставлення їх до дійсності не передбачало боротьби, їхні цілі були невизначені, передчуття туманні. Вірний історичній правді, автор мемуарів, всупереч своїй любові до Тургенєва, не міг назвати Рудіна і Лаврецького улюбленими героями свого «сучасника». Не потрапив до їх числа і Інсаров. Останнє, очевидно, можна пояснити тим, що роман «Напередодні», гаряче зустрінутий на початку 60-х рр. всією мислячою молоддю як перше намагання зобразити людей нового типу [2], швидко почав втрачати свою актуальність. Уже в 1862 р. С. С. Римаренко писав: «У «Напередодні» герой був перепроводжений до Болгарії, але тепер час йому повернутися в Росію: дома робота є» [3]. Революційно настроєна молодь кінця 60-х рр. бачила у романі вираження тільки перших прагнень російської інтелігенції 50-х рр. до діла, до активної участі у житті [4], але, природно, не знаходила у ньому відповідей на питання, висунуті пореформним часом.

Короленко правильно відзначив, що для його сучасників роман зберіг тільки історичне значення. У коротких авторських зауваженнях він говорить: «Тургенєв в «Напередодні» геніально відмітив це чекання (чекання нового героя — В. Л.), але «героя» все-таки відвів закордон» (т. V, с. 315).

Як же сприйняв герой «Історії мого сучасника» тургенєвський роман «Батьки і діти», цю першу у російській літературі спробу зобразити нового героя — різночинця-демократа?

Як відомо, роман викликав гостру полеміку серед читачів і в російській критиці. Суперечки розмежували передову молодь на два табори. Частина молодих читачів, яка підтримувала М. Антоновича (журнал «Современник»), відвернулась від Тургенєва, звинувачуючи його у ворожості до всього молодого покоління, у

---

[1] Добролюбов Н. А. Собр. соч. в 9-ти т., т. 6, 1963, с. 102.

[2] Див.: Кропоткин П. А. Записки революционера. 1966, с. 137; Римаренко С. С. По поводу новой повести И. С. Тургенева «Отцы и дети». — «Литературное наследство», М., т. 76, 1967, с. 155.

[3] «Литературное наследство», М., т. 76, 1967, с. 158.

[4] Там же, с. 222.

спотворенні образу нової людини. Друга частина, яка солідаризувалася з Писарєвим (журнал «Русское слово»), побачила у романі «правильну [...] картину сучасного життя»[1], визнала Базарова «представником нашого молодого покоління»[2]. Згодом і мемуари революціонерів-народників переконують у тому, що, коли полеміка почала затухати, ствердилася в основному позитивна оцінка тургенєвського роману і його героя. П. А. Кропоткін прямо називає протест «частини молоді» проти роману і тлумачення Базарова як карикатури на молоде покоління, непорозумінням[3].

Короленко відмовляється приписати своєму героєві погляди тих молодих читачів, які зустріли роман «Батьки і діти» вороже. Очевидно, він вважав хибною негативну оцінку роману. Короленко упевнений в тому, що всяке «відображення густіше відображає обрані мотиви, а тому часто, при всій правдивості, мабуть, чистіше від дійсності» (т. V, с. 8). Це переконання, можливо, і примушує його визначити ставлення до роману тієї частини революційної молоді, яка на кінець 60-х рр., коли пора найгарячіших суперечок пройшла, могла спокійно і справедливо поставитися до тургенєвського героя.

Як же оцінює ця народницька молодь Базарова, що в ньому заслуговує її схвалення чи засудження?

Зрозуміло, перш за все Базаров приваблював передову молодь запереченням основ, всього укладу тогочасного життя. У ньому бачили нового героя, борця. Його ставили в один ряд з героями Чернишевського[4], прямо називали «силою чесною і революційною»[5]. Ця сторона базаровського «заперечення» залишає глибокий слід у свідомості героя Короленка. «Базаровська безстрашність в перегляді традицій» (т. VI, с. 144) уявляється йому неодмінною якістю тих, хто готує себе до революційної боротьби.

Героя мемуарів підкоряє інтелектуальна і моральна сила Базарова. Не визнати її не могли навіть супротивники, які заперечували його типовість. Базаров мав великий вплив на «сучасника». В результаті знайомства з ним релігійність «сучасника» виявляється помітно порушеною: «В його «запереченні» мені почувалась вже та сама спокійна безпосередність і впевненість, які були у вірі батька... І знову нова «віха» відзначає поступальний рух припливу» (т. V, с. 306).

Прибічники Базарова не намагаються приховувати слабі сторони його характеру, протиріччя його світогляду — непослідовність, душевний розлад, песимізм. Але вони знаходять їм пояснення, бачать у них відбиття історичної обстановки 50-х рр. Зрозуміло, що вони не ототожнюють Базарова з революційними дія-

[1] Писарев Д. И. Соч. в 4-х т., т. 2. М., 1955, с. 28.
[2] Там же, с. 8.
[3] Кропоткин П. А. Записки революционера. М., 1966, с. 374.
[4] «Каторга и ссылка», 1925, № 5, с. 216.
[5] «Литературное наследство». М., т. 76, 1967, с. 227.

чами 60-х рр., проте готові визнати у ньому їхнього попередника. «Нігілізм [...], — пише про це П. А. Кропоткін, — був тільки перехідним моментом до появи «нових людей», які не менше цінували індивідуальну свободу, але жили разом з тим для великої справи. У нігілістах Чернишевського [...] ми вже бачили кращі портрети самих себе» [1].

«Сучасник» поділяє ці погляди. Він також не приймає складних протиріч тургенєвського героя, але не засуджує його, а глибоко співчуває: «Якесь бездоріжжя залягло перед цим поколінням «мислячих реалістів», що мріяли про розум, свободу і повноту особистості серед нерозумного і невільного життя» (т. VI, с. 95—96).

В своєму ставленні до Базарова «сучасник», безперечно, солідаризується з тою народницькою інтелігенцією, яка зуміла вірно, об'єктивно оцінити цей складний тургенєвський роман.

В «Історії мого сучасника» Короленко нагадує і про величезну художню силу тургенєвських творів. Він примушує свого героя задуматися над цим при читанні романів Д. Мордовцева і І. Омулевського. У творах «Знамение времени» і «Шаг за шагом», які повністю відповідали тодішнім віянням, «сучасникові» все здавалось неприродно і штучно. Мимоволі виникало порівняння з творами улюбленого письменника: «...його герої були живі люди, у Мордовцева [...] виходили дерев'янки» (т. V, с. 318). Дійсно, при всіх коливаннях симпатій до Тургенєва, нерідко викликаних вимогами часу, для читачів, які мали смак, він завжди залишався першорядним художником.

Ставлення героя «Історії мого сучасника» до Тургенєва, безперечно, в основному співпадає з оцінкою революціонерів-семидесятників. Короленко підкреслює «велике значення» Тургенєва «для юності його покоління». Тургенєвські твори допомогли героєві мемуарів, як і його сучасникам, багато чого осмислити, поставили перед ним ряд найгостріших питань російського життя, збагатили великою кількістю нових образів і ідей. І хоча у них не говорилося, що треба робити, щоб допомогти народові, хоча на зміну тургенєвським героям прийшли нові — Рахметов і Лео («Один у полі не воїн» Шпільгагена) — і оволоділи умами тодішньої молоді все ж знайомство з Тургенєвим, як переконливо показує Короленко, було помітною віхою в ідейному розвитку революційної молоді. Тургенєвські твори у значній мірі підготували її до сприймання народницьких ідей. І, безумовно, Короленко міг підписатися під випущеною революціонерами-народниками до похорону Тургенєва прокламацією, у якій говорилося: «Він служив російській революції сердечним змістом своїх творів».

---

[1] Кропоткин П. А. Записки революционера. М., 1966, с. 269.

ГЕРОЙ «ИСТОРИИ МОЕГО СОВРЕМЕННИКА» В. Г. КОРОЛЕНКО — ЧИТАТЕЛЬ ТУРГЕНЕВА

Резюме

«История моего современника» В. Г. Короленко заключает в себе богатый и важный материал для определения роли книги в формировании моральных и политических идеалов передовой молодежи 60—70-х гг. прошлого века.

Сравнительное изучение книги Короленко и мемуаров революционеров-народников убеждает в том, что в 60-е гг. в связи с ростом общественного сознания литература приобретает в жизни мыслящей молодежи исключительно большую роль, она становится «учебником жизни», а писатели — наставниками и учителями.

Произведения Тургенева воспринимаются в этот период как «учительные» книги, открывающие «высшую правду жизни». Они вызывают резкое осуждение всего общественного порядка, пробуждают стремление к свободе, зовут к активному участию в общественной жизни. Тургенев, несомненно, оказал заметное влияние на идейное развитие народнической интеллигенции.

ЗАМІТКИ
ПОВІДОМЛЕННЯ

В. Г. ДРИГАЙЛО
науково-технічна бібліотека Київського політехнічного інституту

Довідково-бібліографічна робота бібліотеки вузу

Складовою частиною обслуговування читачів, прищеплення їм вміння працювати з книгою, є бібліографічна робота. Це — важлива ланка в діяльності вузівської бібліотеки, яка охоплює довідкову і інформаційну роботу, пропаганду бібліотечно-бібліографічних знань серед студентів, співробітників, професорсько-викладацького складу. Зараз її роль особливо підвищується, тому що в багатьох вузах немає органів інформації, а їх функції виконує науково-технічна бібліотека. В зв'язку з цим велика частина інформаційної роботи припадає на відділ бібліографії. На нього покладене завдання видати інформацію по потрібній тематиці з найбільшою повнотою і оперативністю.

Життя вимагає систематичного удосконалення форм і змісту бібліографічно-інформаційної роботи.

Одним із найважливіших джерел науково-технічної інформації є Головна довідково-бібліографічна картотека по профілю інституту. Її організаційні основи, завдання і зміст визначені в паспорті і положенні про ГДБК. Паспорт включає основні конкретні дані про картотеку: з якого часу ведеться тематика, вид матеріалів, що включається, правила розташування його в середині тематичних рубрик, схема класифікації, джерела комплектування, обсяг картотеки, наявність алфавітно-предметного покажчика, система відсилок, відповідальний працівник.

Положення є біографією картотеки, воно час від часу доповнюється і змінюється, виходячи із нових завдань, розкриває призначення ГДБК, її структуру, види матеріалів, що включаються до неї, принципи систематизації і розташування матеріалу в рубриках, порядок поповнення системи роздільників, періодичного редагування, методи використання і пропаганди. Ми переконані, що для ГДБК повинен бути і паспорт і положення, в той час як для інших картотек досить положення, наприклад, до картотек: «Історія Київського політехнічного інституту», «Праці співробітників інституту».

Планування роботи з ГДБК намічається у відповідності до картотеки джерел комплектування, де вказуються організації, з

яких одержуються карточки і їх кількість. Розділи картотеки, їх ведення були переглянуті з позицій їх профільності. Особлива увага звернена на очищення розділів картотеки від застарілих, непрофільних і дублетних матеріалів, злиті абеткові ряди вітчизняних і зарубіжних карток, які велись роздільно. Крім того, законсервована як непрофільна картотека з художньої літератури і літературознавства, проведена робота по зменшенню дублетних карток на вітчизняні джерела інформації. Відділ прийняв рішення, що в ГДБК матеріали на вітчизняні джерела інформації зберігаються за останні 10 років, а на зарубіжні — за останні 5 років.

Щорічно збільшується виконання письмових довідок на замовлення кафедр, лабораторій. Виконані за багато років, вони були приведені в порядок, з них створений архів, до якого складено систематичний та нумераційний покажчики. Влітку 1969 р. відділ почав давати відомості про виконані письмові довідки в Державну публічну науково-технічну бібліотеку СРСР для опублікування їх в «Каталоге библиографических указателей по технике, составленных библиотеками СССР». Відразу ж після опублікування відомостей в цьому каталозі до нас почали надходити замовлення від багатьох установ, організацій, підприємств країни, а також з Болгарії і Польщі. Так в 1970 р. були одержані замовлення із 57 організацій нашої країни — з Москви, Ленінграда, Мінська, Таллінна, Риги, Каунаса, Єревана, Орджонікідзе, Києва, Харкова, Луганська, Запоріжжя, Одеси, Севастополя, Жданова. Особливим попитом користувались такі письмові довідки: «Тиристоры и применение их в схемах автоматики и вычислительной техники», «Борирование металлов и сплавов», «Голографія».

Бібліотека друкує на машинці бюлетень нових надходжень, інформації на картках, проводить відкриті перегляди нових надходжень, інформує про них в пресі, по телефону, через інформаторів. З 1968 р. налагоджена інформація кафедр, лабораторій, кабінетів. Про динаміку росту свідчать такі цифри: в 1967—1968 учбовому році інформацію на картках одержували 14 кафедр, лабораторій, кабінетів, проведено 54 інформації, в 1968—1969 учбовому році таку інформацію одержували 25 кафедр, лабораторій, кабінетів, для них проведено 94 інформації. В 1969—1970 — на 31 кафедру, лабораторію, кабінет поступило 111 інформацій. В минулому році створена група інформаторів (59 чоловік) — представників від факультетів, кафедр, лабораторій. З ними планується велика робота, в тому числі і багатоденний семінар.

На початку кожного місяця, а також перед засіданням Вченої ради провадяться дводенні огляди нових надходжень — обов'язкових платних примірників, відомчих і зарубіжних видань, технічної документації суспільно-політичної та художньої літератури. На щомісячні огляди відбираються від 300 до 1 000 назв, а перед засіданням Вченої ради — від 25 до 50 примірників. За

два дні відкриті перегляди відвідує від 400 до 800 читачів, які відбирають від 10 до 20% виставлених книг.

Про нові книги викладачів інституту, які надійшли до бібліотеки, дається інформація в інститутській багатотиражці «За радянського інженера». В ній також друкуються підбірки літератури до певних знаменних дат.

Для пропаганди бібліотечно-бібліографічних знань серед студентів, співробітників, професорсько-викладацького складу інституту організовуються виставки бібліографічних джерел, консультації біля каталогів і картотек, а також на відкритих переглядах нових надходжень, опубліковуються замітки в інститутській багатотиражці, проводяться лекції, бесіди, семінари з активом бібліотеки, інформаторами, аспірантами, асистентами.

За наказом Міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР № 252 від 27 жовтня 1959 р. «Про заходи поліпшення роботи бібліотек вищих і середніх спеціальних учбових закладів» введені для студентів вузів обов'язкові заняття з основ бібліотекознавства і бібліографії, з 1965 р. читаються лекції на 1 курсі в обсязі 2—4 години, а на 4 або 5 курсі — 4—6 годин. Нині цей курс читається на таких факультетах: машинобудівельному, електроакустичному, радіолектроніки, гірничої автоматики, електроенергетичному і механіко-технологічному. Робота в цьому напрямку буде вдосконалюватись. Заняття провадять кваліфіковані бібліотекарі і бібліографи. Студенти знайомляться з найвизначнішими бібліотеками світу, країни, республіки, особлива увага приділяється знайомству з роботою бібліотеки інституту, її відділів, довідково-інформаційним фондом, УДК, з поточною бібліографічною інформацією з загальної та галузевої бібліографії, бібліографією суспільно-політичної літератури і особливо довідковими виданнями до 4-го і 5-го видання творів В. І. Леніна і 2-го видання творів К. Маркса і Ф. Енгельса. Крім лекцій, введена система практичних завдань по розшуку і використанню бібліографічних джерел.

Ці заняття допомагають студентам уже з першого курсу виробляти навики самостійного користування довідково-бібліографічним апаратом бібліотеки. Це дозволяє з найменшою затратою часу відшукати і одержати потрібний матеріал, потрібну інформацію. На старших курсах звертається увага не тільки на ознайомлення з джерелами бібліографічної інформації, потрібними для виконання курсових і дипломних робіт, а також і на бібліографічні джерела, які потрібні випускникам в повсякденній роботі, у вирішенні інженерних і наукових завдань. На наш погляд, в технічному вузі цей курс при певних умовах повинен перерости в курс «Основи інформатики».

СПРАВОЧНО-БИБЛИОГРАФИЧЕСКАЯ РАБОТА БИБЛИОТЕКИ ВУЗА

Резюме

Функции информационного обслуживания профессорско-преподавательского состава, сотрудников и студентов Киевского политехнического института возложены на библиографический отдел научно-технической библиотеки.

Одним из основных источников информации является главная справочно-библиографическая картотека.

В системе информационного обслуживания используются различные формы и методы, создана группа информаторов в количестве 59 человек.

С 1965 года на 1 курсе всех факультетов введены обязательные занятия по изучению основ библиотековедения и библиографии. Такие же занятия, но в большем объеме, проводятся на старших курсах. Автор считает, что в дальнейшем эти занятия должны перерасти в самостоятельный курс «Основы информатики».

В. А. МІЛЬМАН
Харківський державний інститут культури

Питання організації бібліотечних фондів у „Мінімумі бібліотечної техніки в масових бібліотеках“

Спроби виробити раціональні прийоми бібліотечної техніки, зробити їх єдиними для однотипових бібліотек були ще в 20-ті роки, коли деякі губернські відділи народної освіти (Катеринославський, Воронезький та інші) почали видавати свої перші інструкції. Але вони мали невелике розповсюдження та й не всі питання бібліотечної техніки вирішували однаково для бібліотек одного типу. З метою уніфікації в розв'язанні цих питань Головполітосвіта у 1924 р. видала «Наглядное пособие по библиотечной технике», яке можна вважати першою загальнодержавною інструкцією з організаційних питань роботи радянських бібліотек.

Значною подією в практиці роботи радянських бібліотек став вихід першого видання у 1934 р. «Мінімуму бібліотечної техніки». Воно було єдиним для великих та малих бібліотек до випуску 5-го видання у 1949 р. За всі роки існування «Мінімуму...» його було перевидано 9 разів. Інструкція доповнювалась відповідно до нових вимог щодо роботи бібліотек.

Втілюючи в життя вказівки Н. К. Крупської про диференційований підхід до питань бібліотечної техніки, у нас в країні видавалися інструкції для бібліотек різних типів з окремих питань каталогізації, комплектування, обслуговування читачів. На сьогодні в країні діє понад 7 мінімумів бібліотечної техніки: для масових бібліотек, обласних, крайових та республіканських, технічних, медичних та інш. Всі вони складаються з урахуванням особливостей бібліотек щодо комплектування, складу фондів, їх обліку, складу читачів тощо.

Одночасно з виданням «Мінімуму...» для масових бібліотек досить регулярно видаються накази, вказівки, інструкції, що доповнюють його, конкретизують окремі положення, наближають до вимог життя.

Як відомо, «Мінімум бібліотечної техніки в масових бібліотеках», починаючи з 8-го видання, набув всесоюзного значення і тому в союзних республіках перекладається, пристосовується до місцевих умов і становить головну інструкцію, якою керуються бібліотеки в своїй практичній діяльності. На Україні нове видання

«Мінімуму...» [1] вийшло з друку у 1970 р. Воно являє собою переклад з 10-го перероблено росіського видання з деякими доповненнями.

Нове видання містить багато корисного для роботи бібліотек, але має деякі недоліки, окремі положення є спірними. На відміну від попередніх видань в новому запроваджені деякі зміни.

1. Введено новий розділ «Комплектування книжкового фонду» [2], де вміщено конкретні вказівки бібліотекарям про напрямки та цілі цієї роботи. Запроваджено новий розділ «Облік, обробка та зберігання нот і матеріалів звукозапису в спеціалізованих відділах бібліотек» [3], що надає велику допомогу працівникам в їх практичній роботі. Названі видання все ширше використовуються бібліотеками нашої країни, а про роботу з ними, про їх облік, зберігання матеріалів друкується дуже мало.

2. Вміщені вказівки про розстановку видань на російській та українських мовах в єдиному алфавіті, що припустимо у фондах невеликих бібліотек нашої республіки і конкретизує положення про розстановку книг, виданих різними мовами [4].

3. Вміщено нові облікові форми «Зошит передачі в бухгалтерію грошових документів» [5], а в актах з'явився «Акт, що складається при виключенні брошур і журналів» [6].

4. Дозволено ставити штемпель, інвентарний номер та шифр книги на звороті титульного листа, що не псує зовнішній вигляд книги і тим самим сприяє естетичному вихованню читача.

У «Мінімумі...» не всі положення достатньо обгрунтовані, окремі з них є спірними. В різних розділах «Мінімуму...» роблять-ся посилання до інших інструкцій або наказів. Однак в таких розділах як «Комплектування фондів» та «Бібліотечні каталоги» чомусь не називається рік затвердження тих інструкцій, якими бібліотеки повинні керуватися в своїй роботі, не вказані джерела, де можна знайти ці матеріали [7]. До того ж в українському виданні «Мінімуму...» було б доцільно дати посилання на накази, інструкції Міністерства культури УРСР, що видавалися поряд з наказами Міністерства культури СРСР.

Розглядаючи питання, пов'язані з організацією фондів, передусім слід зупинитися на обліку літератури в бібліотеках. Відомо,

---

[1] Мінімум бібліотечної техніки в масових бібліотеках. Х., 1970. 103 с.
[2] Там же, с. 5—6.
[3] Там же, с. 17.
[4] Там же, с. 15.
[5] Там же, с. 58.
[6] Там же, с. 66.
[7] Там же, с. 5, 6, 14.

що сумарний та індивідуальний обліки вже давно визнані в нашій практиці і до певної міри стабілізувалися, а ось таке важливе питання як визначення одиниці обліку не знайшло свого чіткого висвітлення в «Мінімумі...»

Конкретне визначення одиниць обліку для різних видів видань та їх уніфікація з одиницями видачі дасть можливість точно підбити підсумки наявності фондів, виявити ступінь використання його читачами. На нашу думку, складачам «Мінімуму...» доцільно було б виділити окремий розділ «Одиниці обліку бібліотечного фонду» і вказати, що саме вважається одиницею обліку для різних видів видань, особливо таких, як періодика, ноти, матеріали звукозапису тощо.

Справді, в розділі «Облік бібліотечного фонду» сказано, що журнали слід підраховувати комплектами, а ось що таке комплект, скільки друкованих аркушів або номерів вважати комплектом, зазначено лише в розділі «Зберігання бібліотечного фонду».

Ще гірше стоїть справа з нотами та матеріалами звукозапису. Про одиниці їх обліку в «Мінімумі...» нічого не сказано, а без цього неможливо налагодити ні індивідуальний, ні сумарний облік зазначених видань. Сумарна та інвентарна книги — це документи бібліотеки не тільки сьогоднішнього дня, але й на майбутнє і треба, щоб усе нове було досить обгрунтовано вже зараз.

В 10-му виданні «Мінімуму...» приведена нова форма сумарної книги. В порівнянні з старою, де розподіл літератури за змістом провадився, в основному, за розділами бібліотечної класифікації, в новій ряд відділів об'єднано (5, 5А, 61; 7, 7А; 0, 4, 8, 91).

В передмові до нового видання сказано, що форму сумарної книги обліку і щоденника бібліотеки приведено у відповідність до бланку статистичної звітності (форма 6-НК). Таке нововведення навряд чи можна вважати доцільним. Відомо, що статистичний звіт бібліотеки складають один-два рази на рік і не важко сумувати дані сумарної книги (старої форми) згідно статистичного бланку № 6-НК. А ось щоденний розподіл літератури в книзі сумарного обліку згідно бланку № 6-НК позбавляє бібліотеки можливості регулярно слідкувати за поповненням та рухом таких «ходових» розділів літератури в масовій бібліотеці як мовознавство, природознавство та математика, мистецтво, літературознавство, географія. Такий же розподіл літератури за змістом в щоденнику бібліотеки позбавляє бібліотечних працівників можливості прослідкувати обертаність книг цих розділів фонду, попит читачів на книги з певних галузей знання. В наш час, коли так гостро ставиться питання про якісний склад бібліотечного фонду, необгрунтованим здається таке спрощення розподілу фонду за змістом в книзі сумарного обліку фонду.

Не все гаразд і з формами актів, які пропонується застосовувати при виключенні літератури, що вибула з бібліотеки (зразок

№ 5 [1] та зразок № 6 [2]). В кінці «Акту, що складається при виключенні літератури, яка вибула з бібліотеки» (зразок № 5) є запис: «Крім того, виключено брошур і журналів — прим. на загальну суму — карб. — коп.» [3]. Незрозуміло, для чого подавати дані про вартість цих видань, адже відомо, що вартість журналів і брошур у сумарній книзі не зазначається і для виключення з фонду бібліотеки цих видань є окремий акт (див. зразок № 6). Необхідно, щоб існувало для виключення брошур і журналів щось одне, і, мабуть, доцільніше зупинитися на акті зразка № 6. Виключення цих видань по двох актах дезорієнтує бібліотекаря, призводить на практиці до того, що інколи важко визначити наявний фонд, прослідкувати, що і коли було виключено з нього.

Що ж до розстановки матеріалів звукозапису та нот, то як і в обліку цих видань, в «Мінімумі...» з цього питання немає ніяких конкретних вказівок, хоч вони повинні бути тут чітко з'ясовані.

Цікавим, але і спірним є положення про відміну періодичності перевірок бібліотечного фонду. Безперечно, це положення звільняє бібліотекарів від трудомісткої роботи, зберігає час для кращого обслуговування читачів. Однак не можна не враховувати, що перевірка фонду — це один з засобів його охорони. Проведення перевірок через певний проміжок часу дає можливість своєчасно виявити недоліки в роботі з бібліотечним фондом. Це особливо важливо в тих бібліотеках, де існує відкритий доступ читачів до фонду.

При ознайомленні з «Мінімумом...» виникло питання, пов'язане з технікою роботи щодо обслуговування читачів, але воно до певної міри стосується й бібліотечних фондів — питання обов'язкового ведення книжкових формулярів. Взагалі це слушне рішення і книжкові формуляри обов'язково повинні бути в кожній бібліотеці, бо вони допомагають бібліотекареві прослідкувати як читається та чи інша книга, виявити місце знаходження книги тощо. Зберігання ж їх в читацьких формулярах, як це рекомендовано у «Мінімумі...» [4], позбавляє книжковий формуляр одної з важливих позитивних його функцій — використання при вивченні книжкових фондів.

Треба дещо сказати і про додатки нового видання «Мінімуму...». Незрозуміло, чому в них включені «Короткі таблиці бібліотечної класифікації дитячої літератури для сільських бібліотек». Якщо «Мінімум...» розрахований на різні види масових бібліотек, то й додатки повинні бути розраховані на всі масові бібліотеки.

---

[1] Мінімум бібліотечної техніки в масових бібліотеках. Х., 1970, с. 69.
[2] Там же, с. 65.
[3] Там же, с. 8.
[4] Там же, с. 18.

Недоліки, що мають місце у «Мінімумі», дещо знижують його цінність як обов'язкової інструкції. На нашу думку, доцільно було б спочатку надрукувати її проект з метою широкого обговорення серед бібліотечних працівників, особливо фахівців з масових бібліотек. Тоді таке необхідне і важливе видання було б позбавлене згаданих недоліків та недоробок, стало б ще зручнішим у використанні.

ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ БИБЛИОТЕЧНЫХ ФОНДОВ В «МИНИМУМЕ БИБЛИОТЕЧНОЙ ТЕХНИКИ ДЛЯ МАССОВЫХ БИБЛИОТЕК»

Резюме

Выход в свет нового издания «Минимума библиотечной техники в массовых библиотеках» беспорно является значительным событием в библиотечной практике.

Автор останавливается на положительных сторонах новой инструкции, а также отмечает некоторые недостатки, имеющие место в этом издании. Особое внимание уделено вопросам учета библиотечных фондов, определению единицы учета для различных видов изданий, новой форме книги суммарного учета и некоторым другим вопросам библиотечной техники.

І. Ф. МАРТИНОВ
Бібліотека Академії наук СРСР

Про початок державної бібліографічної реєстрації в Українській РСР

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції керівництво Російської книжкової палати в Петрограді вживало енергійних заходів щодо організації державної бібліографічної реєстрації у масштабах усієї країни. Проте в умовах, коли внутрішня й зовнішня контрреволюція у перші ж дні після Жовтня розв'язала громадянську війну, штучно роздувала на окраїнах колишньої Російської імперії буржуазний сепаратизм, це завдання було неймовірно важким. Лише під кінець громадянської війни системою державної бібліографічної реєстрації були охоплені Сибір, Далекий Схід [1], Середня Азія. Ще складніше становище було на Україні.

З травня по жовтень 1917 р. Книжкова палата у Петрограді, завдяки сприянню своїх добровільних кореспондентів, отримувала нові книжки, брошури, газети та журнали, що видавалися в Києві, Харкові, Чернігові, Одесі. У Катеринославі (нині Дніпропетровськ) деякий час існував навіть філіал Палати [2].

У листопаді 1917 р. всі економічні й культурні зв'язки з центром країни були припинені. Панування сепаратистів тривало недовго. Протягом грудня 1917 р. — січня 1918 р. Червона Армія звільнила майже всю територію України від загонів націоналістів. 25 грудня 1917 р. Перший Всеукраїнський з'їзд Рад, що зібрався в Харкові, проголосив Україну Радянською соціалістичною республікою. Проте вороги українського народу, буржуазні націоналісти, покликали на допомогу австро-німецьких інтервентів, які порушили умови Брестського договору, загарбали значну частину України.

За цих умов заходи щодо організації державної бібліографічної реєстрації, накреслені Радянською владою, не могли бути проведені в життя.

---

[1] Мартынов И. Ф. Начало государственной библиографической регистрации в Советской Сибири в 1919—1922 гг. — «Советская библиография». 1966, № 6, с. 55—61.

[2] Шпілевич В. Матеріали до історії обов'язкового примірника на Україні. — Українська бібліографія. Вип. 1. К., 1928, с. 141.

Однак успішний досвід Російської книжкової палати спонукав членів організаційної комісії по скликанню 1-го Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів виступити з проектом створення в Києві аналогічної бібліографічної установи — центру реєстрації й збереження книжкових багатств, наукового вивчення друкованої продукції України. 24 січня 1919 р. було оголошено про організацію в Києві Головної книжкової палати, яка розгорнула свою діяльність після визволення Києва в лютому 1919 р. від петлюрівців.

21 лютого 1919 р. на адресу професора С. О. Венгерова надійшла телеграма з Чернігова: «Дев'ятнадцятого лютого почали роботу місцевої Книжкової палати по збиранню й реєстрації друку й упорядкуванню книжкового фонду. Хочемо установити зв'язок. Терміново телеграфуйте. З товариським привітом Володимир Петрович Семенников, Зіновій Самійлович Давидов»[1]. На 58-му засіданні президії Російської книжкової палати діяльність Семенникова та Давидова була схвалена, вирішено послати представника Палати до Києва «для з'ясовування на місці умов, за яких провадиться облік книжкової продукції на Україні, та з метою зав'язати зносини з місцевими установами, які реєструють і збирають видання, що виходять на Україні»[2].

З 2 квітня по 13 травня 1919 р. у Києві був представник Російської книжкової палати А. Л. Бем. У звіті він повідомляв, що у Києві створена Головна книжкова палата, яка є центральною установою для всієї України. Завідує справами Книжкової палати молодий бібліограф Ю. О. Іванов-Меженко.

Головна книжкова палата існує з січня 1919 р., перебуває у відомстві Головного управління мистецтв і національної культури при Комісаріаті народної освіти. Завдання Книжкової палати в основних рисах збігаються з завданнями Книжкової палати в Росії; вони зводяться до: 1) реєстрації всіх творів друку на Україні, 2) наукової систематизації творів друку, 3) обміну книжками з іншими книгосховищами. Є чотири відділи Книжкової палати: 1) відділ реєстрації, 2) бібліографічний інститут, 3) книжковий фонд, 4) бібліотечне управління. Керує Книжковою палатою «Рада», що складається з чотирьох завідуючих відділами й представників різних бібліотек та адміністративних установ[3], головою «Ради» є завідуючий справами Книжкової палати, який призначається з-поміж завідуючих відділами. Скла-

---

[1] Рукописний відділ Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна, ф. 316, оп. 1, № 179, арк. 1.

[2] Ленінградський державний архів літератури і мистецтва (ЛДАЛМ), ф. 8741, оп. 2, № 3, с. арк. 173.

[3] До складу ради входили представники Національної бібліотеки й міських бібліотек Києва, бібліотеки Українського наукового товариства, Одеського бібліографічного товариства, бібліотеки Київського університету, Виконкому міської ради, Українського центропрофу, Ревкому й кооперативів.

дена записка про завдання й діяльність Головної книжкової палати, в котрій були докладні відомості про організацію цієї справи.

Але виникали труднощі, котрі значною мірою зводили її здобутки нанівець. Перебіг політичного життя на Україні не давав можливості провадити планомірну організаційну роботу: за кожної нової влади доводилося знову й знову розпочинати перегляд планів і схем організації. Відсутність необхідних коштів заважала доборові постійного кола співробітників і збільшенню штату працівників. Центр Книжкової палати — Київ мав дуже слабкі зв'язки з провінцією, і Книжкова палата не мала ще ніде правильно організованих відділів. Відсутній міцний зв'язок навіть з такими центрами як Харків, Полтава, Одеса, Катеринослав. Підтримувалися відношення з Черніговом, де був представник Палати — М. І. Мацуєв. У провінції обов'язкові примірники збирались при виконкомах, але доставка їх до центру майже не провадилася. В окремих місцях аматори, за особистим починанням збирали відомості й при нагоді доставляли їх до Києва. Таким чином, реєстрація матеріалу обмежувалася майже самими виданнями, що виходять у Києві. Проте й цей матеріал реєстрували не в повному обсязі. До заснування Книжкової палати реєстрація провадилася Головним управлінням у справах друку, що було скасоване 1918 р. Списки, складені управлінням, були не повними навіть для київських видань, до них переважно заносилися періодичні видання. Доповнення, складені до цього списку Книжковою палатою, дуже незначні. Отже, реєстрація творів друку через різні умови була поставлена незадовільно. Ще гірше справа з надходженням обов'язкових примірників. За українським законом про друк кожний твір повинен доставлятися в 11-ти примірниках, з яких два призначені для Книжкової палати Росії в обмін на 1 примірник кожного видання, що виходить у них. Ці два примірники відкладалися до книжкового фонду, який у майбутньому й повинен був розпочати обмін.

Бібліографічний інститут — один з найважливіших відділів Головної книжкової палати, завданням якого було створення української бібліографії, цебто обробка й публікація відомостей про все те, що надруковано українською мовою і іншими мовами на Україні й про неї. Реєстрація провадилася за загальноприйнятими правилами, причому індексування проходило за десятковою системою. Робота йшла головним чином над виданнями 1918—1919 рр.

Головна книжкова палата та її Бібліографічний інститут готували ряд бібліографічних видань, робота по підготовці яких до друку була поки що в підготовчій стадії. Відділ реєстрації мав намір видавати «Книжковий літопис». Бібліографічний інститут ставив за мету видавати й цілий ряд покажчиків творів друку, що вийшли з різних галузей наук. Бібліотечне управління при Голов-

ній книжковій палаті передбачало видання «Вістей Головної книжкової палати», в яких передбачалося опублікування статистичних даних про друк на Україні. Все це відмітив А. Бем у своєму звіті [1].

Поступово діяльність Української книжкової палати налагоджувалася, зміцнювалися її зв'язки з Російською книжковою палатою, Головархівом і іншими науковими закладами Радянської Росії [2]. Але в кінці серпня 1919 р. творча праця київських бібліографів була припинена: місто захопили денікінські загони. Прагнучи покінчити з будь-якими проявами національної української культури, білогвардійські власті 5 листопада 1919 р. ліквідували Українську книжкову палату [3]. Ю. Меженкові та його колегам довелося працювати в умовах підпілля.

З відновленням Радянської влади у Києві поновилася діяльність Головної книжкової палати, проте поступово її основні функції (реєстрація й збереження обов'язкового примірника, видання «Книжкового літопису») перейшли до Бібліографічного відділу Держвидаву України, переведеного наприкінці 1920 р. до Харкова. Згідно з постановою Раднаркому УРСР від 27 червня 1922 р. на базі Бібліографічного відділу в Харкові була створена Українська книжкова палата, а на базі Книжкової палати в Києві згодом виник Український інститут книгознавства (УНІК) [4].

1922 р. Державне видавництво України зробило спробу видати «Книжковий літопис України», але через ряд технічних причин він не побачив світ. До 1923 р. органом державної бібліографічної реєстрації УРСР був «Бібліографічний бюлетень Української книжкової палати», що видавався як додаток до критико-бібліографічного журналу «Книга». Нарешті у лютому 1924 р. вийшов перший номер «Літопису українського друку». В ті ж роки українські вчені та бібліографи ставили питання про необхідність видання українського «Літопису періодичних видань» і «Літопису журнальних статей» [5].

---

[1] ЛДАЛМ, ф. 8741, оп. 2, № 3, арк. 205—216. Доповідь про поїздку на Україну була прочитана А. Л. Бемом і обговорена на засіданні Російського бібліологічного товариства (див.: Бирюч петроградских государственных театров. Сб. 1, Пг., 1919, с. 162). Нова поїздка представника Російської книжкової палати на Україну через денікінську навалу не відбулася (див.: Рукописний відділ Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна, ф. 316, оп. 1, № 173, арк. 1—3).

[2] Там же, арк. 236; Ленінградський держ. архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва, ф. 1000, оп. 4, № 130, арк. 122; ф. 6900, оп. 3, № 94, арк. 90, об. — 91.

[3] «Книгар», 1919, № 27, стовп. 1878.

[4] Шпілевич В. Матеріали до історії обов'язкового примірника на Україні. — Українська бібліографія. Вип. 1. К., 1929, с. 146—149.

[5] Айзеншток І. Я. Українська журнальна бібліографія. — «Книга», 1923, № 3, с. 7—9.

Так зароджувалася система державної бібліографічної реєстрації на Україні в ті тяжкі й героїчні роки. Досвід Української книжкової палати був широко використаний при створенні книжкових палат в інших національних республіках.

О НАЧАЛЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БИБЛИОГРАФИЧЕСКОЙ РЕГИСТРАЦИИ В УКРАИНСКОЙ ССР

Резюме

В статье, написанной по материалам ленинградских архивов (Ленинградский государственный архив литературы и искусства, рукописный отдел Государственной публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина), рассказывается о мерах по организации государственной библиографической регистрации на Украине в 1919 г., о контакте Российской книжной палаты в Петрограде с книжными палатами в Киеве и Чернигове. Приводится в сокращении отчет представителя Российской книжной палаты А. Л. Бема о посещении им в апреле—мае 1919г. Главной книжной палаты в Киеве.

В. М. БАСЮК
Український поліграфічний інститут ім. Ів. Федорова

Видавнича діяльність спілки селянських письменників „Плуг“
(1922 – 1932)

Перше пожовтневе десятиріччя в українській радянській літературі характеризується створенням численних літературних організацій і течій, котрі різнилися творчою манерою, ідеологічними платформами та напрямками. О. І. Білецький уже тоді зазначав, що «літературні явища цієї доби становлять надзвичайно строкату картину» [1].

В цей час, 3-го квітня 1922 р., на Україні була заснована перша письменницька організація — спілка селянських письменників «Плуг». Художнім сектором Головполітосвіти УРСР було ухвалено статут спілки, в першому параграфі якого зазначалося: «Спілка «Плуг» має на меті об'єднувати розпорошених досі селянських письменників, що, грунтуючись на ідеї тісного союзу революційного селянства з пролетаріатом, ідуть разом з останнім до утворення нової соціалістичної культури» [2].

Членами спілки були Д. Бедзик, С. Божко, М. Биковець, В. Гжицький, А. Головко, Г. Епік, Н. Забіла, І. Кириленко, О. Копиленко, В. Минко, А. Панів, С. Пилипенко, П. Усенко, В. Чередниченко, І. Шевченко та багато інш.

В діяльності «Плугу» було багато спірного, хибного, про що неодноразово вказувалось. Однак на період свого виникнення спілка мала велике значення для згуртування письменницьких сил і проведення культурно-масової роботи на селі. Про це зазначалось в постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 10 квітня 1925 р.: «Існуюча організація селянських письменників «Плуг» провадить велику і важливу працю, яку партії слід всебічно підтримувати, але з тим, щоб місцеві групи «Плугу» не набирали масового характеру і не зливалися з організаціями сількорів... Щодо «Плугу», то він повинен лишитись організацією селянських письменників у ділянці художньої літератури. Місцеві осередки «Плугу» можуть виникати тільки там, де є партійні організації, що можуть керувати їхньою роботою. ЦК пропонує парторганізаціям взяти на се-

[1] Білецький О. Двадцять років нової української лірики. (1903—1923). Х., 1924, с. 22.
[2] «Плуг». Х., 15 квітня 1922 р., с. 69.

бе це завдання і ні в якому разі не допускати відриву місцевих груп «Плугу» від партії» [1].

Намагаючись в подальшій своїй діяльності і творчості, а також в художніх творах подолати згадані недоліки, плужани вживали відповідних заходів в цьому напрямку. Так, в одному з планів роботи спілки відзначалося: «Доба звершення соціалізму в нашій країні вимагає напруженої роботи і відповідних темпів на всіх ділянках ідеологічного фронту, в тому числі і на літературному, отже відповідно до цих великих завдань мусить бути перебудована і спланована вся робота «Плугу» на його дільниці» [2].

Всі ці організаційні і творчі пошуки так чи інакше відбивались і в творах плужан, які спілка «Плуг» згодом почала друкувати: спочатку в серії «Бібліотека селянина», в альманахах, потім у власному журналі і окремими книжками у видавництві «Плужанин».

Спершу спілка не мала власного органу і тому вся інформація про роботу спілки, окремі твори її членів друкувалися в газеті «Селянська правда», редактором якої був організатор і фундатор «Плугу» Сергій Пилипенко, в газеті «Вісті» та в інших періодичних органах. За цих умов плужани вживають заходів до видання власного друкованого органу. Перший номер журналу «Плуг» вийшов в 1922 р. Однак це була невдала спроба і першим випуском видання припинилось.

Згодом спілка починає випуск альманаху «Плуг», котрий за їхніми намірами мав бути щорічним. Великі надії покладали плужани і на матеріал, що повинен був в ньому вміщуватись. Альманах об'єднував навколо себе найталановитіших письменників.

В передньому слові до першого випуску альманаху плужани писали: «Наш альманах — це не підсумки праці, це сама праця. Збірником першим розпочинається ціла серія подібних збірників... Це кузня, де під ударами критичних оцінок гартуватиметься наш „Плуг"» [3].

Номери випуску альманахів	Рік видання	Тираж в тис. прим.	Обсяг в друк. арк.	Кількість стор.	Формат
Перший . .	1924	3,0	15	220	84×108 $^1/_{16}$
Другий . .	1926	3,0	10	296	70×108 $^1/_{32}$
Третій . .	1927	5,0	18	552	70×108 $^1/_{32}$

Крім художніх творів, що становлять основну частину змісту всіх альманахів, у кожному випуску друкувалися ще й матеріали

[1] Культурне будівництво в Українській РСР, т. 1. К., 1959, с. 280.
[2] ЦДЖАР УРСР, Ф. 166, оп. 10, од. зб. 410, арк. 17 к.
[3] «Плуг», зб. 1, Х., ДВУ, 1924, с. 5.

критико-бібліографічного плану. Всього вийшло три випуски альманаху, надрукованих ДВУ за редакцією С. Пилипенка, в однаковому оформленні, лише різні за форматом. В наведеній таблиці подаються вихідні дані цих альманахів.

Разом з випуском альманаху «Плуг» плужани видають «Бібліотеку селянина» за редакцією С. Пилипенка у видавництві «Червоний шлях» і згодом налагоджують видання творів спілки та інших авторів у власному кооперативному видавництві «Плужанин», заснованому в 1926 р. Воно було організовано з метою поліпшення фінансового стану спілки. Таку резолюцію прийняв 2-й з'їзд «Плугу», в котрій зазначалося, що для підведення міцної матеріальної бази журналу «Плужанин», заснувати при ЦК видавничий фонд «Плугу». Місцевим філіям, літгурткам взяти активну участь в утворенні видавничого фонду, шляхом влаштування вечорів, виступів, концертів, відрахування від гонорару, зборів добровільних внесків і т. п. завдяки розширенню видавничого фонду, ЦК «Плугу» приступило до видання окремих творів плужан масовим тиражем доступною ціною. Всі суми, а рівно й видавнича справа «Плугу», мають бути централізовані з метою надати цій роботі плановості, витриманості, успішного розповсюдження, збирання й одбору творів плужан [1]. Про це ж наголошувалось і на 3-му з'їзді «Плугу» [2].

Розвиваючи думку про необхідність видавництва для спілки «Плуг», В. Атаманюк у статті «Чи не пора на видавництво «Плуг»?» говорить, що «пора видавництва письменників наспіла і пора вже нашій спілці перейти від абстрактної роботи, розпливчастої учоби і застарілих, традиційних вечорів до більш конкретних, викликаних обставинами форм праці» [3].

Організація кооперативних видавництв була санкціонована ще в 1921 р. постановою РНК від 12 грудня, в якій писалося: «Кооперативні видавництва утворюються у формі кооперативних товариств авторів або в змішаному складі письменників, вчених, художників з трудівниками друкарської і книжкової справи» [4].

Видавництво «Плужанин» видавало прозові і поетичні твори, літературознавчі праці тощо. В серії «Весела книжка» були видані твори Остапа Вишні, Костя Котха, Юхима Гедзя, Сергія Пилипенка, Петра Ванченка. Олександра Ковіньки, Василя Чечвянського та багатьох інших. З поезій світ побачили твори Наталі Забіли, Андрія Паніва, Олександра Ведміцького, Антона Шмигельського, Антона Дикого. З прозових творів були видані «Пасинки степу» та «Зелені серцем» А. Головка, «Помста» І. Ткачука, «Із глибин» В. Нефеліна, «Залізний кінь» С. Добровольського

---

[1] «Плужанин», 1925, № 3, с. 15.
[2] Там же, 1926, № 4/5/10/, с. 8.
[3] Там же, № 3/9/, с. 22.
[4] ЦДЖАР, Ф. 166, оп. 4, од. зб. 964, арк. 31.

та інші, а також літературно-критичні дослідження О. Ведмідського, І. Капустянського, С. Пилипенка та інших плужан.

Майже всі книги виходили одним форматом — 70×108$^{1}/_{32}$ (за винятком збірок поезій) і тиражем не більше 5—7 тис. примірників (окремі видання — по 10—15 тис.). Та труднощі з папером, які відбивались також і на діяльності інших видавництв, брак умов у друкарнях для видання книжок та багато інших організаційних і матеріальних перешкод зривали виконання плану видавництвом. Пізніше, вже після ліквідації спілки «Плуг» та інших літературних організацій на підставі постанови ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 р. і утворення організації спілки радянських письменників України, видавництво «Плужанин» разом з видавництвами «Гарт» і «Маса» були реорганізовані у видавництво республіканської спілки [1].

Основним місцем ідейних, теоретичних і творчих дискусій, практичного втілення своїх задумів стає журнал «Плужанин», приступаючи до випуску якого, редакція у вступному слові зазначала: «Ми не боїмось тут обвинувачень у школярстві, недосвідченості, бо повторюємо: «Плужанин» не учитель, але орган живої праці, самотужних удосконалень, товариської, колективної творчості й дискусії. Помацки він виходить на цей шлях, але не боїться зблудити, бо провідником йому буде здоровий пролетарський інстинкт, запорукою досягнень — гаряче бажання навчатися в колективі й для колективу» [2].

Журнал виходив з лютого 1925 р. по червень 1932 р., спочатку під назвою «Плужанин», а пізніше, з січня 1928 р. під назвою «Плуг» [3]. У нижче поданій таблиці зведено кількісні показники журналу:

Рік видання	Видано кільк. номерів на рік	Обсяг у друкованих арк.	Тираж за рік у тис. прим.
1925	6	17,75	18,0
1926	9	20,0	16,0
1927	14	53,75	19,0
1928	10	50,5	17,0
1929	10	54,0	22,0
1930	10	65,0	14,5
1931	10	63,0	31,4
1932	4	16,5	20,8
Всього	73	340,0	158,7

[1] «Колгоспна Україна», 1933, № 1. с. 77.

[2] «Плужанин», 1925, № 1, с. 1.

[3] Після припинення видання журналу «Плуг» замість нього почав виходити журнал «Колгоспна Україна», але вже як орган спілки письменників України. Вийшло всього два номери цього журналу (1933, № 1 і № 2).

З самого початку журнал приділяє багато уваги питанням організаційного характеру, містить огляди плужанського життя, статті практичного й теоретичного значення, що мають допомагати молодим авторам працювати й вдосконалювати свою техніку, висвітлює поточні літературні питання (приміром, відгуки з місць на літдискусію).

На сторінках журналу друкувалися твори, які в основному висвітлювали життя нового села, хоч згодом в ньому почали з'являтись оповідання іншої тематики.

Виходячи як літературно-художній журнал, «Плужанин» був водночас і суспільно-політичним органом. З його сторінок світ побачили не лише художні твори, а й публікації суспільно-політичного плану про важливіші події як в нашій країні, так і за рубежем. Майже кожна передова стаття, доки вона друкувалась, у розв'язанні поставлених проблем і питань посилалася на твори В. І. Леніна, постанови Комуністичної партії та уряду з питань культурного будівництва, мистецтва, літератури. Окремі цитати й заклики з творів В. І. Леніна та із згадуваних матеріалів були провідним ідейним стержнем того чи іншого номера.

Редколегія журналу повсякчас намагалася поліпшувати його зміст і перш за все досягти високого мистецького рівня художніх творів, які відбивали суспільно-політичний стан країни — неп, соціалістичну перебудову села, громадянську війну і відбудову народного господарства, підготовку до колективізації, культуру і побут нового села, боротьбу з неписьменністю тощо. На одному з пленумів ЦК «Плугу» наголошувалось на тому, що «культурні вимоги робітників і селян вимагають від ревлітворганізацій більшого напруження творчої праці, створення найсприятливіших умов для підвищення кваліфікації художньої продукції, а також диференціації внутрішньої мистецької роботи»[1]. Все це знаходило відображення у творах С. Божка («Спалахи»), А. Головка («Бур'ян», «Пасинки степу»), С. Добровольського («Залізний кінь»). На вимоги часу відгукувались поети О. Ведмідський, Д. Загул, А. Панів, М. Сайко, писали байки С. Пилипенко та М. Годованець.

Те ж саме можна сказати і про твори альманахів «Плуг». Альманахи носили хрестоматійний характер, в них було зібране все краще за певний період, що створили плужани. Ідейну спрямованість першого випуску альманаху визначила поема О. Донченка «Ленін». Це один з перших поетичних творів про В. І. Леніна на Україні, написаний і вперше надрукований ще за його життя. В альманасі була його друга публікація. В цьому ж випуску опубліковано ранні твори І. Шевченка, О. Копиленка, П. Панча, гуморески Остапа Вишні, поезії П. Усенка, А. Паніва, М. Лебідя

[1] Архів інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, од. зб. 783, арк. 18.

та інш. Другий випуск альманаху демонстрував працю нових плужанських сил, що «поруч із «старими» ідуть до спільної мети за гаслами Комуністичної партії [1]. Це були твори В. Кузьмича, Л. Первомайського, Я. Качури, О. Кундзіча, Д. Косарика. Третій випуск альманаху вийшов тоді, коли літературна дискусія 1925—1927 рр. була в розпалі і багато членів «Плугу» з різних причин вибули з нього, отже, їхні твори вже не друкувалися в альманасі. Цей випуск готували разом з окремими досвідченими і нові мистецькі сили спілки. Тут були вміщені твори О. Демчука і В. Мисика, О. Ясного і М. Сайка, В. Чаплі і А. Паніва, М. Козоріса і С. Пилипенка. Значення цих альманахів «Плугу» важко переоцінити. Вони виконували «функцію головної мистецької трибуни» [2] у той період, коли ще не було поновлено випуск журналу, а частково і пізніше. Альманахи свідчили про удосконалення творчості членів спілки, подолання хибних позицій, недоліків в їхній діяльності і творчості. Звичайно, ці недоліки не слід замовчувати. Однак із проаналізованого доробку видно, що плужани докладали всіх зусиль, аби перебороти в своїй творчості прояви тематичної вузькості, натуралізму, просвітянства, примітивізму тощо. Вирішення цих питань знайшло певне відображення і в літературній дискусії 1925—1927 рр. та на численних засіданнях ЦК і ЦБ спілки «Плуг». Так, готуючись до одного з пленумів, плужани зазначали: «...уся робота пленуму повинна буде пройти під гаслом гострої більшовицької критики та самокритики... попередньої роботи «Плугу» [3]. Все це сприяло дальшому вдосконаленню творчих критеріїв плужан і їхньої видавничої діяльності.

Одним із заходів плужан, котрий можна лише вітати, було налагодження та закріплення творчих зв'язків з письменниками братніх народів та з прогресивними зарубіжними письменниками, що також позитивно впливало на їхню творчість.

У складній літературній боротьбі того часу, коли тенденції розвитку літературного процесу лише народжувалися, а літературні дискусії зводили до двобою ідеологічних супротивників, великого значення набувала літературна критика, котра в журналі і в усій видавничій роботі плужан була поставлена на належний рівень. На нагальні літературні проблеми друкуються статті О. Білецького, І. Капустянського, С. Пилипенка. Крім згаданих авторів, з критичними матеріалами виступають М. Биковець, Д. Загул, В. Коряк, В. Кузьмич, Я. Ковальчук, Г. Майфет, А. Панів та інші. Теми їх виступів різні: процеси розвитку української дожовтневої та радянської літератури, розвиток літератур братніх народів, окремі питання теорії літератури, творчі плани членів спілки «Плуг». В критичних, літературознавчих статтях та в оглядах твор-

[1] «Плуг», вип. 2, Х., 1926, с. 6.
[2] Історія української літератури у 8 томах, т. 6. К., 1970, с. 66.
[3] ЦДАЖР, ф. 166, оп. 9, од. зб. 1154, арк. 1.

чості окремих авторів знайшли відображення своєрідність творчості як самих письменників, так і окремих письменницьких організацій, питання розвитку літератури, виявлення помилкових та невірних концепцій у тому чи іншому творі.

Дещо іншого плану є бібліографічні розвідки у видавничій практиці спілки «Плуг», авторами яких виступають І. Капустянський, М. Биковець, М. Яшек, Г. Майфет та інші. Зокрема значними є розвідки І. Капустянського «Плужанська творчість» (Альманах «Плуг», вип. 2), в котрій подаються короткі відомості про спілку «Плуг», її видавничу діяльність, списки членів спілки та їхні твори, надруковані до 1926 р. Щось подібне до цього маємо також у списку видань членів «Плугу», опублікованому в журналі «Плужанин» за 1927 р. (№ 11/12, 15/16).

Варта особливої уваги також бібліографічна замітка М. Биковця «В. І. Ленін про культуру, літературу й мистецтво» ,(«Плужанин», 1926, № 1/7, с. 28—29), в котрій подається коротка довідка про значення положень В. І. Леніна з цієї теми й перелічуються його книги та тематичні збірники з цих питань, що вийшли на той час з друку.

В бібліографічному дослідженні М. Яшека «Літературна дискусія» (1925—27 рр.), опублікованому в третьому випуску альманаху «Плуг», зведені бібліографічні дані цієї дискусії. Подаються вони у двох аспектах — хронологічному і методологічному.

Бібліографічні довідки подаються також до творів А. Головка, М. Ірчана, С. Добровольського та інших, котрі видавалися окремими книжками у видавництві «Плужанин». Разом з передмовами чи післямовами вони доповнюють відомості читача про того чи іншого письменника, дають певну уяву про його творчість.

Бібліографічні дослідження і повідомлення у видавничій роботі плужан мають багато корисного і повчального для того, щоб їх творчо вивчити і дещо запозичити для практики у видавничій роботі наших сучасних видавництв, а також журналів і альманахів. Це стосується не лише критико-бібліографічних, але і хронікально-документальних матеріалів, що в окремих випадках є чи не єдиними джерелами в дослідженні літературного і культурного життя в нашій країні й за рубежем.

ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОЮЗА КРЕСТЬЯНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ «ПЛУГ» (1922—1932)

Резюме

В статье автор анализирует издательскую деятельность «Плуга», называет и характеризует органы печати, в которых публиковались произведения плужан (серия «Бібліотека селянина», газета «Селянська правда» альманахи, журналы «Плуг» и «Плужанин» и другие). Освещается работа кооперативного издатель-

ства «Плужанин», которое печатало как художественные произведения, так и литературно-критические статьи и исследования. Автор подчеркивает, что литературная критика, занимавшая значительное место в издательской продукции «Плуга», способствовала преодолению идейно-тематической узости других недостатков в произведениях плужан. Как положительная сторона издательской деятельности «Плуга» отмечается и налаживание связей с писателями братских республик и зарубежными прогрессивными деятелями культуры.

Останавливаясь на публикации работ библиографического и хроникально-документального характера, автор отмечает их значение как важнейших источников для изучения литературной и культурной жизни 20-х — начала 30-х годов.

Б. М. ЦИМЕРІНОВ
Харківський державний інститут культури

З історії видання творів В. Г. Короленка в УРСР

(1917 — 1941)

Тема «Короленко і український читач» напередодні 50-річчя з дня смерті видатного російського письменника, який жив і творив на Україні, викликає інтерес книгознавців, визначає необхідність вивчення історії видання, тлумачення і розповсюдження творів В. Г. Короленка в УРСР.

В запропонованому повідомленні ми намагаємося висвітлити деякі аспекти історії видання творів В. Г. Короленка на Україні в 1917—1941 рр.

Володимир Галактіонович Короленко в 1917—21 рр. приділяв багато уваги питанням, що були пов'язані з виданням його творів. Неодноразово перевидавалися його публіцистичні роботи «Падение царской власти», «Война, отечество и человечество». Широкого резонансу набули статті В. Г. Короленка «Грех и стыд», «На помощь русским детям», «Что это?», його промова про Тургенєва, надруковані в українських газетах і журналах періоду громадянської війни. В 1919 р. вийшли у Харкові «Черкес» і «Соколинец», в Одесі — друга частина «Истории моего современника». Партійні та радянські органи, преса Радянської України сприяли виданню творів В. Г. Короленка. 3 травня 1919 р. голова Раднаркому УРСР надіслав телеграму Володимиру Галактіоновичу, в якій за дорученням видавництва при Петроградському виконкомі звертався до В. Г. Короленка з проханням дати згоду на видання його творів [1].

Вживаються практичні заходи по виданню творів Володимира Галактіоновича на Україні. В «Докладній записці» літературного підвідділу, що була адресована колегії Всевидаву при ЦВК УРСР (липень 1919 р.), серед прізвищ письменників, вибрані твори яких передбачалося видати для масового читача, ми зустрічаємо прізвище Короленка (під № 13). Мали намір видати 25 друкованих аркушів його творів тиражем в 20 000 примірників [2]. Ці плани не були здійснені: Київ у серпні 1919 р. захопили денікінці.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф 2, оп. 1, спр. 436, л. 6.
[2] Там же, ф. 177, оп. 5, спр. 6, л. 5/зв.

У фондах ЦДАЖР УРСР нам пощастило виявити дуже цікавий лист завідуючого підвідділом видань по мистецтву Г. Коцюби завідуючому редакційно-видавничим відділом ДВУ В. А. Алгасову від 5 січня 1921 р. Копія цього листа була надіслана до ЦК КП(б)У. «Як відомо, — пише Г. Коцюба, — Політбюро ЦК КПУ запропонувало Видаву придбати для видання твори у В. Г. Короленка. На підставі цього і наказу Вашого я, будучи відряджений до Полтави, відвідав Короленка. З розмови з ним та його дочкою, яка має справу з видавництвами, вияснилось, що всі твори Короленко запродав для видання Московському кооперативно-видавничому товариству «Задруга». Тому до зносин з цим товариством Короленко не вважає можливим вести переговори про продаж своїх творів іншому будь-якому видавництву, в тому числі й державному. Проте й зараз він гадає, що повного збірника він, напевне, не зможе дати, а скоріше окремі речі з раніше друкованих» [1]. Це свідчить про те, що питанням про видання творів В. Г. Короленка ще при житті видатного письменника-демократа безпосередньо займалося Політбюро ЦК КП(б)У. Протягом 1921 р. Політбюро ЦК КП(б)У неодноразово зверталося до цього питання. 15 червня 1921 р. був надісланий відповідний запит до Державного Видавництва України [2].

Слід відзначити, що на початку 20-х років широко розповсюджувалися видання, весь прибуток від продажу яких надходив у фонд допомоги голодуючим. Ініціатори подібних заходів не могли ігнорувати твори й саме ім'я В. Г. Короленка, автора книги «В голодный год», почесного голови «Ліги рятування дітей» та Всеросійського комітету допомоги голодуючим. В 1919 р., завдяки його піклуванням, було надіслано з України на північ два ешелони з харчами [3]. Невипадково багато організацій і окремі громадяни замість вінка на могилу Короленка «робили внески на користь голодуючих» [4]. Природно, що Центральна комісія допомоги голодуючим при ВЦВК в 1921—22 рр. звернулась до видання творів В. Г. Короленка. У видавництві ЦК Помголу при ВУЦВК в 1921 р. вийшли окремими виданнями тиражем в 1000 примірників кожна книжка — «Ночью», «Соколинец», «Черкес», в 1922 р. — «Ат-Даван», «Дом № 13», «За иконой», «На затмении. На Волге», «Река играет», «Сон Макара», «Убивец». Публікація десяти нарисів і оповідань Володимира Галактіоновича у видавництві ЦК Помголу при ВЦВК — свідчення популярності творів В. Г. Короленка у трудящих Радянської України. У передвоєнні роки нариси, оповідання і повісті Володимира Галактіоновича випускали

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 177, оп. 1, спр. 151, л. 56—56/зв.
[2] Там же, л. 60.
[3] Донской Я. Е. В. Г. Короленко. Очерк полтавского периода жизни и деятельности писателя. 1900—1921. Х., 1966, с. 197.
[4] Кривинская Л. Л. Из воспоминаний о В. Г. Короленко. — В кн.: «В. Г. Короленко в воспоминаниях современников». М., ГИХЛ, 1962, с. 543.

також такі видавництва УРСР, як «Пролетарий», ДВУ, «Молодой рабочий», Дитвидав УРСР. У 1923 р. в «Молодом рабочем» вийшло оповідання «На заводе» (серія «Библиотека молодого рабочего», у 1925 р. в юнацькому секторі видавництва «Пролетарий»— «Два мальчика», в 1934 р. у Дитвидаві УРСР (Одеса) — «Дети подземелья». В 1922 р. ДВУ надрукувало «Избранные рассказы для детей старшего возраста и юношества» тиражем 10000 примірників.

Однак найбільш важливе принципове й практичне значення мала підготовка до друку, видання та розповсюдження повного посмертного зібрання творів В. Г. Короленка. В постанові Ради Народних Комісарів УСРР від 24 січня 1922 р. «Про увічнення пам'яті В. Г. Короленка» вказувалося: «Видати за рахунок держави на російській і українській мовах повне зібрання творів В. Г. Короленка — як надруковані, так і ті, які залишилися після його смерті... Наркомосу скласти відповідну умову з родиною В. Г. Короленка про умови і порядок видання» [1].

В перші місяці 1922 р. створюється редакційна комісія. Вона розбирає архіви В. Г. Короленка, комплектує томи повного посмертного видання творів видатного письменника-демократа.

Склад редакційної комісії, що був запропонований С. В. Короленко, не зустрів заперечень в редакційно-видавничому відділі ДВУ. До неї увійшли А. С. Короленко, С. В. Короленко, Т. А. Богданович, А. Б. Дерман, Г. Л. Кривінська, участь в роботі брали також Д. В. Пошехонов та А. Г. Горнфельд. З травня 1923 р. в роботі комісії приймав участь як редактор історик літератури А. Є. Грузинський.

План видання, програма роботи редакційної комісії в загальних рисах були визначені у передмові до першого тому. Крім першого повного зібрання творів, редакційна комісія вважала за необхідне використати все, що було надруковано після 1914 р., матеріал, не надрукований за різних причин, варіанти, а також щоденники та листи, в яких відбивається громадське та політичне життя країни [2].

Враховуючи величезний інтерес до невиданих творів В. Г. Короленка, комісія вирішила «...здійснювати друкування так, щоб невидані белетристичні твори, щоденники та листи з'явилися якомога раніше» (т. I, с. 10). Цей план, в цілому, був реалізований.

Вже в 1922 р. редакційна комісія доклала чимало зусиль у підготовку до друку перших томів творів Короленка. Серед рукописів, що надійшли до редакційно-видавничого відділу за час з 6 березня по 6 травня 1922 р., значиться під рубрикою «Одер-

---

[1] Культурне будівництво в Українській РСР, т. I, К., 1959, с. 136.

[2] Короленко В. Полн. собр. соч. Посмертное изд., т. I. Х., 1922, с. 9. — Надалі виноски даються за цим виданням, в тексті вказуємо тільки том і сторінку.

жано з Полтави», крім «Избранных рассказов» (для дітей старшого віку), також «История моего современника» [1]. У фондах ЦДАЖР УРСР нам пощастило виявити ще не надруковані листи С. В. Короленко, які дають змогу реально уявити роботу редакційної комісії у 1922—23 рр. 2 серпня 1922 р. С. В. Короленко у листі до завідуючого редакційно-видавничим відділом повідомляла: «Надсилаю Вам два томи творів батька, з яких один вміщує в собі оповідання, що були надруковані і відносяться до американської подорожі, а другий — враження, спостереження та уривки оповідань, що не були надруковані і відносяться до тої ж подорожі. Цей том ненадрукованих оповідань повинен бути цікавим» [2]. 19 червня 1923 р. С. В. Короленко сповістила про пересилку чергового тому, над яким «...ми працювали дуже довго, зважаючи на необхідність численних приміток» [3]. В 1922 р. були надруковані чотири тома «Истории моего современника» тиражем в 7000 примірників кожний. (5 том — доповення й матеріали — вийшов у 1929 р.).

У 1923 р. було надруковано два томи листів (1879—1889 рр.). Редакційна комісія мала всі підстави для того, щоб всупереч канонічному порядку видання повного зібрання творів поквапитися з публікацією листів В. Г. Короленка. Інтерес до них у громадськості був дуже великим. Невипадково уривки з листів Володимира Галактіоновича зачитуються на літературних вечорках, публікуються на сторінках газет і журналів. Вихід цих томів був значною суспільно-літературною подією. О. М. Горький вказував, що «Листи» мають глибоке історичне та історико-літературне значення» [4].

В цьому ж році виходять XIII, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX томи В. Г. Короленка. Все це свідчить про колосальний обсяг роботи редакційної комісії, про заходи, які вживалися Державним Видавництвом України для скорішого виконання урядового завдання.

У наступні роки темп видання стає більш повільним. В 1924 р. виходять «Слепой музыкант» (т. VIII), «Очерки и рассказы» (т. XXI). В 1925—28 рр. були видані чотири томи «Дневника» В. Г. Короленка. Це видання не було завершене. Але й те, що надрукували, допомогло читачу ясніше уявити внутрішній світ письменника-громадянина, вимогливого митця слова. У 1927 р. вийшли з друку ще XXII, XXIV томи, в 1929 — V том «История моего современника». В 30-ті роки не було надруковано жодного тома цього видання.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 177, оп. 1, спр. 155, л. 136.
[2] Там же, л. 76.
[3] Там же, спр. 501, л. 9.
[4] Горький М. Собрание сочинений в 30-ти т. Т. 29. М., ГИХЛ, 1956, с. 450.

Преса України підкреслювала велике політичне та загальнокультурне значення видання творів В. Г. Короленка [1]. Інтерес до цього видання виявляла і преса Російської Федерації [2]. Однак повне зібрання творів В. Г. Короленка залишилося не завершеним. Яка ж причина?

Для здійснення такого грандіозного задуму в ті роки бракувало необхідних матеріальних ресурсів [3]. Але справа полягала не тільки в цьому. В кінці 20-х рр. видавництва УРСР відмовляються від випуску книг російських письменників, якщо аналогічні видання випускалися в Російській Федерації [4]. В зазначений період твори В. Г. Короленка виходять великими тиражами у видавництві «Земля и фабрика». Це впливало на рішення припинити видання творів В. Г. Короленка. Надруковані в 1922—29 рр. 23 томи повного зібрання творів В. Г. Короленка (ми включаємо сюди і п'ять томів «Истории моего современника») являли собою значний вклад у справу вивчення життєвого і творчого шляху видатного письменника. Цьому сприяв довідково-бібліографічний апарат видання.

Невід'ємним складовим елементом кожного тому були вступні нариси «От редакционной комиссии». Вони знайомили читача з життєвою основою того чи іншого твору В. Г. Короленка, вводили його у творчу лабораторію письменника, характеризували еволюцію задуму, етапи роботи над твором, а іноді — його ідейно-художню проблематику, особливості поетики Короленка-митця. У підрядкових примітках роз'яснювалися незрозумілі місцеві терміни та фразеологічні звороти, містилися відомості про згаданих діячів, характеризувалися використані джерела. Дуже повчальним було, наприклад, зіставлення у підрядкових примітках щоденникових записів і літературного матеріалу, що допомагало читачеві уявити процес перетворення випадково побаченої життєвої деталі у художній образ, в узагальнюючу картину дійсності.

До складу багатьох томів увійшов покажчик імен та творів. У «Приложении» наводилися варіанти, уривки, авторські ескізи. Усе це активізувало процес «відкриття» Короленка новим читачем.

---

[1] «Сочинения В. Г. Короленко». — «Коммунист», 16 червня 1922 р.; Хлебный И. О «новом» Короленко. — «Коммунист», 1 січня 1924 р.; И. Т. Новые издания ГИУ. — «Пролетарий», 8 липня 1923 р.; «Путь просвещения», 1923, № 5, с. 223—225. (И. Хлебный — один з тодішніх псевдонімів відомого книгознавця та історика літератури І. Я. Каганова, И. Т. — криптонім І. Туркельтауба, літературного і театрального критика 20-х років).

[2] «Книга и профсоюзы», 1926, № 11, с. 22; 1927, № 5, с. 451, № 7—8, с. 45—46.

[3] Одною з причин припинення видання повного зібрання творів В. Г. Короленка була відсутність паперу.

[4] Так, видавництво «Пролетарий» піддавалося гострій критиці за те, що воно «...дублює видання ходких книг, що були видані ГИЗом РРФСР та іншими російськими видавництвами» (ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 8, спр. 40, л. 11).

У важких умовах двадцятих років питання про те, де друкувати і як друкувати, було дуже складним. 19 травня 1922 р. на засіданні завідуючих відділами Всевидаву було затверджено «угоду з Харківським друком на видання повного зібрання творів Короленка» [1]. Перші томи набиралися в Першій державній друкарні ім. Г. І. Петровського у Харкові. Слід врахувати при цьому, що редакційна комісія знаходилася у Полтаві. Незабаром керівництво ДВУ прийшло до висновку про доцільність перенести друкування в Полтаву. Відповіддю на прохання С. В. Короленко (в телеграмі від 22 червня 1923 р.) «...передати друкування повного зібрання у Полтаву» [2] була резолюція завідуючого видавництвом: «Не заперечую при умові якісного і недорогого виконання робіт у Полтаві та попереднього прочитання рукописів у Харкові» [3]. Вже з другої половини 1923 р. зібрання творів В. Г. Короленка починає виходити у Полтаві в друкарні «Полтава-Поліграф». У кінці 20-х рр. видання творів В. Г. Короленка бере на себе також друкарня імені 25-річчя ВКП Дніпропетровського поліграфтресту (томи XXII та XXIV, які вийшли у 1927 р.).

Обкладинку зробив А. Страхов, згодом народний митець УРСР. Вона була виконана у чисто декоративному плані, з великим смаком. Пізніше до цієї справи приєднався і Євген Мей [4]. Але якість паперу, брошуровки у цьому виданні не могла задовольнити читача.

Важливе принципове значення мало видання творів В. Г. Короленка українською мовою. Загальновідома любов видатного російського письменника до української культури, до української народної творчості. Володимир Галактіонович хотів сам перекласти «Йом-Кипур» на українську мову (т. VII, с. 11), виявив жвавий інтерес до перекладання своїх творів на мову Шевченка, Котляревського, висловлював побажання, щоб переклад був близьким до полтавського діалекту [5].

Перекладам оповідань, нарисів і повістей В. Г. Короленка на українську мову, виданню їх в 1917—41 рр. приділялася велика увага. Ще за життя Володимира Галактіоновича виходять «Кінець царської влади. (Слово до простих людей про події в Росії)» в перекладі О. Волошикова (К., 1917), «Віра батьків» в перекладі С. Василіва (Полтава, 1919). Однак тільки після встановлення Радянської влади на Україні держава бере в свої руки організацію перекладання на українську мову творів В. Г. Короленка, видання цих перекладів. Цим займалися ДВУ, «Книгоспілка», «Молодий більшовик», Дитвидав. Нариси, оповідання та повісті

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 177, оп. 1, спр. 266, л. 44.
[2] Там же, спр. 501, л. 10.
[3] Там же.
[4] Крім названих, книги В. Г. Короленка у період, який нас цікавить, оформляли О. Фаєрчук і Руссен.
[5] Короленко В. Г. Избранные письма. Т. 3. М., 1936, с. 262.

В. Г. Короленка українською мовою виходили в серіях «Дешева бібліотека художньої літератури», «Бібліотека класиків», «Дешева бібліотека красного письменства», «Дешева дитяча бібліотека». Твори Володимира Галактіоновича перекладали С. Буда, М. Вишневська, Ф. Гавриш, В. Давиденко, Й. Багмут, П. Дятлов, О. Іваненко, І. Марченко, Л. Пахаревський, А. Шмигельський. Окремими виданнями вийшли «Серед лихих людей» (К., 1923 і Х., 1929), «Річка грає» (Х., 1928), «Діти підземелля» (Х., 1922), «Два хлопчики» (Х., 1928), «Хапун» (Х., 1927), «Каламутна водичка» (Х., 1930), «Ліс шумить» (Х., 1929 і Х.—К., 1931), «Сон Макара» (Х., 1935), «Сліпий музика» (Х., 1928, Х.—Одеса, 1936).

Повість «Без язика» витримала шість видань у видавництві «Книгоспілка» (останнє — в 1930 р.), а в 1934 р. вийшла у видавництві ЛІМ тиражем 25 000 прим.

Як ми вже вказували, в постанові Раднаркому УРСР «Про увічнення пам'яті В. Г. Короленка» передбачалося видання його творів не тільки російською, але й українською мовою. «Для перекладу творів В. Г. Короленка на українську мову, — підкреслювалося у постанові, — утворити спеціальний державний фонд» [1].

У бюлетені торгового відділу № 1 за січень—квітень 1922 р. «Книга Государственного Издательства Украины» фіксувалося: «Короленко В. Повне зібрання творів в перекладах на українську мову. Готується до друку. Київ» [2]. Однак складність здійснення двох паралельних видань повного зібрання творів В. Г. Короленка, мовою оригіналу і в перекладах, примусила відмовитися від цього плану. Було здійснене видання окремих творів письменника, збірників його оповідань, нарисів і повістей та вибраних творів. «Оповідання» В. Г. Короленка вийшли у 1936 р. в Держлітвидаві (тиражем 20 000 прим.), «Вибрані твори для дітей» — в 1929 р. перше видання і в 1930 р. друге видання — в ДВУ. У 1923 р. побачили світ «Твори» В. Г. Короленка — у трьох томах (К., ДВУ). Починаючи з 1936 р., публікувалися «Вибрані твори» — всього вийшло три томи (К.—Х., Держлітвидав УРСР). Преса Радянської України позитивно оцінила видання творів В. Г. Короленка українською мовою [3].

В 1917—41 рр., за далеко не повними даними, на Україні вийшло в світ 42 видання творів В. Г. Короленка російською мовою загальним тиражем 313 000 прим., 32 — українською мовою, загальним тиражем 340 340 прим., 3 — німецькою мовою — 2500 прим., 1 — татарською — 2500 прим., 4 — єврейською — 11 500 прим. Всього за перелічені роки на Україні вийшло 81 ви-

---

[1] Культурне будівництво в Українській РСР. Т. 1. К., 1959, с. 136.

[2] «Книга Государственного Издательства Украины», Бюллетень торгового отдела № 1. Х., 1922, с. 67.

[3] «Пролетарская правда», [К.], 18 червня 1923 р.; «Вісті ЦВК УРСР», 24 липня 1936 р.

дання творів В. Г. Короленка загальним тиражем 671 340 прим. [1]. Український читач одержав реальну можливість ознайомитись із творчістю видатного російського письменника, мешканця України. Це сприяло зміцненню російсько-українських історико-культурних і історико-літературних зв'язків, непорушної дружби двох братніх народів.

ИЗ ИСТОРИИ ИЗДАНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В. Г. КОРОЛЕНКО В УССР (1917—1941 гг.)

Резюме

В сообщении исследуется один из важных аспектов темы «В. Г. Короленко и Украина». Привлекая самые разнообразные источники — документы ЦГАОР УССР (в том числе неопубликованные письма С. В. Короленко, ее переписку с Государственным издательством Украины), отклики печати, сами издаваемые на Украине книги выдающегося русского писателя, автор характеризует историю издания произведений В. Г. Короленко в УССР (1917—1941 гг.), оценку этой работы общественностью Советской Украины. Основное внимание уделено незаконченному изданию Полного посмертного собрания сочинений В. Г. Короленко, переводам произведений писателя на украинский язык.

---

[1] Підраховано за книгою «Співдружність літератур. Бібліографічний покажчик (1917—1966)». Х., 1969, с. 144—147. (У цьому покажчику відсутні дані про тиражність 5 книг В. Г. Короленка (1917—1919 рр.).

І. Ю. ГУЗОР
Львівський державний університет ім. І. Франка.
М. О. МОРОЗ
Львівська наукова бібліотека Академії наук УРСР

Знахідка бібліографа

Нещодавно виявилось, що оповідання Лесі Українки «Голосні струни», надруковане 1903 р. в «Ruthenische Revue», не одинокий твір поетеси, який вона сама переклала на німецьку мову [1]. Стало відомо, що в прогресивному демократичному журналі «Die Gesellschaft», який виходив в місті Дрездені (редакція була в Берліні) в 1885—1902 рр., надруковано у XVI річнику 1900 р. за жовтень власний переклад Лесі Українки на німецьку мову її поезії «To be or nottobe?» та нарис, написаний нею німецькою мовою «Ein Brief ins Weite» («Лист у далечінь»). Ці дві публікації зовсім невідомі не тільки читачам, але й дослідникам творчості Лесі Українки. Немає жодної згадки про ці твори в епістолярній спадщині Лесі Українки, в спогадах її сучасників, у документах. Тимчасом ці новознайдені твори розкривають досі невідому сторінку творчості великої поетеси. Виявляється, що вона не тільки перекладала, але й писала німецькою мовою оригінальні твори. Досі висвітлювалась лише поетична майстерність Лесі Українки як перекладача з іноземних на українську та російську мови.

Є підстава думати, що Леся Українка, перебуваючи на лікуванні у Берліні від січня по кінець червня 1899 р., під час зустрічі з редактором журналу «Die Gesellschaft» Людвігом Якобовським, відомим популяризатором української літератури в Німеччині, мабуть передала йому, або дещо пізніше переслала, написаний нею ще 1897 р. або 1898 р. нарис німецькою мовою «Ein Brief ins Weite» для надрукування, не звертаючись за попереднім мовним виправленням до Ольги Кобилянської, як це мало місце з твором «Голосні струни» [2]. Це пояснюється тим, що згаданий нарис Леся Українка вважала надто інтимним, викликаним, можливо, її дружбою з С. К. Мержинським. Адже ряд поезій, написаних у 1899—1901 рр., за винятком «Порвалася нескінчена розмова», яка

---

[1] Das Lied ohne Worten. Von Lessja Ukrainka. — «Ruthenische Revue», 1903. Jahrgang, № 9, s. 218—222; № 10, s. 241—243. Підпис: Aus dem Ruthenischen übersetzt von Olga Kobylanska. Але насправді оповідання переклала Леся Українка, яка просила Ольгу Кобилянську переглянути переклад.

[2] Українка Л. Твори в 5-ти т., т. 5, К., 1956, с. 276.

перегукується безумовно з нарисом «Лист у далечінь», Леся Українка взагалі не опублікувала.

Обидва згадані вище твори, нарис «Лист у далечінь» та авторизований переклад поезії «To be or not to be?» належать Лесі Українці (яка, за свідченням Л. Якобовського, говорила ламаною німецькою мовою, але досить виразно, щоб вести розмову) і надруковано без попередніх мовних правлень редакцією журналу. Це пояснюється повагою до авторського тексту, а також тим, що згаданий журнал захоплювався розмовною мовою, в яку входили і мовні форми, властиві іноземцям, які говорять німецькою мовою [1]. Таке ставлення до мови згаданого журналу було одним із проявів його боротьби проти всіляких шаблонів. У зв'язку з цим буде цікаво нагадати і думку самої Лесі Українки, висловлену у листі до О. Кобилянської від 9(21) липня 1899 р. при пересилці їй свого німецького перекладу «Голосних струн»: «Певне, моя німеччина здасться Вам дикою, але в наш вік шаблонів часом цікаво щось оригінального побачити» [2]. Не дивно отже, що у нарисі Лесі Українки знаходимо деякі мовні форми та конструкції, непритаманні німецькій літературній мові. Тут є огріхи у порядку слів, у виборі лексики, у мовних зворотах, у граматичних формах, у вживанні розмовних замість літературних форм. Однак незважаючи на мовно-стилістичні недоліки, даний нарис глибоко поетичний, викликає у читача хвилювання. Таким чином літературна спадщина Лесі Українки, зокрема її проза, збагачується ще одним високохудожнім твором.

Такі ж зауваження і до перекладу поезії «To be or not to be?», який є єдиним авторизованим перекладом власного поетичного твору поетеси. Крім того, це найбільш ранній переклад не тільки на іноземні мови, перші переклади її поезій на російську мову з'являються лише 1901 р.

В оригіналі підпис під перекладом Aus dem Kleinrussischen von L. Ukrainka. Поезія надрукована в рубриці Ausländische Lyrik поряд з творами Я. Врхліцького, Артура Рімбо в перекладі Стефана Цвейга, в цьому ж номері друкується автобіографія Поля Верлена.

Авторизований переклад поезії Лесі Українки «To be or not to be?» не зовсім відповідає оригіналові, у ньому є незначні пропуски, наявні неточності, є додатки, яких немає в оригіналі, ритмічна структура перекладу не збігається з оригіналом, в перекладі поодинокі рядки мають менше на 1—3 склади. Проте, незважаючи на ці моменти, не можна відмовити цьому не так перекладу, як переспівові в поетичному звучанні.

---

[1] Ця обставина діяльності редакції відзначена в ряді курсів історії німецької літератури. Див., наприклад: Fr. Kummer. Deutsche Literaturgeschichte des 19 und 20. Jahrhundert's. 2. Band. Dresden 1924, s. 298.

[2] Українка Л. Твори в 5-ти т., т. 5. К., 1956, с. 276.

Лесі Українці хотілося не так зробити буквальний переклад, як висловити думки про долю і прогресивну роль митця у суспільстві. Цю тему вона поширює та поглиблює у своїй драмі «У пущі».

Заслуговує на увагу також причина вибору цих двох творів для іноземного читача. Докладніший ідейно-тематичний аналіз обох творів покаже цілий ряд спільних мотивів, образів, що, мабуть, також спонукало поетесу помістити їх разом.

Уже сам заголовок поезії «To be or not to be?» — «Бути чи не бути» вказує на те, що Леся Українка роздумувала над грізною проблемою, поставленою епохою напередодні XIX і XX ст. Хоча песимістичні настрої, страждання, страх перед хаосом, для яких модерністська література знаходить такі символи, як образ порожнечі, образ хвилі, що тоне у морську безвість, відлунюються і в поезії Лесі Українки, все ж на відміну від декадентів її творчість має громадянське звучання. Якщо у Лесі Українки мова йде про порожній простір, стежки, що йдуть у безвість, мов лейтмотив, повторюється образ каменя, що тоне у темних, тихих водах, то всі ці образи невідрадні від настрою, вказують на трудний шлях митця у класовому суспільстві. Однак і оригінал, і переклад закінчуються оптимістичним акордом.

З мотивами поезії «To be or not to be?» перегукується нарис «Лист у далечінь». Поетеса пише, як вона під час морського плавання на кораблі зустрічається з невідомою для неї людиною, порівнює себе та його з двома хвилями, що пливуть деякий час разом, щоб потім розлучитися і ніколи не з'єднатися; насторожує і те, що проблема, про яку вони говорять, стосується також прямо улюбленої модерністами теми «трагічного приречення». Леся Українка у своєму нарисі згадує цю проблему, називаючи її «велика фатальність». На початку нарису говорить вона про «якусь силу, сильнішу за неї». Однак ці гнітючі настрої поетеса намагається перебороти, говорячи, що краще не зустрічатися вдруге, тому що друга зустріч могла б попсувати добре враження першої. Хоча нарис закінчується відчуттям жалю за втраченим другом, але цей останній акорд не має нічого спільного з трагічною приреченістю, характерною для творів декадансу, він служить лише художнім прийомом для змалювання певного поетичного настрою.

На заключення можна сказати, що творчість Лесі Українки німецькою мовою викликана не тільки бажанням популяризувати українську літературу серед іноземних читачів, але й розкрити невичерпне багатство виразних можливостей поетичного слова.

Нижче подаються нарис «Лист у далечінь» в перекладі з німецької мови і авторизований переклад поезії «To be or not to be?» передрук. з журналу «Die Gesellschaft».

ЛИСТ У ДАЛЕЧІНЬ

Нарис Лесі Українки

(Київ) [1]

Цей лист, напевно, ніколи не доведеться Вам читати, а навіть якби це трапилось, в чому я ніяк не можу бути впевнена, то в усякому разі Ви не могли б знати, від кого цей лист і до кого він звернений. На що може такий лист придатися? Насправді, це й сама я не знаю та якраз тепер не маю охоти сушити собі над тим голову. Для такої поведінки існує французький вислів: «C'est plus fort que moi!» [2]. Отже, «c'est plus fort que moi!» є якраз бажання післати Вам листа у невідому далечінь.

Не знаю Вашого імені, та ймовірно, ніколи його не дізнаюся. Ми зустрічалися під час одної морської плавби — для мене це була подорож на чужину, для Вас — повернення додому; дорога все-таки була сама, ми були зовсім як ті дві хвилі, що пливуть деякий час разом, поки навинеться яка-небудь перешкода, корабель, камінь: хвилі розлучаються назавжди, бо вони ніколи більше не пробують віднайти себе знову, ніщо їх до цього не спонукає. Так діється з нами.

Я рада б знати, чи Ви ще пригадуєте собі нашу першу та останню зустріч? Бозна чому, я цього не можу ніколи забути, хоча безліч таких випадкових дорожніх знайомств були з того часу мною зовсім забуті. Часто уявляю собі Вашу постать: голова завжди трохи схилена наперед, Ваш серйозний погляд очей, Ваш голос, чистий, але негучний, може трохи глухий. Ваша постать рухається тепер перед моїми замкненими очима у далекій перспективі, а все-таки вона з'являється мені завжди милою, витонченою та рельєфною, подібною до тих фотогравюр, що неначе виконані гравірувальною голкою; так бачимо через бінокль, але коли ми його тримаємо навпаки. Я собі сама цього пояснити не можу, чому я Вас завжди бачу в той спосіб, але інакше я собі Вас уявити не можу.

Я пригадую дуже докладно, як Ви вперше наближалися до мене. Ви помітили, що я лиш з великим зусиллям утримувала рівновагу і, зрештою, я мала вже впасти, бо корабель надто сильно гойдався! Ви запропонували мені тоді свою допомогу, і ось так ми ходили рука в руку ціле пополудне, також увечері.

До речі, немає нічого незвичайного в тому, що людині, якій паморочиться голова, подаємо руку... Тільки-но Ви подали мені свою руку, я мала враження, неначе ми разом проходжувалися вже неодноразово. Мені ні трішки не дивувало, що Ви на цій хисткій палубі так чудово вміли балансувати, що Ваше рам'я мені

---

[1] В оригіналі заголовок: Ein Brief ins Weite Skizze von Lessja Ukrainka (Kiew).

[2] Це сильніше за мене. (франц.)

було кращою підпорою, ніж залізні рампи сходів, мені здавалось, неначе я це давно знала. Ви жодного разу не дозволили мені самій іти, а коли я захитувалася, Ви гляділи на мене тривожно й говорили з тихим докором: «Прошу вас, держіться міцніше мого рамена!». А коли ми підходили до лави, на якій я залишалась сидіти, то Ви віддалялися, або ж таки залишалися стояти при мені, як вважали за краще, і ми розмовляли.

Ви взагалі поводилися зовсім просто, цілком свобідно, без тієї банальної, вимушеної чемності, яка мущинам звичайно властива у взаєминах із жінками і яка мені майже ненависна. Вам і на думку не спало, що могло би бути нечемністю, коли, замість розмовляти зі мною, Ви ходили сюди й туди вздовж палуби зі схрещеними позад себе руками. Я часто помічала, що Ви поглинені думками, а може, також турботами, а я Вам у цьому ніколи не заважала своїми розмовами.

Деколи, кожного разу несподівано, Ви зупинялися біля мене з якимсь питанням або зауваженням, і одразу зав'язувалась розмова. Я ці бесіди добре пам'ятаю, але не хочу їх тут відтворювати, нудно повторювати те, що було раз висловлене: то мені здається, мов диктант.

Так, я пригадую собі нашу останню, довгу розмову, коли я стояла, спершись на борт, і поглядала вниз на темне, хаотичне море та говорила про те, що мені здавалось так само темним та хаотичним, як те море. Ми говорили про велику проблему, про «велику фатальність...» Ви говорили завжди серйозно, жодного разу я не примітила з Вашого боку навіть найменшої охоти поглузувати з мене. Ви не вдавалися також до жодних вульгарних дотепів, як це ведеться на збіговиську кумась за чашкою чаю. Скоріше все було схоже на конференцію. Ви дискутували завжди спокійно, а я відчувала, як мої очі горять, моє обличчя палає. Я схилилася так низько за борт, що солоні бризки вдаряли мені в обличчя, а свіжий нічний вітер проникав мою літню сукню та змушував мене тремтіти. Це Ви скоро запримітили. І я знову побачила у Ваших очах ласкаву дбайливість: Ви одразу припинили наш діалог, так як швидко, просто! Ви тільки сказали: «Ви змучені, Ви замерзли, краще я Вас проведу до Вашої каюти. Дайте мені руку і, на милість бога, тримайтесь міцно».

Там внизу, на порозі каюти, на прощання ми подали одне одному руку. Тоді мені так дуже хотілось Вам сказати: «Дякую, мій друже!» Але я вимовила лише перше слово, і це було все. Ви побігли швидко та квапливо сходами нагору і зникли в темряві. Ми вже більше ніколи не обмінялися словом.

Наступного ранку я Вас побачила ще раз, як Ви стояли у найвіддаленішому кутку пароплава. Ви, однак, мене не бачили і нова зустріч не відбулася.

Коли ми прибули до пристані, де Ви мали намір сходити, я хо-

тіла Вас знайти, щоб Вам сказати прощальне слово, але Ви загубилися в натовпі, і я не змогла Вас розгледіти.

З того часу ми вже ніколи більше не побачились і, гадаю, ніколи не побачимось. Так, може, краще.

Іншого разу ми могли б себе віднайти у зовсім іншому настрої, і ця друга зустріч могла б нам тільки попсувати добре враження від першої. Може Ви того вечора, коли зі мною розмовляли, були в особливому настрої, як це лише рідко з Вами буває. Та і я могла б Вам іншим разом також цілком другою здатися, нудною і ледве гідною уваги. Тоді ми могли б тільки жаліти, що випадок нас звів знову докупи.

Нехай буде й так; теоретично я це припускаю. І все-таки, коли я Вас згадую та Вашу постать бачу в далекій перспективі, тоді так дуже хочеться мені сказати Вам: «Дякую, мій друже!» — і мені насправді жаль, що Ви не можете цього почути!

TO BE OR NOT TO BE?

(Lessja Ukrainka)

Halt' ein, mein Herz, halt' ein! Schlag nicht so rasend!
Bleib' ruhig, mein Gedanke, flatt're nicht
Mit deinen Flügeln ungestüm und rastlos
In leere Weite. — Meine stolze Muse,
Du falkenäugige, blend' mich nicht so
Mit deinen Flammenblicken! Gieb die Hand,
Nimm mich in deinen Schoss! Dir hab' ich ja
Mein Leben ganz gewidmet, gieb mir Rat!
Sieh' da! Es liegen ringsumher die Felder
Und wildes Dickicht und die steilen Felsen
Und stille Teiche mit den dunklen Wassern.
Auch Menschen seh ich, wenig, Felder ackernd,
Axthieb, hörbar kaum, aus tiefem Dickicht,
Vom Felsen her erschallen Adlerrufe,
Nur stille Teiche bleiben immer stumm,
Bis von den Felsen fällt ein Stein herunter
Ins Tiefe; dann erzittert wohl ein Kreis —
Doch bald verschwimmt er — Sag'. Ratende,
Wo soll ich hin?... Sag', soll ich nehmen
Rot, Gold und Silber blank von meiner Lyra,
Und einen Pflug mir schaffen? — Mit den Saiten
Die Flügel binden, dass sie ihre Schatten
Nicht breiten können auf die schmalen Pfade,
Und soll ich fleissig ackern mit den Menschen
Und säen um die Ernte zu bereiten,
Die nicht für mich? — Sag', soll ich dringen
Durch jenes wilde Dickicht mit der Axt
Und feiner Säge und den Weg mir freien,
Bie einst ein alter Stumpf, verfault, vermorscht
Aufs Haupt mir fällt und also mich zertrümmert
In der Waldeinsamkeit? —
Sag', soll ich schwingen
Mich adlergleich hoch über Felsenklippen

Ins Himmelsfreie auf ins Grenzenlose,
Dem Stern entreissen seine gold'ne Krone,
Der Wolke rauben ihren hellen Blitz
Und wie ein Licht der Mitternacht auflodern?
Doch wenn das Licht wie Meteore lischt
Und Finsternis kommt finsterer als je?
Wenn stolze Kraft mir fehlt, die Adlerflügel
Verbrannt von meiner eignen Flamme sinken,
Und wie ein Stein vom Fels herunter fällt,
Ich in das dunckle Wasser da hinein
In jene stille, stumme Tiefe falle?
Wohl wird im Wasser dann ein Kreis erzittern,
Doch bald verschwimmt er

Schweigst du, stolze Göttin!
Nur deine Falkenaugen sprühen Flammen
Und rauschend heben sich mit breitem Schwunge
Die Regenbogenflügel... Zaub'rin, halt!
Nimm mich mit dir! Wir wollen beide fliegen!

Aus dem Kleinrussischen von L. Ukrainka

НАХОДКА БИБЛИОГРАФА

В сообщении рассказывается о неизвестных произведениях Леси Украинки, обнаруженных львовскими библиографами в журнале «Die Gesellschaft»—о ее очерке «Ein Brief ins Weite» и о выполненном ею переводе на немецкий язык собственного стихотворения «To be or not to be?».

ОГЛЯДИ

Є. П. ТАММ
Харківський державний інститут культури

ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ НА УКРАЇНІ В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ 20-х—ПОЧАТКУ 30-х РОКІВ

Культурна революція, що розгорнулася в нашій країні відразу ж після перемоги Великого Жовтня, мала своїм першочерговим завданням боротьбу з масовою неписьменністю, яка затримувала піднесення політичної свідомості трудящих, утруднювала здійснення програми перетворення країни на соціалістичних засадах.

В. І. Ленін вважав неосвіченість одним з найнебезпечніших ворогів робітничо-селянської влади. Володимир Ілліч вказував, що «в країні неписьменній побудувати комуністичне суспільство не можна»[1]. Він розглядав політичне виховання і навчання грамоті як єдиний процес формування людини нового суспільства, «...поки у нас є в країні таке явище, як неписьменність, про політичну освіту надто важко говорити, — писав В. І. Ленін. — Це не є політичне завдання, це є умова, без якої про політику говорити не можна. Неписьменна людина стоїть поза політикою, її спочатку треба навчити азбуки. Без цього не може бути політики, без цього є тільки чутки, плітки, байки, забобони, але не політика»[2].

Питання ліквідації неписьменності було поставлено самим ходом соціалістичної революції. І тому не випадково, що з самого початку Радянської влади воно знаходить досить широке відбиття в пресі: публікуються постанови і циркуляри Комуністичної партії України та уряду республіки, державні і громадські заходи по піднесенню грамотності населення, плани роботи, висвітлюються різноманітні організаційні питання щодо навчання неписьменних, стан і наслідки проведеної роботи тощо. Ці документи і матеріали вміщувались у партійних і урядових періодичних виданнях[3], збірниках, звітах і бюлетенях Наркомосу та його місце-

---

[1] Ленін В. І. Твори, т. 21, с. 260.

[2] Там же, т. 33, с. 52.

[3] «Вісті Центрального Комітету Комуністичної партії (більшовиків) України», 1922, № 10; 1923, № 3—4; 1925, № 12; 1927, № 6—7; «Партактивіст», 1930, № 7—8. «Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України», 1921, № 9; 1923, № 46; 1926, № 72; 1929, № 4, 18, 19, 30; 1930, № 5, 24; 1931, № 28 і інш.

вих органів [1], офіційних публікаціях про діяльність профспілок [2] та у виданнях, що присвячувались політико-освітній роботі в цілому і окремих її ланок [3].

На допомогу ліквідації неписьменності в 20-х роках видавались спеціальні порадники і збірки матеріалів [4].

Збірники «Геть неписьменність» за своїм характером різнобічні видання. Вони містили праці В. І. Леніна, Г. І. Петровського, А. В. Луначарського, В. П. Затонського і інших авторів, відозви ВУЦВКу та постанови Раднаркому УРСР про ліквідацію неписьменності, плани, програми, методичні статті, з досвіду роботи, матеріали для агітації за лікнеп тощо.

Корисним було видання книги Ерде «Ленин и неграмотность» [5]. В основу праці автор поклав цитати з творів В. І. Леніна про культуру і неписьменність. При цьому Ерде здійснив їх групування за змістом, виділивши висловлювання і думки В. І. Леніна щодо піднесення культурного рівня народу, партійності, освіти, учительства і його роль в справі освіти народних мас, участі молоді в боротьбі з неписьменністю, використання книжкових багатств для освіти народу тощо.

До основних ленінських положень автор подав коментарі, написані змістовно і доступно. Цінність їх полягає в тому, що вони органічно зв'язані з цитатами, складають одне ціле.

Ерде вдалося показати, що В. І. Леніна завжди хвилювали питання піднесення культури народу і ліквідація неписьменності і він використовував найменші можливості для проведення в життя своїх ідей.

В другій частині книги автор подає матеріали про неписьменність в СРСР та вказує на заходи Радянської влади і громадськості щодо боротьби з нею.

---

[1] Бюлетень Народного комісаріату освіти. Х., 1924—1933; Діяльність Наркомосу і його місцевих органів за 1923/24 шкільний рік. Х., 1924; Діяльність Наркомосвіти УСРР за 1924—1925 рік. Х., 1926; Збірник чинного законодавства УСРР про народну освіту. Х., 1927; Закони та розпорядження в справі народної освіти. Збірник. Х., 1931 і інш.

[2] Пятнадцать месяцев работы. Отчет Южбюро ВЦСПС... Х., 1923; Профессиональное движение на Украине за 18 месяцев (май 1923 — ноябрь 1924)... Х., б. г.; Стенографический отчет третьего Всеукраинского съезда профсоюзов. Х., 1927.

[3] Политпросветработа в Красной Армии. Материалы 3-го Всеукраинского совещания. Х., 1921; Первый съезд библиотечных работников Киевского военного округа. К., 1921; Матеріали III Всеукраїнської наради в справі політосвітроботи на селі. Х., 1926; Збірник матеріалів у справі ліквідації неписьменності на 1930—31 рік. К., 1930; Резолюції Всеукраїнської культнаради профспілок (25—28 липня 1930 р.) Х., 1930 і інш.

[4] Геть неписьменність, ч. 1. Х., 1924; Геть неписьменність, ч. 2. Шляхи та форми агітації за лікбез. Х., 1924; Порадник для перепідготовки й самопідготовки ліквідаторів неписьменності. Х., 1925; Перетворимо справу боротьби з неписьменністю у справу самих трудящих. Матеріали... Дніпропетровськ, 1929 і інш.

[5] Эрде Д. Ленин и неграмотность. 2-е изд., испр. и доп. Х., 1925. 104 с. (Перше видання цієї книги було здійснене в Харкові у 1924 р.).

Історія боротьби з неписьменністю знаходила відбиття в загальних працях з політико-освітньої роботи. Однак тут висвітлювались окремі моменти, які в основному пов'язувались із діяльністю клубних закладів та бібліотек. Більш всебічно ці питання розглядались в працях, що присвячувались проблемі неосвіченості.

Перша спроба оглянути проведену роботу по піднесенню грамотності населення була зроблена в статті П. П. «Ликвидация неграмотности» [1].

Автор в своїй невеликій роботі зупиняється лише на основних заходах, що їх було здійснено по ліквідації неписьменності протягом 1919—1922 рр. В статті правильно вказувалось, що у 1920—1921 рр. завдання по ліквідації неписьменності розширюються, лікпункт повинен був не тільки навчити грамоті, але й підняти загальну культуру учнів, пробудити класову свідомість [2].

П. П. в основному вірно показав ті причини, що утруднювали розгортання роботи по ліквідації неписьменності на Україні в перші роки революції. Поряд з цим в статті зустрічаються деякі неправильні положення. Автор безумовно помилявся, говорячи, що на початку 20-х років на Україні кампанія по ліквідації неписьменності провадилась лише серед організованого населення — Червоної Армії, міліції, профспілок і інш. [3]. В дійсності ж робота щодо ліквідації неписьменності серед широких кіл населення здійснювалась на Україні вже у 1919—1920 рр., а після певного спаду знов починає набирати розмаху з кінця 1922 р. Керівними документами тут були Ленінський декрет «Про ліквідацію неписьменності серед населення РРФСР» та постанова РНК УРСР від 21 травня 1921 р. «Про боротьбу з неписьменністю», де вказувалось, що «усе населення республіки віком від 8 до 50 років, яке не уміє читати або писати, зобов'язане учитись письму на українській, російській або якійсь іншій мові, за бажанням учня» [4].

Не все вірно у автора щодо питань з методів навчання в школах для дорослих. Він, зокрема, схвалює комплексну систему і вважає значним досягненням той факт, що ця система остаточно витіснила предметне викладання.

До недоліків статті слід віднести також неповноту висвітлення деяких питань та відсутність необхідного фактичного матеріалу.

З перших історичних праць привертає увагу брошура активного учасника перебудови народної освіти на Україні А. Воронця «Неписьменність на Україні і боротьба з нею» [5].

---

[1] «Путь к коммунизму», 1922, № 10.

[2] Там же, с. 39.

[3] Там же, с. 41.

[4] Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду. 1917—1959 рр. Зб. документів в 2-х т. Т. І. (1917 — червень 1941 рр.). К., 1959, с. 120—121.

[5] Воронець А. Неписьменність на Україні і боротьба з нею. Х., 1924. 20 с.

Робота складається з двох частин. В першій автор на підставі матеріалів перепису 1897 і 1920 рр. змальовує загальну картину письменності на Україні, а також показує стан і ступінь неписьменності по губерніях республіки серед міського і сільського населення, чоловіків і жінок, різних вікових груп, окремих національностей.

Аналізуючи статистичні дані, Воронець в цілому робить правильні і змістовні висновки, якщо не рахувати деяких неточностей. Так, автор стверджував, що нібито на Україні напередодні Жовтневої революції по селах зовсім не було бібліотек і клубів [1]. Безумовно, більш точним було б твердження не про відсутність взагалі культурно-освітніх установ на селі, а про їх незначну кількість.

Друга частина праці відтворює основні етапи боротьби з неписьменністю у 1919—1924 рр.

Воронець правильно вказує, що боротьба з неписьменністю в країні розпочалася «одразу ж після революції, коли... хвиля народна полинула до шкіл, до грамоти. Країна вкрилася густою сіткою народних шкіл з ініціативи... самого населення» [2], що з величезним піднесенням боротьба за грамотність стала вестись «з кінця 1919 року, коли Рада Народних Комісарів видала декрет, ...згідно з яким все населення від 8 до 50 років має навчатись грамоті» [3].

Найбільш докладно висвітлена в брошурі боротьба з неписьменністю у відбудовний період. Тут автор всебічно проаналізував причини спаду в роботі на першому етапі, показав заходи, вжиті партією і урядом для налагодження цієї справи, характеризує досягнуті успіхи в піднесенні грамотності населення в кінці періоду.

Використавши статистичні дані, Воронець довів, що 1923 р. був переломним в боротьбі за ліквідацію неписьменності в республіці, що саме з цього часу боротьба за грамотність населення розгортається широким фронтом.

Важливого значення в цій справі автор, не без підстав, надавав громадськості. Характеризуючи проведену роботу у 1923 р., він писав: «Радянська громадськість погодилася з тим, що справа ліквідації неписьменності широких трудящих мас — це її справа і вона відповідає за неї морально» [4]. Проте конкретних форм участі профспілок, комсомолу, комнезамів в ліквідації неписьменності, на жаль, не показано.

Воронець наводить в своїй праці багато цікавих даних, які го-

---

[1] Воронець А. Неписьменність на Україні і боротьба з нею. Х., 1924, с. 7.

[2] Там же, с. 8.

[3] Там же.

[4] Там же, с. 15.

ворять про зміцнення матеріальної бази, видавничу діяльність на допомогу лікнепу тощо. Але фактичний матеріал, що показує боротьбу з неписьменністю в окремих губерніях, містах, селах республіки майже відсутній.

Недоліком роботи треба вважати деяку неточність у датуванні матеріалу та у формулюванні назв окремих документів. Так, автор не вказує точної дати організації Всеукраїнської надзвичайної комісії по ліквідації неписьменності і товариства «Геть неписьменність», не подає назви декрету Раднаркому від 26 січня 1919 р. «Про ліквідацію неписьменності серед населення РРФСР» і інш.

В 1925 р. А. І. Воронець публікує статтю «Етапи ліквідації неписьменності серед дорослого населення України» [1].

Ця робота за своєю структурою, змістом і постановкою питань мало чим відрізняється від попередньої праці. Правда, обсяг останньої роботи дещо менший, але тут більш чітко визначені основні етапи боротьби з неписьменністю на Україні та наведено кілька нових цифрових даних.

Не дивлячись на деякі недоліки, праці А. І. Воронця в цілому заслуговують позитивної оцінки.

Підсумкам роботи в справі піднесення письменності населення присвячена стаття Г. Піддубного «Десять років ліквідації неписьменності в УРСР» [2].

Зупинившись на значенні перших урядових документів про ліквідацію неписьменності, автор показав розвиток сітки лікпунктів, склад учнів, фінансування шкіл лікнепу, методичну роботу і видання підручників, організацію шкіл для малописьменних тощо. Наведені дані в своїй більшості відносяться до 1922—1927 рр.

Не заперечуючи важливості здійсненої автором роботи, слід, однак, відмітити, що в статті не відтворено складного процесу боротьби з неписьменністю у роки відбудови народного господарства. Питання, що розглядаються в роботі, теж висвітлені не глибоко. Розповідаючи про методичну роботу, Піддубний правильно зазначав, що ліквідація неписьменності «вимагала одразу вивчення досвіду і створення такої методи, яка могла б дати засоби для найскорішого вивчення учнів» [3]. Але в чому суть цієї роботи і як вона розвивалась у статті навіть не згадується.

Зустрічаються і деякі протиріччя. Автор вказував, що Україна через громадянську війну приступила до ліквідації неписьменності пізніше РРФСР, і, продовжуючи, тут же писав: «Спочатку ліквідація неписьменності відбувалася шляхом неорганізованих зусиль... та, незважаючи на всі негативні сторони, робота йшла досить широким темпом навіть за часів громадянської війни» [4].

---

[1] «Радянська освіта», 1925, № 2.
[2] «Шлях освіти», 1927, № 10.
[3] Там же, с. 118.
[4] Там же, с. 115.

В роботі використано багато цифрових даних, але джерела їх не вказуються.

Праця «Десять років боротьби з неписьменністю»[1] розповідає про початок боротьби та перші заходи Радянської влади в цій справі, швидкий розвиток роботи по навчанню грамоті населення у 1923—1927 рр.

Автор, як це видно з матеріалу, добре знав настанови і завдання, поставлені В. І. Леніним щодо ліквідації неписьменності. Він правильно вказував на значення піднесення культури народу для розвитку і зміцнення економіки та обороноздатності країни, вдало проаналізував досягнуті успіхи в роботі шкіл лікнепу, у навчанні окремих груп населення тощо, але слабо показав початковий період цієї роботи. Тут характеристика в своїй більшості обмежується загальними положеннями подібно до того, що «у перші роки революції ця робота викликала велике захоплення серед мільйонів робітничо-селянських мас. Повсюди велася агітація за навчання неписьменних, повсюдно провадились місячники допомоги лікнепу, збиралися гроші, відкривалися лікпункти, друкувалися газети і книжки»[2]. В книзі підкреслювалось: «Історія роботи має багато прикладів героїчної боротьби з неписьменністю. Є тисячі вчителів і селян, що віддали силу, час і працю на цю роботу»[3]. Проте прізвище тих, хто докладав великих зусиль в цій боротьбі, не названі. А вони безперечно були відомі широкій громадськості, оскільки до 10-х роковин Жовтневої революції на Україні проводився конкурс на кращий лікпункт та відзначалися кращі ліквідатори неписьменності.

Автор не розкрив в достатній мірі діяльності товариства «Геть неписьменність», не показав зміни, що сталися в його роботі після постанови ЦК РКП(б) від 30 травня 1925 р. «Про роботу товариства «Геть неписьменність».

В роботі наводиться чимало цікавих статистичних даних. Але посилання на джерела відсутні. Можна припустити, що це дані Наркомосу УРСР, адже підготовку цього видання було здійснено відділом лікнепу Головполітосвіти республіки.

Ліквідація неписьменності в період відбудови і перші роки реконструкції народного господарства знайшли відбиття в історико-статистичному дослідженні М. Авдієнко «Письменність людності України»[4].

Використавши численні статистичні дані, автор показав розвиток сітки лікпунктів і якісну характеристику їх роботи, темпи боротьби з неписьменністю у різних округах України та союзних республіках, матеріальну базу лікнепу тощо.

---

[1] Десять років боротьби з неписьменністю. Х., 1928. 24 с.
[2] Там же, с. 9—10.
[3] Там же, с. 16.
[4] Авдієнко М. Письменність людності України. Х., 1930. 141 с.

Автор вказував на залежність успішного розвитку народного господарства країни від стану культурного будівництва в цілому і в першу чергу від темпів ліквідації неписьменності.

Характеризуючи розвиток лікнепу на Україні, Авдієнко зазначав, що досягнуті успіхи є покажчиком того, які могутні творчі сили криються в мільйонних масах робітників і бідняцько-середняцького селянства, що можуть зробити трудящі, коли їхня воля спрямована до певних завдань і мети геніальним керівництвом Комуністичної партії [1]. Думка про вирішальну роль мас в боротьбі з неписьменністю підкреслюється в книзі неодноразово.

Проблему загального навчання автор вважав «головною передумовою ліквідації неписьменності» [2].

В книзі наведені цікаві дані про боротьбу за грамотність у другій половині 20-х рр. та показано місце, що його займала Україна в цій боротьбі серед інших союзних республік.

Можна погодитись з автором, що 1930 р. був «роком революційних форм, методів і темпів боротьби за ліквідацію неписьменності» [3]. Але в чому суть цих перетворень, які урядові документи були прийняті з метою посилення роботи в цій справі, в праці не показано. Правда, автор посилається на одну з постанов, однак характеристика цього важливого документу не дається і навіть не вказується його назва. Автор мав на увазі постанову ВУЦВК і РНК УРСР від 3 липня 1929 р. «Про заходи по ліквідації неписьменності серед дорослої трудящої людності УРСР».

З перших років революції для навчання дорослих створювались не лише школи неписьменних і малописьменних, але й загальноосвітні школи підвищеного типу, які мали своїм завданням підвищення загального і політичного рівня знань широких мас. Крім денних, були також відкриті заочні школи.

Історія позашкільних форм навчання на Україні вперше висвітлена в публікаціях І. Месеняшина «Історичні етапи розвитку самоосвіти і заочного навчання у світлі постанов партії про самоосвіту й заочне навчання» [4] та «Шляхи і роздоріжжя самоосвіти та заочного навчання» [5]. Остання робота являє собою спогади автора про діяльність Харківського бюро самоосвіти, де він довгий час працював на посаді організатора і методиста. Тут показано основні напрямки и зміст роботи бюро на різних етапах, його досягнення і недоліки.

В статті «Історичні етапи розвитку самоосвіти і заочного навчання у світлі постанов партії про самоосвіту й заочне навчання» Месеняшин, спираючись на настанови В. І. Леніна з питань культури і освіти та матеріали Комуністичної партії, показав зна-

[1] Авдієнко М. Письменність людності України. Х., 1930, с. 103.
[2] Там же, с. 112.
[3] Там же, с. 109.
[4] «Самоосвіта», 1932, № 19—20.
[5] Там же, № 21.

чення піднесення культури народу для будівництва нового суспільства, основні етапи розвитку самоосвіти і заочного навчання, докладно висвітлив історію самоосвіти у відбудовний період.

Розглядаючи ці питання, автор стверджував, що «Історія самоосвіти в Радянській країні починається з першого дня пролетарської революції» [1]. Він полемізує з тими авторами, які відносили початок розгортання самоосвіти до 1923—1925 рр. і спростовує цю точку зору.

Месеняшин не без підстав вважав, що основні етапи самоосвіти і заочного навчання відповідають історичним періодам розвитку нашої країни. Автор критикує істориків, які «розбивають етапи розвитку самоосвіти тільки відповідно до з'їздів з питань самоосвіти, а не в зв'язку з етапами соціалістичного будівництва» [2]. Продовжуючи цю думку, він зазначав: «...замість того, щоб подавати історію самоосвіти і заочного навчання (зокрема початок історії) у зв'язку з періодами класової боротьби і будівництва (воєнний комунізм, відбудовний і реконструктивний періоди), ми даємо самоосвіту відірвано, незалежно від даної доби і тому ми даємо не правдиве пояснення причин, що викликають розвиток самоосвіти або що попереджують ті або інші труднощі, перешкоди в роботі» [3].

Характеризуючи самоосвіту у роки відбудови народного господарства, Месеняшин наводить постанови з'їздів партії, висвітлює завдання, зміст і організаційні питання самоосвіти.

В статті показано, що у цей період основне місце займала політична самоосвіта, а загальна самоосвіта лише розпочиналася. При цьому відмічалось, що «серед політичної самоосвіти перевагу мала початкова, елементарна самоосвіта. Вищі форми політосвіти припадали на фабрично-заводські центри та були розповсюджені серед партактиву. Організаційні форми самоосвіти це були — гурток, консультант-рецензент-бюро самоосвіти» [4].

Правильно вказавши, що XII з'їзд партії пропонував «включити самоосвіту як складовий елемент комосвіти і розгорнути цю форму навчання при культосвітніх закладах» [5], Месеняшин, однак, дуже слабо показав здійснення цієї вказівки відповідними установами. Він, безперечно, помилився, говорячи, нібито «бібліотеки не проводили організованої роботи з самоуками і в історії самоосвіти значної практичної ролі не відіграли» [6].

В статті не знайшла відбиття історія заочного навчання. Тут автор обмежився згадками про організаційні форми заочного навчання, про його початок серед вчительства.

---

[1] «Самоосвіта», 1932, № 19—20, с. 17.
[2] Там же, с. 19.
[3] Там же, с. 30.
[4] Там же, с. 23.
[5] Там же, с. 28.

Недоліком роботи є також і те, що в ній зовсім не висвітлена історія самоосвіти на Україні у 1917—1920 рр.

Проведений аналіз літератури свідчить, що на Україні в 20-х — на початку 30-х рр. здійснювалась певна робота по вивченню боротьби з неписьменністю.

В публікаціях початкового періоду висвітлювались питання про значення ліквідації неписьменності для піднесення народного господарства і оборони країни, заходи Комуністичної партії України та уряду республіки в боротьбі з неписьменністю, роль громадськості у підвищенні грамотності населення, розвиток сітки лікпунктів та шкіл малописьменних, ріст учнів, матеріальну базу і видавничу діяльність на допомогу лікнепу та інш.

Разом з тим слід вказати, що чимало важливих питань зовсім не знайшли відбиття в літературі або висвітлені поверхово, схематично. Так, лише в окремих публікаціях є згадка про роботу по ліквідації неписьменності в перші роки Радянської влади, в загальних рисах подана діяльність товариства «Геть неписьменність», бракує фактичного матеріалу про боротьбу з неписьменністю в окремих губерніях, містах, селах республіки, занадто слабо показана роль культурно-освітніх установ в цій боротьбі, відсутні окремі праці про лікнеп в частинах Червоної Армії, які діяли на Україні, а з самоосвіти і загального заочного навчання були опубліковані перші роботи.

Література 20-х — початку 30-х рр. хоч і не відрізняється повнотою висвітлення проблеми і має деякі недоліки, але вона, безумовно, має важливе значення для вивчення історії боротьби з неписьменністю в нашій республіці.

ЛИКВИДАЦИЯ НЕГРАМОТНОСТИ НА УКРАИНЕ В СОВЕТСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 20-х — НАЧАЛА 30-х ГОДОВ

Резюме

В статье приводятся сведения о публикации исторических источников, анализируется литература о ликвидации неграмотности на Украине.

Автор показал, что уже в ходе борьбы с неграмотностью проводилось изучение этого процесса. В книгах и статьях 20-х — начала 30-х годов преимущественно освещались мероприятия Коммунистической партии и правительства, республики в борьбе с неграмотностью, развитием сети школ для неграмотных и малограмотных, рост учащихся, материальная база и издательская деятельность в помощь ликвидации неграмотности и др.

Рассматриваемые публикации не отличаются полнотой изложения, во многих работах отсутствует достаточный фактический материал и широкие обобщения. Несмотря на это, литературу начального периода нельзя недооценивать. Она правдиво отражает наиболее характерные черты и важнейшие стороны борьбы с неграмотностью в Украинской ССР.

В. М. ШЕЙКО
Інститут історії СРСР Академії наук СРСР.

Культурне будівництво в реконструктивний період у радянській історичній літературі

Ленінський план побудови соціалізму в нашій країні нарівні з індустріалізацією і колективізацією передбачав і проведення культурної революції, в результаті якої повинна бути ліквідована масова неписьменність, побудована дійсно народна система освіти, сформована радянська інтелігенція, створена принципово нова, соціалістична культура.

Під керівництвом Комуністичної партії було здійснено культурну революцію в нашій країні, розквітло духовне життя суспільства, виросла нова, радянська людина, свідомий і активний борець за комунізм.

Історія культурного будівництва в нашій країні, партійне і державне керівництво цим процесом привертали і все більше привертають увагу радянських істориків.

Уже в перші роки реконструктивного періоду з'явилися роботи, у яких висвітлювалася ця проблема.

До найцікавіших слід віднести роботи визначних діячів: першого наркома освіти А. В. Луначарського, голови Головполітосвіти Н. К. Крупської, другого наркома освіти РРФСР А. С. Бубнова, наркома освіти УРСР М. О. Скрипника та інш. [1].

В цих роботах робляться перші спроби узагальнити і аналізувати процес формування і розвитку культури. В роботах І. Заколодкіна, А. Кравченко, Ф. Павлова та інших відображено створення органів керівництва культурним будівництвом країни [2], була зроблена спроба охарактеризувати керівний апарат, узагальнити наявний з цих питань матеріал. Подібні роботи дають пев-

[1] Луначарский А. В. Культура на Западе и у нас. М.—Л., 1928. 55 с.; Десятилетие революции и культура. М.—Л., 1927. 24 с.; Крупская Н. К. Ленин и культура. М., 1934. 257 с.; Бубнов А. С. Речь на первом пленуме Совета культурного строительства. — «Коммунистическое просвещение», 1931, № 24, с. 17—24; Скрипник М. Статті і промови, т. 1, 2 (ч. 1, 2), т. 4 (ч. 1), т. 5. Х., 1929—1931.

[2] Заколодкин И. Развитие структуры Наркомпроса и его местных органов. — «Народное просвещение», 1927, № 11—12, с. 45—72; Кравченко А. От первого десятилетия ко второму. — «Коммунистическое просвещение», 1927, № 5, с. 7—34; Павлов Ф. Организационное строительство политпросветработы. Там же, с. 35—54 и др.

не уявлення про напрямок, форми становлення і розвитку радянських органів по керівництву культурним будівництвом у період 20—30-х рр., але відзначалися певною декларативністю, мали недостатню джерелознавчу основу.

У наступні роки, поряд із збиранням історичного матеріалу, публікуються статті, видаються книги, у яких висвітлюються питання культурного будівництва у реконструктивний період [1].

Особливий інтерес становить робота Л. С. Фрід «Очерки по истории развития политико-просветительной работы в РСФСР», у якій висвітлюється історія політико-освітньої діяльності радянської держави, починаючи з Жовтневої революції і до 1929 р. В роботі прослідковуються у загальних рисах і окремі моменти розвитку системи керівництва політосвітою в РРФСР у початковий період реконструкції країни. І хоча робота не позбавлена помилок у поданні фактичного матеріалу, викликаних новизною проблематики, вона і до цього часу становить певний інтерес при вивченні історії культурного будівництва в країні.

Наприкінці 50-х років, що відзначалися відновленням ленінських норм партійного і державного керівництва, радянські історики починають створювати зведені нариси, узагальнюючі праці, в яких намагаються розкрити роль трудящих мас у створенні соціалістичної культури, висвітлити керівництво культурною революцією в країні [2].

У зв'язку з 40-річчям Радянської влади з'явилося багато робіт, присвячених проблемам розвитку радянської культури. Особливу увагу звертає на себе монографія М. П. Кіма «40 лет Советской культуры» (М., 1957).

Автор на багатому фактичному матеріалі прослідкував розвиток культурного будівництва за чотири десятиріччя Країни Рад, висвітлив історію розвитку радянської культури і показав роль партії, держави і трудящих у цьому процесі.

Слід відзначити, що, створюючи загальну картину культурного розвитку країни, М. П. Кім не мав на меті розв'язати важливе і складне питання державного керівництва культурним будівництвом, хоча основні напрямки вирішення цієї проблеми намічені.

Питання культурної революції у відбудовний період висвітлено і в узагальнюючих працях з історії радянського суспільства, зокрема в підручниках і учбових посібниках з історії СРСР для вузів [3]. Показово, що у цих роботах розвиток культури подається

---

[1] Фрид Л. С. Очерки по истории развития политико-просветительной работы в РСФСР (1917—1929). Л., 1941. 184 с.; Юдин П. Советская культура. Киров, 1943. 24 с.; Константинов Н. А., Медынский Е. Н. Очерки по истории советской школы РСФСР за 30 лет. М., 1948. 472 с.

[2] Карпов Г. Г. О советской культуре и культурной революции в СССР. М., 1954. 224 с.; Ким М. Коммунистическая партия — организатор культурной революции в СССР. М., 1955. 340 с.

[3] История СССР. Эпоха социализма (1917—1957). Уч. пособие. М., 1957. 771 с.; История СССР (1917—1964). М., 1966. 652 с.

у тісному зв'язку з боротьбою партії за побудову економічного фундаменту соціалізму.

За останні роки помітно пожвавилося вивчення окремих сторін культурного будівництва: історії науки [1], народної освіти [2], культурно-освітньої роботи [3], при цьому необхідна увага приділялась і реконструктивному періоду. Треба відзначити і появу нової тенденції у дослідженні питань культурного будівництва. Якщо раніше висвітлювалася дія якісних змін в економіці на розвиток культури, то тепер розкривається і зворотний вплив.

У тісному зв'язку із загальною історією культури вивчаються соціальні проблеми, серед яких найактивнішого дослідження набула історія радянської інтелігенції. Завдяки зусиллям істориків створено багато монографій, присвячених розробці цієї тематики [4]. Почесне місце серед них посідає зведений нарис історії радянської інтелігенції [5], у якому показані основні етапи, шляхи і напрямки формування і зростання інтелігенції протягом піввікового періоду розвитку Радянської держави. Але у цій роботі питанню підготовки керівних кадрів для народної освіти приділено надзвичайно мало уваги.

Не так багато і робіт, які висвітлюють безпосередньо питання культурного будівництва у реконструктивний період [6].

У монографії А. В. Кольцова «Культурное строительство в РСФСР в годы первой пятилетки» на багатому фактичному матеріалі висвітлюються основні напрямки розвитку культури у період першої п'ятирічки у РРФСР. Але робота не позбавлена і недоліків. Так, наприклад, недостатньо висвітлені труднощі культурного будівництва, робота перевантажена цифровими даними, не показана роль А. В. Луначарського, А. С. Бубнова та інших

---

[1] Коников И. А. Наука — важнейшая часть социалистической культуры. М., 1968. 32 с.; Очерки по истории советской науки и культуры. М., 1968. 324 с.; Очерки истории и теории развития науки. М., 1969. 422 с.

[2] Народное образование в СССР. М., 1967. 543 с.

[3] Андреева М. С. Н. К. Крупская и культурно-просветительная работа в деревне. М., 1968. 150 с.; Кожевников Г. А. Партия — организатор рабселькоровского движения в СССР (1917—1937). Саратов, 1965. 120 с., и др.

[4] Из истории советской интеллигенции. Под ред. М. П. Кима. М., 1966. 223 с.; Федюкин С. А. Советская власть и буржуазные специалисты. М., 1965. 255 с. и др.

[5] Советская интеллигенция. М., 1968. 431 с.

[6] Королев Ф. Ф. Советская школа в период социалистической индустриализации. М., 1959. 320 с.; Кольцов А. В. Культурное строительство в РСФСР в годы первой пятилетки (1928—1932). М.-Л., 1960. 207 с.; Андреева М. С. Коммунистическая партия — организатор культурно-просветительной работы в СССР (1917—1933). М., 1963. 99 с.; Черненко В. У. Работа культурно-просветительных учреждений в период социалистической индустриализации и подготовки сплошной коллективизации сельского хозяйства (1926—1929). Уч. пособие. М., 1966. 54 с.; Гусев Д. И. Культурно-просветительная работа в период наступления социализма по всему фронту и завершения социалистической реконструкции народного хозяйства (1929—1937). Уч. пособие. М., 1967. 100 с.

видатних діячів у будівництві нової, соціалістичної культури. Не можна погодитися і з помилковою думкою автора, що за роки другої п'ятирічки в СРСР була проведена культурна революція (с. 201).

У роботах «Коммунистическая партия — организатор культурно-просветительной работы в СССР (1917—1933)» М. С. Андреєвої, «Работа культурно-просветительных учреждений в период социалистической индустриализации и подготовки сплошной коллективизации сельского хозяйства (1926—1929)» В. І. Черненко, «Культурно-просветительная работа в период наступления социализма по всему фронту и завершения социалистической реконструкции народного хозяйства (1929—1937)» Д. І. Гусєва в учбово-пізнавальному аспекті розглядаються основні напрямки розвитку культурно-освітньої роботи у реконструктивний період, висвітлена роль партії і державних органів у цьому процесі, показані окремі моменти розвитку структури керівництва освітньою роботою. Але ці роботи позбавлені глибини аналізу досліджуваних процесів, часом схематичні. Історії боротьби за ліквідацію масової неписьменності та ролі комсомолу у цьому процесі періоду першої п'ятирічки присвятив свої роботи В. А. Куманьов[1]. О. І. Митяєва розглянула проблеми розвитку культурної освіти на селі у роки першої п'ятирічки[2].

До зазначеної групи робіт примикають учбові посібники колективу авторів у складі М. С. Андреєвої, А. П. Виноградова, С. А. Піналова, Г. Й. Чернявського і В. В. Афанасьєва, В. О. Вєтрова, С. А. Канавенка[3] з історії культурно-освітньої роботи. Це перші і досить вдалі спроби узагальнення і систематизації значного матеріалу з історії освітньої роботи як в УРСР (до 1941 р.), так і в СРСР в цілому більше як за 50 років розвитку Радянської держави.

Питання державного керівництва в реконструктивний період найменш вивчені в історії культурного будівництва. І хоча автори вказаних робіт зверталися до них, однак вони не були предметом самостійного дослідження. Між тим, вивчення закономірностей розвитку радянської культури було б не повним без вивчення і аналізу шляхів організації і удосконалення системи керівництва. За останні роки розробка цієї проблеми все більше

[1] Куманев В. А. Массовый культурный поход за ликвидацию неграмотности в советской деревне. (1928—1932). — «История СССР», 1958. № 5. с. 92—110; Ленинский комсомол в борьбе за всеобщую грамотность в СССР. М., 1959. 36 с.

[2] Митяева О. И. Культурно-просветительная работа в деревне в годы первой пятилетки (1928—1932). — «История СССР», 1958. № 5. с. 111—122.

[3] Андреева М. С., Виноградов А. П., Пиналов С. А., Чернявский Г. И. История культурно-просветительной работы в СССР, ч. II. Х., 1970. 299 с.; Афанасьев В. В., Ветров В. О., Канавенко С. А. Нариси історії культурно-освітньої роботи на Україні (1917—1941). Х., 1968. 178 с.

привертає увагу дослідників [1]. Але у їхніх роботах аналізується, головним чином, період становлення державного апарату управління культурним будівництвом у перші роки Радянської влади.

Цікава у цьому плані робота М. Б. Кейрим-Маркус. Автор переконливо довела, що Державна комісія по освіті була затверджена II Всеросійським з'їздом Рад і фактично виконувала функції центрального органу по керівництву культурним будівництвом. Комісія проіснувала майже рік, поки Наркомос не зміцнів і поки не утвердилась його Колегія.

І. С. Смирнов у статті, присвяченій реорганізації Наркомосу у 1921 р., розкриває роль В. І. Леніна у керівництві розвитком культури. А. Д. Нелідов висвітлює розвиток системи державного керівництва культурою, починаючи з Жовтня до побудови соціалізму в СРСР. Незважаючи на те, що автор лише констатує основні моменти розвитку апарату по управлінню культурним будівництвом, його робота є певним внеском у розробку поставленого питання.

В результаті недостатньої розробки даної проблематики в указаній літературі існує багато спірних, а іноді і помилкових тверджень. Так, у збірнику «В. И. Ленин о культурной революции» (М., 1967), який уклав Г. Г. Карпов, дата реорганізації Наркомосу в 1930 р. вказується на червень, а укладач збірника «А. С. Бубнов. Статьи и речи о народном образовании» (М., 1959) професор І. С. Прозоров — липень, А. А. Нелідов в «Истории государственных учреждений СССР. 1917—1936» (М., 1962) і в другій книзі «История советского государства и права» (М., 1968) вказується березень, хоча першими директивними рішеннями з цього питання були резолюції II Всесоюзної партійної наради по народній освіті в кінці квітня 1930 р., які набули конкретного втілення у постанові Наркомату Робітничо-селянської інспекції РРФСР від 5 травня 1930 р. [2].

Є багато неточностей у висвітленні процесу реорганізації Наркомосу, у визначенні причин, суті і напрямів реформи, у назві ланок апарату, у хронології. Реорганізацію вважають або зовсім помилковою, або дещо переоцінюють її позитивні сторони.

---

[1] Беляева А. Становление советского государственного аппарата по народному образованию. — «Народное образование», 1957, № 6, с. 8—12; Смирнов И. С. Ленин и советская культура. Государственная деятельность В. И. Ленина в области культурного строительства (октябрь 1917 — лето 1918). М., 1960. 448 с.; Его же. В. И. Ленин и руководство делом народного образования. — В. И. Ленин и проблемы народного образования. М., 1961, с. 196—220; Нелидов А. А. История государственных учреждений СССР. (1917—1936). Уч. пособие. М., 1962, 746 с.; Кейрим-Маркус М. Б. Государственная комиссия по просвещению (1917—1918). — «История СССР», 1969, № 6, с. 123—135.

[2] II Всесоюзное партийное совещание по народному образованию. Стенографический отчет. М., 1931, с. 312—317; Центральний державний архів РРФСР, ф. 2306, оп. 69, ед. хр. 2107, л. 54.

Таким чином, аналіз літератури з розвитку радянської культури показує, що питання культурного будівництва у реконструктивний період вивчені мало, а проблема розвитку системи державного керівництва культурним будівництвом у цей період зовсім не досліджена, хоча окремі віхи її розвитку вже намітилися. Не показані шляхи і закономірності організації державного керівництва культурою, не проаналізований історичний процес становлення і вдосконалення апарату управління, не виявлено позитивного і негативного досвіду цього керівництва і його ролі у культурній революції.

Всі назрілі питання чекають ще свого вирішення.

КУЛЬТУРНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО В РЕКОНСТРУКТИВНЫЙ ПЕРИОД В СОВЕТСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Резюме

В статье освещаются основные направления разработки вопросов культурного строительства в период реконструкции страны в специальной литературе. Особое внимание автор уделяет степени разработанности вопросов государственного руководства культурным строительством, показывая, что в этом направлении исследователями сделаны только первые шаги.

В. І. ПІДЧЕНКО
Київський державний інститут культури

Твори О. М. Горького в пресі США і Англії

Видатний представник пролетарської літератури О. М. Горький — один з найвідоміших російських письменників за кордоном. Його твори читають в усіх віддалених куточках земної кулі, а кращі з них у багатьох країнах витримали цілий ряд видань. У фундаментальній праці «Твори О. М. Горького в перекладах на іноземні мови» (відповідальний редактор доктор філологічних наук Т. Л. Мотильова) серед 2892-х окремих зарубіжних видань зібрані відомості і про 214 американських та англійських.

Подальші пошуки дали можливість розширити цей список. Знайдені ще шість окремих англійських видань і серед них два першопереклади ранніх п'єс Горького. Ця знахідка дає змогу уточнити час появи в Англії «Міщан», які були видані в Лондоні вже в 1903 р., і п'єси «Діти сонця», перекладеної в 1906 р., а не в 1912 р., як вважалося досі[1].

Крім того, після виходу в світ згаданого вище довідника, в США з'явилося ще 13, а в Англії 15 видань горьківських творів, серед яких вибрані оповідання та п'єси, повісті «Мати», «Фома Гордеев» і «Дитинство» в перекладі М. Веттлін(Москва).

Докладні відомості зібрані лише про окремі видання творів Горького за кордоном. За межами довідників поки що залишаються переклади, опубліковані в пресі та збірниках, до яких ввійшли твори різних письменників. Очевидно, що бібліографія таких перекладів і, в першу чергу, виданих за життя письменника допомогла б повніше висвітлити питання про розповсюдження творів Горького, зокрема в Англії та США, і про вплив його творчості на літературу й культуру народів цих країн.

В єдиному бібліографічному списку такого роду, складеному у свій час в США, приведені досить обмежені відомості[2]. В ньому зареєстровані твори Горького, які були вмішені в журналах США та Англії за життя письменника, але серед них не згаду-

---

[1] Див.: M. Gorky. Bezsemenoffs, tr. by J. R. Crawford, 1903; M. Gorky. The Children of the Sun, tr. by A. J. Wolfe. Boston, Badger, 1906.

[2] Maksim Gorkii (A. M. Peshkov, 1868—1936). A Bibliographical List. Compiled by F. S. Helliman. Library of Gongress, 1939.

ються органи робітничої марксистської преси, які друкували Горького та статті про революційні події в Росії. В списку відображені далеко не всі публікації за 1906 р. та 30-ті рр., зокрема, немає згадки про перший переклад повісті «Мати». Саме в ці роки Горький написав багато публіцистичних статей та нарисів. Деякі з них письменникові вдалося помістити в зарубіжній пресі. Вони залишаються поза списком і це не дає змоги одержати вірну уяву про діяльність Горького як пролетарського письменника у згаданий період. Істотний вклад в цю ділянку науки про Горького внесли радянські дослідники С. Бродська та Р. Ганелін, які висвітлили в своїх статтях діяльність великого пролетарського письменника під час перебування його в США в 1906 р.[1]. Аналіз зібраних матеріалів показує, що в англо-американській пресі Горький виступав не лише як майстер художнього слова, а й як художник-революціонер, принциповий політик, «боєць нового миру».

Твори Горького з'явилися в англійській та американській періодиці вже 1901 р., тобто одноразово з першими окремими англійськими та американськими виданнями його творів. У грудні 1901 р. лондонський журнал «Monthly Review» вмістив переклад «Макара Чудри», «Fortnightly Review» — «Челкаша», а бостонський журнал «National Magazine» — оповідання «Про чорта».

Публікація великої кількості горьківських творів на початку XX ст. співпала із загальним підвищенням інтересу до Росії. Протягом 1901—1902 рр. вони витримали в цих країнах 16 окремих видань і, поряд з статтями про життя та творчість письменника, шість разів друкувалися в пресі.

Зменшення кількості перекладів, яке далі мало місце, було пов'язано з підготовкою та початком російсько-японської війни, в якій англійський та американський імперіалізм виступив проти Росії, підбиваючи Японію на напад. Преса, яка орієнтувалася на пресловутого середнього англійця та американця, треба думати, здержувалася вміщувати твори російського письменника, побоюючися, що в умовах активної кампанії проти Росії на такі видання не буде попиту.

Та вже через рік інтерес до творчості Горького в США та Англії значно посилюється. У 1905—1907 рр. кількість публікацій його творів досягла небувалих розмірів: в Англії — 16 і в США — 40, з них в пресі — 32. В цей період художні твори Горького найчастіше друкувалися в Нью-Йоркських журналах «Cosmopolitan Magazine», «Independent», «Current Literature» та тижневику «Weekly People». Збірники публіцистичних статей Горького в англійських перекладах починають видаватися лише в 30-ті роки,

[1] Бродская С. Я. М. Горький в эпоху революции 1905—1907 годов. М., 1957; Ганелин Р. Горький и американское общество в 1906 году. — «Русская литература», 1958, № 1.

однак в пресі США його статті, нариси та памфлети з'являються вже в 1906 р. Цьому, безумовно, сприяла поїздка Горького в Америку. Під час перебування письменника в США широкі маси американського народу познайомилися з Горьким-публіцистом та пропагандистом із статей, які він друкував в американській пресі і безпосередньо з виступів на зборах і мітингах в Нью-Йорку та інших містах США.

Як відомо, Горький поїхав у США з спеціальним завданням ЦК партії більшовиків з місією політичного та революційного характеру — розповісти правду про першу російську революцію і зібрати кошти на допомогу визвольному руху Росії. Матеріали американської преси того часу відображають величезну діяльність Горького, яка проходила в надзвичайно тяжких умовах ворожої кампанії, організованої проти нього американською буржуазією.

Ще перед поїздкою в США Горький зустрівся в Фінляндії з кореспондентом, посланцем американських робітників соціал-демократів. Письменник дав йому інтерв'ю про події в Росії і написав статтю на цю тему. В березні 1906 р. перед самим приїздом Горького в США вона була опублікована у формі листа в журналі «Wilshire Magazine».

Ця стаття повинна була звернути на себе увагу буржуа і до деякої міри змінити їх погляди на хід справ в Росії. В ній говорилося, що буржуазія в Росії нездатна до політичного будівництва і ідейно безсила, а єдиною культурною течією, спроможною врятувати країну від анархії, є республіканські прагнення революційного пролетаріату та інтелігенції [1].

Пізніше в публічних агітаційних виступах в Нью-Йорку, Філадельфії та Бостоні Горький викривав шовіністичну та антисемітську політику російського самодержавства, а також невірні уявлення про російський народ, які розповсюджували в Америці посланники царського уряду. Письменник розповів про мужність і героїзм російського народу в боротьбі проти самодержавства, осуджував расову дискримінацію негрів в США. Відозва «До народу Америки», «Лист Анатолю Франсу», статті «Про авантюриста і демагога Гапона» та «Сан-Франціско». «Відкритий лист літераторам вільної Америки», «Звернення до російських виборців 9-го району Нью-Йорка», інтерв'ю «Про положення в Росії» — ось далеко не повний перелік публіцистичних праць, які Горький помістив в 1906 р. в пресі США.

В той же час Горький посилає центральним органам соціалістичних партій Західної Європи відозву «До робітників всіх країн», в якій закликає підтримати революцію в Росії. В Англії ця відозва була опублікована в журналі «Nation» та газеті «Daily Chronicle» від 22 червня 1906 р.

---

[1] Горький М. Собр. соч. в 30 т., т. 28. М., с. 405. Далі цитуємо за цим виданням, вказуючи в тексті том і сторінку.

В серпневому номері Нью-Йоркського журналу «Appleton's Magazine» за 1906 р. був надрукований нарис «Місто Мамони», уривки з якого були вміщені також в декількох американських газетах. Під такою назвою в Америці з'явився нарис Горького «Город Жовтого Диявола». Схожий за змістом з цим загальновідомим твором, нарис «Місто Мамони» мав великі текстові відмінності, що дало підставу деяким дослідникам вважати його за самостійний твір.

Цей нарис викликав особливе розлючення буржуазії. Жовта преса лютувала. Горького вимагали вислати з Америки, загрожували в листах, що його буде вбито. Демократична інтелігенція була сбурена наклепницькою кампанією і надсилала Горькому співчутливі листи, пропонувала свої помешкання. Незважаючи на ворожу кампанію, буржуазні газети просили статей у Горького, а деякі навіть передрукували горківські твори з європейських журналів без дозволу автора. «Це вигідно їм, — писав Горький, — а вигода тут — все!» (т. 28, с. 418—436).

У літературі про Горького згадок про видання в США всіх інших американських нарисів та «Моїх інтерв'ю» не зустрічається. Однак Горький надіслав до нью-йоркських журналів ще два нариси: «Mob» та «Царство нудьги». Перший з них був вміщений в «Cosmopolitan Magazine» (листопад 1906 р.), а другий — в журналі «Independent» (серпень 1907 р.). В тому ж році були опубліковані памфлети: «Один з королів республіки» («Arena», Бостон, лютий, 1907 р.) та «Прекрасна Франція» («Independent», Нью-Йорк, вересень 1907 р.)

В грудні 1906 р., через два місяці після від'їзду Горького з Америки, в журналі «Appleton's Magazine» почала друкуватися його повість «Мати», в якій вперше у всесвітній літературі була зображена боротьба революційного робітничого класу проти буржуазного ладу.

Поява деяких горківських творів в англійській пресі в 1907 р. пов'язана з перебуванням письменника в Лондоні, куди він за пропозицією В. І. Леніна приїздив для участі в роботі V з'їзду РСДРП.

З'їзд, який, за словами Горького, «дуже добре начинив його», зустрічі з В. І. Леніним, знайомство з англійськими письменниками — все це надовго карбувалося в творчій уяві і було відображено в славетних мемуарах про В. І. Леніна та в художньо-публіцистичному нарисі «Лондон», який був написаний зразу ж після з'їзду і відісланий в прогресивний лондонський журнал «Nation». Через декілька років цей нарис вдруге з'являється в пресі Англії, на цей раз в травневому номері журналу «Fortnightly Review» за 1911 р. Журнал «Nation» в червні 1907 р. опублікував також статтю Горького «Англія і російська революція», а в 1923—1924 рр. — «Нотатки із щоденника» (уривки).

В справі розповсюдження російської літератури в Англії приймав участь журналіст і вчений Чарльз Райт — директор Вільної бібліотеки в Лондоні. Він виявляв великий інтерес до літератури Росії і, добре знаючи російську мову, переклав твори Толстого та Горького. Зокрема, Райту належить переклад статті «Справа Миколи Шміта», яку Горький надіслав йому для публікації. Ця стаття була вміщена в газеті «Fimes» від 2 січня 1907 р.

Один з найвизначніших творів Горького дореволюційних років «Дитинство» з'явився в США і Англії в окремих виданнях а також в лондонському журналі «English Review» вже в 1915 р. Крім того, в цей період в пресі були надруковані: «Легенда про Марка» («Poet Lore», Бостон, вересень 1913 р.), «Товариші», («Lippincott's Magazine», Нью-Йорк, січень 1913 р.), «Якось восени» (Russian Review», Нью-Йорк, жовтень 1916 р.), «В людях» («English Review», Лондон, квітень—липень 1917 р.) і інші.

Після Жовтневої революції ряд органів друку лівого крила робітничого класу виступало за підтримку Радянської Росії. Одним з них був американський теоретичний журнал «Class Struggle», в якому друкувалися деякі праці Леніна і Горького. Американські читачі мали змогу ознайомитися з творами Горького і в тижневику «Soviet Russia» — офіційному органі Бюро Російського Радянського Уряду, який почав видаватися в 1919 р. в Нью-Йорку.

Починаючи з 1921 р., в США спостерігалося значне збільшення публікацій горьківських творів у вигляді окремих видань та в пресі. Значною подією, яка посилила увагу до російської літератури, стали гастролі Московського Художнього театру в 1923—1924 рр. В ці роки в Америці виходять в світ переклади п'єс з репертуару, в тому числі п'єса «На дні» та інші твори Горького. Багато з них було вміщено в журналах Нью-Йорка, Чікаго і Бостона. В помірно-ліберальному тижневику «Nation» були опубліковані «Нотатки із щоденника» (уривки) та нарис «В. І. Ленін».

Цей нарис був надрукований і в Англії в журналі «Gontemporagy Review» в листопаді 1920 р. В цей період горьківські твори з'явилися також в лондонських журналах «Nation», «English Review» та «Fortnightly Review».

В 20-ті роки творчість Горького детально вивчав дослідник російської літератури професор Каліфорнійського університету Олександр Каун. Він листувався з великим письменником, а в 1925 р. познайомився з ним особисто в Сорренто. Незабаром Каун опублікував в журналі «Nation» переклад оповідання Горького «Книга» із циклу «По Русі», а в жовтні 1928 р. в чікагському журналі «Dial» статтю «Максим Горький» (1868—1928). Надалі він пише ще ряд статей та окрему книгу про життя і творчість пролетарського письменника, перекладає його твори.

В 20-х роках неодноразово зустрічаються переклади англійської письменниці К. Менсфілд та С. Котелянського — перекладача творів Чехова, Горького і Достоєвського. Після переїзду з Росії в Англію в 1911 р. Котелянський вів дружнє листування з багатьма англійськими письменниками, в тому числі з Менсфілд, яка допомагала йому в роботі над перекладами. Влітку 1922 р. під час останнього приїзду в Англію Менсфілд переклала разом з ним спогади Горького про Л. Андрєєва. Цей переклад декілька разів перевидавався в Англії та США і двічі друкувався в пресі: в журналі «Dial» (червень — серпень 1924 р.) і в третьому томі «Dublin Magazine» за 1925 р. Пізніше Котелянський переклав спогади Горького про Л. М. Толстого і А. П. Чехова, а також одну з статей Горького про літературу, яка була вміщена в лютневому номері нью-йоркського журналу «Golden Book Magazine» за 1930 р.

У 1927—1928 рр. «Dial» опублікував оповідання «Провідник», «Емблема», «Лиходії» та статтю «Про музику товстих» в перекладі М. Будберг — секретаря і друга Горького, яка після переїзду до Англії стала широко відомою перекладачкою його творів.

В кінці 1927 р. Горький надсилає в англійську газету «Manchester Guardian» свою відому статтю «Десять років», в якій розповідає про грандіозну роботу, проведену в Радянському Союзі протягом першого десятиліття існування Радянської влади.

В США багато років писала про Горького та вміщувала його твори марксистська газета «Daily Worker».

У 30-ті роки твори Горького зустрічаємо також в американських журналах «Golden Book Magazine», «Living Age», в лондонському журналі «New Statesman and Nation». Саме в цей час Горький разом з А. Барбюсом, Р. Ролланом та іншими видатними майстрами культури брав найактивнішу участь в організації міжнародних антивоєнних конгресів. Однією з останніх друкованих праць Горького, вміщених в пресі США за життя письменника, був лист «Антифашистському конгресу в Чікаго», опублікований в 1935 р. в нью-йоркській газеті «New World».

Досі вважалося, що «Пісня про Буревісника» вперше вийшла з друку на англійській мові лише в 1942 р. в Нью-Йорку, а «Пісня про Сокола» друкувалася лише один раз, причому переклад вийшов без зазначення року видання. В дійсності «Пісня про Сокола» виходила в світ двічі в Англії — вперше у березні 1902 р. в журналі «Gontemporary Review» і двічі в США — у вересні 1905 р. в журналі «Everybody's Magazine», та в лютому 1926 р. в «Golden Book Magazine», а «Пісня про Буревісника» — в січні 1906 р. («Cosmopolitan Maqazine), в червні 1926 р. («Dial») і в жовтні 1936 р. («Sewanee Review»).

Крім згаданих творів, лише в пресі були опубліковані: «Оповідання Пилипа Васильовича» (1905 р.), «Годинник» (1905 р.), «Про перше кохання» (1916 р.), «Людина» (1925 р.), «Пустель-

ник» (1925 р.), «Терремото» (1931 р.), «Пісня про сліпих» (1937 р.) і інші.

Деякі твори Горького в англійських перекладах були надруковані під зміненими назвами, що ускладнювало визначення їх належності до пера пролетарського письменника. Так «Golden Book Magazine» в січні 1933 р. умістив одну з «Російських казок», назвавши її «Man with a National Face» — «Людина з національним обличчям» (в оригіналі, як відомо, ці казки не мають заголовків). «Випробувачі» («Нотатки із щоденика») в пресі були названі «Mister God» — «Містер Бог» («Nation», Нью-Йорк, листопад 1923 р.); твір «Терремото» вийшов під назвою «Earthquake» — «Землетрус» («Scribner's Magazine», Нью-Йорк, січень, 1931 р.).

Деякі твори, які приписані в перекладах Горькому, в дійсності йому не належать. Так, наприклад, твір «Electric Lights» («Living Age», Бостон, лютий 1919 р.) виявився фейлетоном «Лампочка», автором якого М. Пешков, син письменника; а приписаний Горькому твір під назвою «The Billows' Fight for Freedom» виявився оповіданням «Зруйнований мол» іншого автора.

В пресі США і Англії вдалося розшукати 103 переклади творів Горького (з них в США — 78). Немає сумніву, що в дійсності таких перекладів було ще більше. Залишилися ще деякі непровірені відомості, нерозкриті назви оригіналу. Так, наприклад, в одному з листів Горький згадує про видання в США англійського перекладу повісті «Фома Гордєєв», який було опубліковано в «Нью-Йорк Геральд» не пізніше 1900 р. (т. 28, с. 124), тобто принаймні на рік раніше перших зафіксованих в бібліографіях перекладів. На жаль, цю американську газету, яка стала бібліографічною рідкістю, немає змоги відшукати.

Велика кількість творів Горького була видана в англо-американських збірниках, до яких ввійшли твори різних авторів. Зараз зібрано відомості про 23 такі переклади. Серед них є десять перекладів п'єси «На дні», а також перші переклади творів «Перед лицем життя» (1905 р.), «Погром» (1909 р.), «Хлопчик» (1917 р.), «А. П. Чехов» (1921 р.), «Радянська література» (1934 р.), «Єгор Буличов» (1937 р.), «О. С. Пушкін» (1937 р.), «Клоун» (1943 р.),

В пресі та збірниках було вміщено більше третини англійських перекладів творів Горького. Таким чином, зараз маємо відомості про 374 видання та публікації горьківських творів в США та Англії. Протягом багатьох десятиліть ці твори письменника були не лише зразками всесвітньої літератури, але й служили справі пролетарської революції.

ПРОИЗВЕДЕНИЯ А. М. ГОРЬКОГО В ПРЕССЕ США И АНГЛИИ

Резюме

Статья посвящена вопросам сбора и анализа сведений о публикациях произведений Горького в прессе США и Англии при жизни писателя.

Собранные материалы показывают, что наряду со многими художественными произведениями пролетарский писатель помещал в прессе публицистические статьи, очерки и памфлеты, в которых выступал против царизма, международной реакции, фашизма.

Произведения Горького печатались во многих журналах и газетах США и Англии. На протяжении всех лет своего существования много писали о пролетарском писателе, а также помещали его произведения органы марксистской печати «Class struggle», «Daily Worker» и др. Одним из последних выступлений Горького в прессе США было письмо «Антифашистскому конгрессу в Чикаго», помещенное в газете «New World».

Всего в прессе США и Англии было помещено 103 горьковских произведения (из них в США — 78). Имеются также сведения о 23 сочинениях, изданных в англо-американских сборниках произведений различных авторов. Таким образом, в периодической печати и сборниках было напечатано более трети английских переводов сочинений великого пролетарского писателя.

ДІЯЧІ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ ТА БІБЛІОГРАФІЇ НА УКРАЇНІ

І. І. КОРНЄЙЧИК
Харківський держ. інститут культури

Михайло Ілліч Ясинський

П'ять років тому, 12 травня 1967 р., помер український радянський бібліограф, один із зачинателів бібліографічної справи і науки в УРСР Михайло Ілліч Ясинський.

М. І. Ясинський народився 21 листопада 1889 р. в Києві, вищу освіту одержав ще до Великої Жовтневої революції в місцевому університеті. На початку 20-х років він працював у фундаментальній бібліотеці «Кам'янець-Подільського державного університету, створеного під час громадянської війни, а потім повернувся до Києва на роботу до Всенародної бібліотеки України (тепер Центральна наукова бібліотека АН УРСР), з якій співробітничав понад десять років.

З Всенародною бібліотекою України пов'язаний один із найбільш плідних періодів в його науково-бібліографічній діяльності. Тут він завідував відділом Ukraïniса («Українка»), вів щорічні огляди бібліографічної роботи, керував складанням покажчиків, написав велику кількість праць з питань теорії, історії, методики і організації бібліографії, займався підготовкою наукових кадрів в аспірантурі бібліотеки.

Характерною для теоретико-бібліографічних виступів М. І. Ясинського тих років є його рецензія на дослідження відомого російського книгознавця М. Куфаєва «Книга як поняття й предмет науки та бібліографія, як документальна наука про книгу». Рецензент критично підійшов до пропонованих М. Куфаєвим визначень книги і бібліографії, до його системи книгознавчих дисциплін і висловлювань про межі бібліографічної роботи. Він цілком слушно зазначив деякі серйозні недоліки теорії М. Куфаєва, хоч і не зміг розібратися в її ідеалістичній суті. Найбільш значною помилкою автора М. І. Ясинський вважав розгляд бібліографії та книги поза читачем. Йому не подобалося й те, що куфаєвська система книгознавчих дисциплін обминула бібліотекознавство, яке «всеньку свою працю організує на знанні читача» [1].

М. І. Ясинський високо оцінював роль бібліографії у житті суспільства. На його думку, бібліографічна інформація потрібна

[1] «Записки історично-філологічного відділу ВУАН», 1926, кн. 7-8, с. 525.

всім, хто користується книгою. Розуміючи бібліографію як спеціальну ділянку людської праці і одночасно як прикладну наукову дисципліну, що є складовою частиною книгознавства, він разом з тим був проти обмеження завдань бібліографії лише допомогою книгознавцям.

В рецензії на працю М. Куфаєва М. І. Ясинський торкався також питання про особливості оцінки творів друку з точки зору бібліографа, історика літератури і критика, але його твердження про те, що бібліографії належить «загальна характеристика твору», а науковій критиці та історії літератури «фахова науково-дослідча оцінка твору» [1], недостатньо переконливі.

Згідно з поширеною в першій половині 20-х років бібліографічною термінологією М. І. Ясинський дотримувався поділу бібліографії на практичну і теоретичну. Практичну бібліографію він пов'язував з описом і оцінкою творів друку та складанням бібліографічних посібників; до неї зараховувалися ним не лише бібліографічні покажчики і списки, а й огляди, рецензії, картотеки і каталоги. Щодо теоретичної бібліографії, то вона розглядалася як узагальнення бібліографічного досвіду, визначення методів бібліографічної роботи і була представлена працями з теорії, методики, організації та історії бібліографії.

М. І. Ясинський негативно ставився до вживання недостатньо точних бібліографічних термінів (напр., «бібліографія об'єктивного опису», «суб'єктивна бібліографія» та інші). Окремі терміни пояснюються в його працях. Цікаві його зауваження щодо понять «українознавча бібліографія» та «краєзнавча бібліографія»: перша є бібліографією літератури про Україну в цілому, друга — бібліографією про окремі частини України. Для бібліографії місцевого друку він застосовував термін «краєва бібліографія», а для галузевої — «спеціальна», проте останній термін мав у нього і ширший зміст. М. І. Ясинський справедливо підрозділяв біобібліографію на «персональну» («індивідуальну») та «загальну» («колективну»), але навряд чи можна згодитися з ним, коли він зараховує до біобібліографії всі персональні покажчики, незалежно від наявності в них бібліографічної довідки [2]. Помилковою була його пропозиція покласти в основу поділу бібліографії на види і типи перш за все характер охоплення матеріалу [3].

М. І. Ясинський послідовно виступав за тісний зв'язок бібліографії з актуальними потребами життя. Він підкреслював, що бібліографічне знання не є незмінним, придатним до всіх часів, воно має прикладний, допоміжний характер «і тому примушене свої норми пристосовувати до вимог життя...» [4].

Як Л. Н. Троповський та інші радянські бібліографи,

[1] «Записки історично-філологічного відділу ВУАН», 1926, кн. 7—8, с. 524.
[2] Див.: «Бібліологічні вісті», 1930, № 1, с. 35—36.
[3] «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», 1927, № 1, с. 68.
[4] «Україна», кн. 40, 1930, березень-квітень, с. 130.

М. І. Ясинський не бачив принципової різниці між реєстраційною, науковою, так званою «чистою» бібліографією, та бібліографією «практичною», бібліотечною, рекомендаційною і не намагався протиставляти їх одну одній, як це нерідко робилося у вітчизняній бібліографічній пресі до половини 20-х років.

Його турбувало питання визначення наукових основ рекомендаційної бібліографії. Це був період захоплення радянських бібліотекарів та бібліографів бібліопсихологією М. О. Рубакіна. Не заперечуючи необхідності використовування психології в бібліотечно-бібліографічній роботі, М. І. Ясинський разом з тим вважав, що індивідуалізований психологічний експеримент М. О. Рубакіна ускладнює обслуговування читачів. В умовах того часу, на його думку, більш реалістичною і практично здійсненною була пропозиція проф. Д. А. Балики, яка полягала у висовуванні на перше місце в роботі з читачем педагогіки. Педагогіку повинна взяти на своє озброєння й рекомендаційна бібліографія, яка відіграє чималу роль в ідеологічному вихованні масового читача.

М. І. Ясинський чітко уявляв собі головні завдання, що стояли перед українською радянською бібліографією в 20-ті роки. В статті «Бібліографія української бібліографії» він сформулював їх так: 1) організоване охоплення поточної друкованої продукції та літератури за минулі роки, 2) інформація про найважливіші здобутки світової думки і 3) обслуговування широких верств радянського суспільства, бажаючих поглибити свою освіту або підвищити кваліфікацію. До здійснення кожного із завдань залучаються відповідні види бібліографії: обліково-реєстраційна, критична і рекомендаційна.

Бібліограф надавав великого значення поточної реєстрації всіх творів друку, які виходили в республіці. Він закликав Книжкову палату УРСР зайнятися бібліографуванням журнальних статей за багато років до того, як це почало здійснюватися на Україні. Цілком вірною була його думка про включення в «Літопис журнальних статей УРСР» різноманітного наукового і науково-популярного матеріалу незалежно від його українознавчого змісту.

Одночасно М. І. Ясинський виявляв інтерес до позареспубліканської друкованої продукції. Про це свідчить складений ним бібліографічний список «Осібні книжки українською мовою і про Україну, що їх видано в БРСР і РРФСР 1927 р.». Радячи українським радянським бібліографам «планово й регулярно бібліографувати ту літературу українською мовою й літературу, що змістом стосується до України, яка виходить за межами УРСР» [1], він попереджав їх про труднощі роботи із закордонними виданнями.

М. І. Ясинський зарекомендував себе й як обізнаний бібліограф-методист. Його не задовольняли тогочасні праці з методики

---

[1] «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», 1930, № 4, с. 43.

бібліографічної роботи («Методы составления библиографических указателей» О. Г. Фоміна і «Курс бібліографії» німецького бібліографа Г. Шнейдера), написані майже виключно в загальному плані. Він вказував, що методика бібліографії принесе користь лише тоді, коли буде розглядати бібліографічні процеси у тісному зв'язку з типом бібліографічного посібника, з його цільовим та читацьким призначенням, а також з урахуванням матеріалу, який бібліографується (книги, графіка, ноти та інше).

М. І. Ясинський спеціально розробляв методику бібліографії для наукової мети. В своїх статтях «Індивідуальна бібліографія» і «Шевченківська бібліографія та її завдання» він висвітлив питання добору, опису, анотування, розміщення матеріалу в персональних покажчиках.

Автор вважав, що в персональну науково-допоміжну бібліографію включатимуться різні групи друкованої продукції: книги, брошури, статті, графіка тощо, все, що потрібно досліднику. Але слід розмежувати роботу над цими матеріалами — в першу чергу розробляється бібліографія творів діяча і літератури про нього, а потім окремо бібліографія іконографічного, музичного та іншого матеріалу.

Доцільно розмежувати роботу бібліографа також над картотекою і покажчиком. Якщо при складанні картотеки бібліограф намагається охопити існуючу літературу з максимальною повнотою, то при підготовці покажчика він зобов'язаний зробити необхідний бібліографічний добір. Останнє стосується передусім літератури про діяча. Немає рації заносити до бібліографії другорядний і зайвий, з точки зору науки, матеріал — згадки, зауваження, оголошення, деякі ювілейні виступи та інше; це полегшить користування покажчиком. В той же час бібліограф зареєструє всі твори діяча, про якого складається покажчик, незалежно від їх розміру та характеру, а із різних публікацій кожного твору відкине лише деякі передруки (наприклад, з хрестоматій і газет).

Постановка М. І. Ясинським питання про добір матеріалу в персональній бібліографії для наукової мети йшла в розріз з традиційним поглядом на науково-допоміжну бібліографію як на бібліографію вичерпну, відзначалася новизною.

М. І. Ясинському належать цікаві висловлювання про два види точності у бібліографічному описі — про графічну (копіювання шрифту і т. д.), яка вживається головним чином в книгознавчій бібліографії, і звичайну бібліографічну (передавання вірогідних відомостей про книгу). Заслуговують на увагу також його пропозиція про застосування групових анотацій і міркування щодо розміщення матеріалу в персональних науково-допоміжних покажчиках. Бібліограф радив складачам поєднувати хронологічне розміщення творів друку з систематичним (за жанрами, тема-

тикою), але він категорично заперечував необхідність формального відокремлення книг від статей.

Методичні вказівки М. І. Ясинського й досі використовуються працівниками наукових бібліотек. Його стаття «Індивідуальна бібліографія» зазначена у списку основної літератури з методики науково-допоміжної бібліографії, вміщеному у виданні Бібліотеки Академії наук СРСР «Практическое пособие по составлению ретроспективных библиографических указателей научной литературы» (Л., 1969).

М. І. Ясинський поклав початок синтетичному вивченню історії української бібліографії. Його першою спробою в цій ділянці була стаття «Головні моменти з історії української бібліографії», написана за дорученням Всенародної бібліотеки України.

Всенародна бібліотека України, приступаючи до планової бібліографічної роботи, мала потребу у підбиванні підсумків бібліографічної діяльності на Україні за весь попередній період. Розроблення історії української бібліографії вона розглядала як одне з першочергових завдань. Проте на той час ще не існувало необхідних передумов для розв'язування цієї проблеми.

В своїй статті М. І. Ясинський розповів про моменти з історії організації бібліографічної справи на Україні (в 20-ті роки це питання було особливо актуальним і практично важливим), охарактеризував стан теорії бібліографії в республіці та на закінчення подав орієнтовний список українських бібліографічних покажчиків, створених до і після революції (264 назви). У цьому списку переважали загальні і спеціальні бібліографічні покажчики та огляди видань українською мовою, а також посібники з краєзнавчої бібліографії. Українознавча та персональна бібліографії були представлені в основному післяреволюційними працями. Не ввійшли видання універсальної бібліографії, випущені на Україні, книготорговельні та видавничі каталоги, покажчики до періодики і деякі інші. Складач перерахував у списку все істотне, що було в українській бібліографії з погляду бібліографічного джерелознавства, виділив її головних діячів і навіть зробив висновки щодо окремих видів бібліографії. Історичний підхід автора до бібліографічних явищ виявився в цій праці недостатнім.

Пізніше в статті «До характеристики М. Ф. Комарова як бібліографа», присвяченої з'ясуванню громадського значення діяльності відомого українського бібліографа, М. І. Ясинський торкнувся питання про предмет і обсяг історії української бібліографії. Говорячи про врахування різних принципів при визначенні бібліографічного матеріалу, який слід вивчати, він цілком справедливо твердив, що «... головну частину матеріалу для історії української бібліографії будуть складати ті бібліографічні праці, що виходили й виходять на території етнографічної України» [1]. В ос-

[1] «Україна», кн. 38, 1929, грудень, с. 71.

новному вірними були також його міркування про те, що «...початок української бібліографії природно ув'язати з найдавнішим українським письменством» і що бібліографічні спроби давніх часів є лише матеріалом, вступом до історії національної бібліографії українського народу [1].

Наприкінці 1929 р. М. І. Ясинський склав програму з історії української бібліографії для аспірантів Всенародної бібліотеки України [2], в якій охопив фактичний матеріал, починаючи від давнини по перше післяжовтневе десятиліття включно, застосував свою періодизацію бібліографічних явищ, подав стислі характеристики періодів. Автор дотримувався однобічного підходу до української бібліографії — остання розглядалася лише в зв'язку з українським національним і культурним рухом, незалежно від класової боротьби народу. Це був істотний методологічний недолік, але в 20-ті роки він зустрічався в працях й інших дослідників української бібліографії (наприклад, у М. А. Годкевича). На той час радянські бібліографи ще не виробили марксистсько-ленінського розуміння процесів розвитку бібліографії.

В 20-ті роки М. І. Ясинський брав активну участь в обговоренні організаційних питань бібліотечної та бібліографічної роботи на Україні. У 1929 р. він виступав на Першій конференції наукових бібліотек УРСР з доповіддю про створення краєзнавчих центрів в наукових бібліотеках і про організацію бібліографії продуктивних сил. Цей його виступ відзначався ясним розумінням вимог життя, завдань радянського краєзнавства і ролі бібліотек у краєзнавчому русі.

Бібліограф справедливо твердив, що у краєзнавчу роботу повинні втягнутися всі без винятку бібліотеки України— великі і невеличкі, наукові і масові. Однак, ураховуючи недостатню краєзнавчу озброєність масових бібліотек (незадовільність краєзнавчих книжкових фондів, незначну кількість масової літератури з краєзнавства, непідготовленість бібліотекарів до планової і систематичної краєзнавчої роботи), він радив обмежитися на перших порах упорядкуванням краєзнавчої діяльності наукових бібліотек.

М. І. Ясинський висловився за створення зональних краєзнавчих бібліотечно-бібліографічних об'єднань з центрами в наукових бібліотеках. Перед центрами зональних об'єднань він ставив завдання організації та регулювання краєзнавчої роботи в межах зони (виявлення бібліотек, розподілення між ними обов'язків, керівництво окремими роботами, скликання та проведення краєзнавчих бібліотечних нарад). Практичним здійсненням цих завдань, на його думку, міг зайнятися бібліотекар-краєзнавець. Цю

---

[1] «Україна», кн. 38, 1929, грудень, с. 71.

[2] Ясинський М. Програма для аспірантів ВБУ. Історія української бібліографії. К., 1929. 17 с. (На друк. машинці).

посаду доповідач пропонував запровадити в кожній науковій бібліотеці України.

Виходячи з вимог життя, які висовували на порядок денний індустріалізацію країни, М. І. Ясинський закликав наукові бібліотеки приділяти першочергову увагу в своїй краєзнавчій бібліографічній роботі бібліографії продуктивних сил — її слід розробляти не по адміністративних районах, а по природно-економічних.

Багато з цих висловлювань є актуальними й тепер. Вони не могли бути реалізовані у середині 20-х років і тому не знайшли відображення в резолюціях конференції. В той час тільки що починалося здійснення нового економічного районування на Україні і державне будівництво на місцях ще не було поставлене на твердий грунт.

М. І. Ясинський цікавився також питаннями організації українського бібліографічного репертуару, враховуючи реальні можливості, хоч зустрічалися в них й окремі помилки (наприклад, невірним було його твердження про те, що галузеву бібліографію слід розробляти лише після створення репертуару) [1].

Він не був згоден з тими бібліографами, які ставили знак рівності між українським бібліографічним репертуаром і українською бібліографією, переконливо пояснював їм, що українська бібліографія — це вся бібліографічна робота, яка ведеться на Україні, а репертуар є лише частиною її. Його не влаштовувало й вузьке тлумачення українського репертуару як бібліографії літератури про Україну. М. І. Ясинський вважав, що національний бібліографічний репертуар охоплює друковану продукцію не тільки за змістом, а й за мовою, місцем видання, складання його потребує багато часу. Солідаризуючись з чеським бібліографом Л. Живним, він писав про доцільність створення такого репертуару, який включав би лише загальну літературу, нагадуючи за змістом загальні енциклопедії. В майбутньому можна було б перейти до підготовки докладних галузевих випусків — додатків до репертуару. На його думку, цей план відповідав практичним можливостям, був дешевим і легким для виконання.

Постійною увагою М. І. Ясинського користувалася українська бібліографія другого ступеню. За його безпосередньою участю в 1927 р. був розроблений проект складання цієї бібліографії. Бібліограф прокоментував свій проект у статті «Бібліографія української бібліографії». Він вимагав максимально повного охоплення бібліографічних матеріалів — окремо виданих, при книжкових і внутрішньо-журнальних, не лише друкованих, а й неопублікованих, не тільки покажчиків, а й каталогів і картотек окремих бібліотек і приватних осіб. В першу чергу пропонувалося зареєструвати праці, що з'явилися на території республіки будь-якою

[1] «Україна», кн. 41, 1930, травень-червень, с. 208.

мовою. Після цього можна було зайнятися виявленням й описом позареспубліканської бібліографічної продукції: покажчиків та інших матеріалів, виданих українською мовою, присвячених Україні або створених українцями. Роботу передбачалося зосередити в бібліотеці з найбільшими бібліографічними фондами. Відомості про видання, яких не вистачало, надсилалися з місцевих бібліографічних центрів. В дальшому встановлювалися зв'язки з бібліотеками Москви, Ленінграда, а також із закордонними бібліографічними центрами.

Протягом 1926—1929 рр.[1] М. І. Ясинський вів щорічні огляди бібліографічної роботи на Радянській Україні, до яких додавав списки бібліографічних покажчиків. Ці його праці й досі не втратили своєї науково-бібліографічної цінності. В оглядах розповідалось про бібліографічну діяльність окремих установ, закладів і організацій, про урядові заходи в галузі бібліографії, про виступи з питань теорії, методики, організації та історії бібліографії, про бібліографічні покажчики, про стан бібліографічної періодики, освіти та інше. Огляди містили у виносках велику кількість посилань на літературу, згадувану в тексті. Щорічні списки бібліографічних покажчиків складалися на підставі єдиного примірника Всенародної бібліотеки України. В них реєструвалися окремі видання (не лише покажчики, а й видавничі каталоги, бібліографічна періодика), прикнижкові і журнальні публікації, що з'явилися українською і російською мовами в межах УРСР і були створені «внаслідок спеціально-бібліографічного завдання, за яке брався автор-складач»[2]. Починаючи з другого випуску до бібліографії потрапили також рецензії на бібліографічні покажчики. Не ввійшли списки використаних джерел, газетний бібліографічний матеріал та деякі інші праці.

Огляди М. І. Ясинського були значним внеском в розвиток української радянської бібліографії другого ступеня. Сучасні бібліографи можуть почерпнути чимало корисного для своєї роботи в цьому досвіді.

Майже всі відомі праці М. І. Ясинського були створені за порівняно короткий строк — в 20-ті — на початку 30-х років. В наступні роки бібліограф рідко виступав у пресі. Але його діяльність в області культури продовжувалася. Деякий час він працював у Політвидаві України, а в післявоєнний період повернувся до бібліотечно-бібліографічної роботи — завідував відділом бібліографії Наукової бібліотеки Київського університету, очолював редакцію бібліографії Української Радянської Енциклопедії.

У 1964 р. Головна редакція Української Радянської Енциклопедії відзначила 75-річчя з дня народження М. І. Ясинського і

[1] Щорічник «Бібліографія на Радянській Україні 1929 року» залишився не надрукованим, він призначався для № 5 «Журналу бібліотекознавства та бібліографії», який не вийшов у світ.

[2] «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», 1927, № 1, с. 72.

50-річчя його культурно-освітньої та науково-бібліографічної діяльності. Як повідомляла у ті дні газета «Літературна Україна», на вечорі ювіляра з коротким вступним словом виступив головний редактор УРЕ, академік АН УРСР М. П. Бажан, який відзначив «плідну діяльність М. Ясинського в розвитку соціалістичної культури, у створенні Української Радянської Енциклопедії» [1].

В останні роки свого життя М. І. Ясинський виявляв чималий інтерес до питань історії української бібліографії. У 1965 р. в журналі «Радянське літературознавство» була надрукована його стаття «Михайло Комаров», яка познайомила читачів з невідомими матеріалами з архіву знаменитого бібліографа. Будучи тяжко хворим, М. І. Ясинський готував до видання у Книжковій палаті УРСР свою книгу про М. Ф. Комарова і в основному закінчив її. Залишилася не опублікованою також його велика рецензія на працю автора цієї статті «Розвиток бібліографії на Україні».

Науково-бібліографічна діяльність М. І. Ясинського заслуговує на дальше вивчення. Це — одна із цікавих сторінок в історії становлення й розвитку радянської бібліографії та бібліографічної науки на Україні.

СПИСОК ПРАЦЬ

Бюлетень фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського університету за липень 1920 р. — «Наше життя» [Кам'янець-Подільськ], 1920, № 2—3, с. 101—104.

До докладу громадянина Ільїнського на Кам'янець-Подільському повітовому вчительському з'їзді (21—26.VII. 1920 р.) про «Організацію бібліотек». — «Наше життя» [Кам'янець-Подільськ], 1920, № 2—3, с. 58—62.

Матеріали до статистики фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського університету (травень — червень 1920 р.). — «Наше життя» [Кам'янець-Подільськ], 1920, № 2—3, с. 65—78.

Рец. на кн.: Федоріва О. І. Робота з дітьми в бібліотеці нового типу. Кам'янець-Подільськ, 1920. — «Наше життя» [Кам'янець-Подільськ], 1920, № 2—3, с. 63—64.

Рец. на постановку п'єси «Наталка Полтавка» в Кам'янці 4 серпня 1920 р.— «Наше життя» [Кам'янець-Подільськ], 1920, № 2—3, с. 25—27.

До питання про початок української преси. (Про статтю В. Ігнатієнка «Історія української преси та її виучення», вміщену в «Бібліологічних вістях», № 3, 1923 р.). — «Бібліологічні вісті», 1923, № 4, с. 43—46.

Олександр Аленич. [Некролог]. — «Червоний шлях» [Кам'янець-Подільськ], 1923, 28 квітня, № 77.

Шифр Кетера. — «Бібліологічні вісті», 1923, № 1, с. 26—30.

Бібліографічна робота відділу «Україніка» як завдання. — «Бібліотечний журнал», 1925, № 2—3, с. 13—14. Підпис: М. Я.

Бібліотеки й архіви на Україні в їх краєзнавчій роботі по збиранню краєзнавчих друкованих матеріалів. — «Бібліотечний журнал», 1925, № 6—7, с. 18—20.

---

[1] «Літературна Україна», 1964, 27 листопада.

До питання про сконцентрування й поширення українознавчої бази в роботі ВБУ. — «Бібліотечний журнал», 1925, № 6—7, с. 10—14.

З питань книжкової культури. — «Нова книга», 1925, № 4—6, с. 44—45.

З'ясування українознавчих книжкових фондів.—«Зоря» [Дніпропетровськ], 1925, № 11, с. 19—20.

Краєзнавча робота Всенародної бібліотеки. — «Зоря», [Дніпропетровськ], 1925, № 7, с. 23—25.

Науково-дослідний інститут бібліотекознавства Всенародної бібліотеки України. — «Нова книга», 1925, № 7—8, с. 61—62.

Обсяг відділу «Україніка» ВБУ. — «Бібліотечний журнал», 1925, № 1, с. 7—11. Підпис: М. Я.

Реальні можливості бібліотек в краєзнавчій роботі. — «Зоря», [Дніпропетровськ], 1925, № 5, с. 20—21.

Українська книжка як поняття. — «Бібліотечний журнал», 1925, № 8—10, с. 16—20.

Чергова краєзнавча робота бібліотек. — «Зоря» [Дніпропетровськ], 1925, № 1, с. 21—22.

Історія українських бібліотек. [Рец. на кн.: Балика Д. Бібліотека в минулому. К., ДВУ, 1925]. — «Бібліотечний журнал», 1925, № 6—7, с. 58—60.

Рец. на: «Бібліотечний журнал». — «Нова книга», 1925, № 7—8, с. 54—55.

Рец. на кн.: Drahn E. Pseudonyme von Autoren aus der Preihcitlichen Bewegung Russlands in der Literatur des 19 und 20 Iahrhunderst [Zentralblatt für bibliothekswesen. Leipzig, 1925, Januar, Heftl]. — «Бібліотечний журнал», 1925, № 2—3, с. 37—38.

Рец. на кн.: Куфаєв М. М. Книга як поняття й предмет науки та бібліографія як документальна наука про книгу. К., 1925. Окремий відбиток з «Бібліологічних вістей», № 1—2 за 1925 р. — «Бібліотечний журнал», 1925, № 8—10, с. 61—63; також: «Записки історично-філологічного відділу ВУАН», 1926, кн. 7—8, с. 520—525.

Рец. на кн.: Маслова О. М. Рукописна книга. К., ДВУ, 1925. — «Бібліотечний журнал», 1925, № 8—10, с. 64—65.

Бібліотеки й охорона краєзнавчих матеріалів. — «Пролетарська правда» [Київ], 1926, 4 липня, № 151.

В справі української книгознавчої термінології. [Про доповідь М. І. Сатарди «Наші завдання щодо періодичної преси України]. — «Бібліотечний журнал», 1926, № 2—3, с. 12—16. Підпис: М. Я.

Конференція наукових бібліотек УРСР й українознавча бібліотечна робота. — «Зоря» [Дніпропетровськ], 1926, № 15, с. 22—23.

Питання з теорії бібліографії на Першій конференції наукових бібліотек УРСР. — «Бібліотечний журнал», 1926, № 6—8, с. 5—12.

Створення в наукових бібліотеках України краєзнавчих осередків і організація бібліографії продукційних сил. — «Бібліотечний збірник», 1926, № 1, с. 68—78.

Бібліографічна робота на Радянській Україні в 1926 р. Бібліографія бібліографічних покажчиків за 1926 рік. — «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», 1927, № 1, с. 64—92. Є окремий відбиток: К., 1927. 31 с.

Бібліотечна справа на Радянській Україні. — «Зоря» [Дніпропетровськ], 1927, № 10—11, с. 65—70.

Головні моменти з історії української бібліографії. — «Бібліотечний збірник», 1927, № 3, с. 8—34. Є окремий відбиток: К., 1927. 29 с.

Іван Калинович. [Некролог]. — «Зоря» [Дніпропетровськ], 1927, № 12, с. 21.

Український книжковий фонд Всенародної бібліотеки України. — «Бібліотечний збірник», 1927, № 2, с. 54—65.

Рец. на кн.: Дубняк К. Матеріали сільськогосподарської бібліографії України. Т. 1, вип. 1. 1925 р. Х., «Рад. селянин», 1927. — «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», 1927, № 1, с. 146—147.

Рец. на кн..: Chwalewik E. Zbiory Polskie. Archiwa, Bibljoteki, Gabinety Galerje Muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie T. 1, 2. Warszawa—Kraków, 1926. — «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», 1927, № 1, с. 148—149. Підпис: М. Я.

Бібліографічна комісія Української Академії наук і проблеми бібліографії на Україні. — «Культура і побут», 1928, 23 червня, № 25; також: «Зоря» [Дніпропетровськ], 1928, № 5, с. 26—27. Підпис: М. Я.

Бібліографія української бібліографії. — В кн.: Українська бібліографія. Вип. 1. Методологічний збірник. К., ВУАН, 1928, с. 107—123. Є окремий відбиток: К., 1928. 17 с.

Особні книжки українською мовою і про Україну, що їх видано в БРСР і РРФСР 1927 р. — «Україна», кн. 31, 1928, червень, с. 138—145.

Рец. на кн.: Матер'ялы до Беларускае бібліографіі. Т. 4. Этнографія. Менск, 1927. — «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», 1928, № 2, с. 133—134. Підпис: М. Я.

Рец. на кн.: Праці Одеської центральної наукової бібліотеки. Ч. 1. Одеса, 1927. — «Україна», 1928, № 4, с. 154—155.

Архивизация украинской книги. — «Вечерний Киев», 1929, 29 мая. Підпис: М. Я.

Бібліографія на Радянській Україні 1927 р. Бібліографія бібліографічних покажчиків за 1927 рік. — «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», 1929,

До характеристики М. Ф. Комарова, як бібліографа. — «Україна», кн. 38, 1929, грудень, с. 65—72.

Бібліографія на Радянській Україні 1928 р. Бібліографія бібліографічних покажчиків за 1928 рік. — «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», 1930, № 4, с. 34—58. Є окремий відбиток.

Індивідуальна бібліографія. — «Бібліологічні вісті», 1930, № 1, с. 23—47.

Шевченківська бібліографія та її завдання. — «Україна», кн. 40, 1930, березень—квітень, с. 113—132.

Рец. на кн.: Бібліографічний збірник. Бібліографія історії України, Росії та українського права, краєзнавства й етнології за 1917—1927 роки. Х., ДВУ, 1930. — «Україна», кн. 41, 1930, травень-червень, с. 205—209.

Рец. на кн.: Записки Українського Бібліографічного товариства в Одесі. Ч. 1. Одеса, 1928. — «Україна», кн. 39, 1930, січень—лютий, с. 213—215.

Матеріали до бібліографії М. О. Скрипника. Х.-К., «Рух», 1932. 104 с. (Всенародна бібліотека України при ВУАН). В співавторстві з Ф. Максименком та інш.

Українознавча робота Всенародної бібліотеки України. — «Шлях освіти», 1934, № 11—12, с. 257—259.

[Бібліографія праць М. М Боголюбова]. — «Наукові записки Київського університету», 1952, т. 11, вип. 7. — Математичний збірник, № 6, с. 119—127. В співавторстві з О. Д. Балабановим.

Енциклопедичний словник у виданні Брокгауза і Ефрона. — В кн.: Українська Радянська Енциклопедія. Т. 4. К., 1961, с. 504—505.

Михайло Комаров. (З минулого української бібліографії). — «Радянське літературознавство», 1965, № 11, с. 24—28.

Склав **Ф. К. САРАНА**

М. І. БАГРИЧ
Книжкова палата УРСР

Михайло Абрамович Годкевич

Відомий бібліограф і книгознавець Михайло Абрамович Годкевич народився 28 червня 1896 р. у Києві в родині службовця. Після закінчення 1-ї Київської гімназії у 1915 р. М. А. Годкевич прослухав курс юридичного факультету Київського університету (1915—1919 рр.). Пізніше, у 1923 р., закінчив Харківський інститут народного господарства. Трудова діяльність М. А. Годкевича починається з 1916 р. Вперше він працює по найму як статистик управління солдатських лавок Земського товариства, а після Лютневої революції обіймає посади секретаря і завідуючого театрально-кінематографічної секції культурно-освітнього відділу Земського товариства у Києві.

З початку встановлення Радянської влади до окупації Києва денікінцями М. А. Годкевич працює у Всеукрвидаві і Наркоматі преси та пропаганди. Михайло Абрамович був організатором першої виставки радянської преси. Через воєнні перешкоди виставка не була відкрита, а матеріали її за вказівкою Наркома пропаганди та агітації О. М. Коллонтай передано музею при Київському університеті. Пізніше вони були використані Центральним державним архівом Жовтневої революції.

Після визволення Києва від денікінців Годкевич організовує збирання друкованої продукції, виданої в кінці 1919 р.

На початку 1920 р. Михайло Абрамович бере активну участь в організації і роботі агітаційно-видавничого відділу Київського Губревкому. Будучи завідуючим книжковим відділом, М. А. Годкевич відбирає радянську літературу, що зберігалася у Києві, а також літературу, одержану із Москви і Харкова, для агітаційно-пропагандистської роботи серед населення і червоноармійців.

У травні 1920 р. в складі працівників політуправління Окрвоєнкомату М. А. Годкевич переїздить до Харкова, де одержує призначення на посаду завідуючого відділом націоналізації книжкової торгівлі Всеукрвидаву. В кінці цього року за його ініціативою і під його керівництвом створюється Центральний бібліографічний відділ Всеукрвидаву. Згодом ЦБВ реорганізується в Українську книжкову палату (1922 р.), директором якої Михайло

Абрамович пробув до початку 1933 р. М. А. Годкевич був талановитим організатором, дослідником і методистом в галузі державної бібліографії.

За своє недовге життя Годкевич залишив понад 60 друкованих праць. Переважна більшість з них присвячені проблемам організації і теорії державної бібліографії в Радянському Союзі. Годкевич виступає в пресі з методологічними і практичними проблемами розвитку радянського книгознавства та бібліографії. Слід відзначити такі його роботи як «За радянське книгознавство» — проти формалізму і метафізики буржуазних теорій у книгознавстві, «В надійних шанцях» — проти буржуазного націоналізму в бібліографічній теорії і практиці, «На методологічному роздоріжжі» — конструктивне рішення проблем книгознавства і бібліографії.

Як керівник Книжкової палати України Михайло Абрамович провадить енергійну роботу по організації виставок української радянської книги. Найзначніші з них — до X з'їзду КП(б)У (1927 р.), міжнародна виставка в Кельні (1929 р.), до XI з'їзду КП(б)У (1930 р.).

Годкевич здійснює редакторську роботу як член редакційної колегії журналів «Голос друку» (1921 р.), «Нова книга» (1925 р.), «Радянський книгар» (1929—1932 рр.) і як відповідальний редактор «Літопису українського друку» (1924—1930 рр.), а також усіх видань Книжкової палати УРСР.

М. А. Годкевичу належить одна з перших спроб систематизації ленінських праць з питань книгознавства — збірник «Ленин и печать» (1924 р.) і «Ленин. Опыт аннотированного библиографического указателя произведений» (1925 р.).

Відомий бібліограф бере участь майже у всіх науково-бібліотечних і бібліографічних комісіях, нарадах, конференціях, з'їздах України і РРФСР. Він разом з Є. І. Шамуріним та Б. С. Боднарським (керівники Всесоюзної книжкової палати) були основними доповідачами на шістьох всесоюзних нарадах книжкових палат з наукових проблем державної бібліографії, бібліографічної статистики, книгознавства. У виступах на нарадах та публікаціях в пресі Годкевич порушує теоретичні і практичні питання радянського книгознавства та роль інформаційних служб у пропаганді друкованого слова. Ці наукові проблеми обгрунтовуються, зокрема, в статтях «Пути развития книжных палат», «До майбутньої каталографічної інструкції», «К проекту новых таблиц десятичной классификации для массовых библиотек», «На методологічному бездоріжжі. Нотатки про сучасне книгознавство», «Об'єднання науково-бібліографічної роботи на Україні. (Тези доповідей на 1-й Всеукраїнській нараді робітників книги)», «Система бібліографічної інформації», «Статистика видань» та інші.

В 1930—1933 рр. М. А. Годкевич провадить плідну педагогічну діяльність спочатку в Харківському кооперативному інституту-

ті, а згодом очолює кафедру бібліографії Всеукраїнського інституту комуністичної освіти (нині Харківський інститут культури). Пізніше він переходить на редакторську роботу до видавництва Спілки радянських письменників України «Радянська література».

За пропозицією Всесоюзної книжкової палати працює як науковий керівник сектору обов'язкового примірника.

Ще на початку 20-х рр. Годкевич порушує принципове питання про обов'язковий примірник. В його статті «Обязательный экземпляр» йдеться про створення державної системи обов'язкового примірника.

В доповіді на нараді директорів наукових бібліотек 17 грудня 1934 р. і на конференції-курсах директорів крайових і обласних бібліотек 23 грудня 1934 р. М. А. Годкевич теоретично обгрунтовує принципи, складові частини, питання повноти одержання і обробки, методи використання обов'язкового примірника як одного із могутніх важелів радянської бібліотечної політики. Пізніше у його роботі «Советское законодательство об обязательном экземпляре» порушується ряд нових питань щодо обов'язкового примірника.

В передвоєнні роки М. А. Годкевич провадить соціологічні дослідження у вирішенні питання раціональної системи комплектування державних книгосховищ, продовжує наукову роботу з питань уніфікації опису, класифікації друкованої продукції, розробляє положення про створення системи книжкових палат у союзних республіках.

У 1941 р., на початку Великої Вітчизняної війни, Михайло Абрамович Годкевич добровільно пішов на фронт і невдовзі загинув.

СПИСОК ПРАЦЬ [1]

Центральний бібліографічний відділ в 1921 р. (Інформаційний нарис). — «Голос друку», 1921 (1922), кн. 1, с. 70—75.

Рец.: Борович Б. Организация и ведение небольших библиотек. (Опыт практического руководства). Х., «Труд», 1918. 96 с. — «Голос друку», 1921 (1922), кн. 1, с. 151—152. Підпис: М. Г-ч.

Рец.: Горфункель Х. Д. Десятичная библиотечная система и ее применение в библиотеках различного типа по Б. Боднарскому, А. Покровскому, Л. Б. Хавкиной. [Гомель], Гомельское отд. Госиздата, 1920. (Б-ка внешкольника). — «Голос друку», 1921 (1922), кн. 1, с. 153—155. Підпис: М. Г-ч.

Рец.: Іванов-Мєженко Ю. Міжнародна деціmальна бібліографічна класифікація. Скорочені таблиці з абетковим покажчиком і пояснюючим текстом. К., Головна книжна палата, 1919. 92 с. — «Голос друку», 1921 (1922), кн. 1, с. 157. Підпис: М. Г-ч.

---

[1] Упорядникові не вдалося переглянути декілька журнальних і газетних статей. В списку їх відмічено зірочкою.

Рец.: Порадник для просвітянських книгозбірень. Культурно-просвітній відділ Союзу споживчих товариств Кременчуцького району. Видання Союзу споживчих товариств Кременчуцького району, 1920. — «Голос друку», 1921 (1922), кн. 1, с. 158—159. Підпис: М. Г-ч.

Українська Книжкова палата. — «Книга», 1923, № 14, с. 5—6.

Українська Книжкова палата. — «Книга», 1923, № 4, с. 3—5.

Рец.: «Книга в 1921/1922 годах». (Библиографический обзор). Классифицирован по десятичной системе. Библиографический сборник под ред. И. В. Владиславлева. Вып. 5. Год. изд. 5-й. П.—М. «Книга», 1923. 256 с. и 12 ненумер.— «Путь просвещения», 1923, № 11—12, с. 197—198.

Рец.: Ковалевський Ю. Правила картографії. К., «Село-книга», 1923. 12 с.— «Книга», 1923, № 4, с. 17—18.

Рец.: Ковалевский Г. Г. и Иванов-Меженко Ю. А. Практическое руководство по библиотековедению. П., 1923. 202 с. — «Путь просвещения», 1923, № 9—10, с. 190—192.

Обязательный экземпляр. — «Красный библиотекарь», 1924, № 4—5 (7—8), с. 193—195.

Ленин. Опыт аннотированного систематического указателя произведений. [Х.], Госиздат Украины, [1925]. 368 с.

В соавторстве с М. Штернман.

Адміністративна реформа та округова бібліотека. Друкується в порядку обговорення. — «Нова книга», 1925, № 7—8, с. 4—8.

Поширити керівництво, завершити систему. (Про створення шкільно-бібліотечної інспектури в Управлінні політосвіт НКО). — «Нова книга», 1925, № 9—10, с. 12—14.

Статистика видань. — «Нова книга», 1925, № 2, с. 10—11. — В кн.: Бібліотечний збірник. — ч. 1. Праці першої конференції наукових бібліотек УРСР. К., 1926, с. 62—68.

Книжкові палати і радянське будівництво. [Короткий зміст доповіді М. Годкевича на 2-ій Всесоюзній нараді директорів книжкових палат (20—27 жовтня 1925 р.)]. — «Бібліологічні вісті», 1926, № 4(13), с. 77.

Книжная реклама и библиографическая информация. — «Книгоноша», 1926, № 25 (145), с. 7—8.

Методи координації роботи книжкових палат у загальносоюзному масштабі. [Короткий зміст доповіді М. Годкевича на 2-ій Всесоюзній нараді директорів книжкових палат (20—27 жовтня 1925 р.)]. — «Бібліологічні вісті», 1926, № 4 (13), с. 77—78.

Об'єднання науково-бібліологічної роботи на Україні. (Тези доповіді на 1-ій Всеукраїнській нараді робітників книги. Харків, 8—9 листопада 1923 р.) — «Бібліологічні вісті», 1926, № 4(13), с. 60—61.

Про міжнародний книжковий облік. [Короткий зміст доповіді М. Годкевича на 2-ій Всесоюзній нараді директорів книжкових палат (20—27 жовтня 1925 р.)] — «Бібліологічні вісті», 1926, № 4(13), с. 80.

* Пути развития книжных палат. — «Красная печать», 1926, № 15, с. 53—56.

II Всеросійський бібліографічний з'їзд. — «Шлях освіти», 1927, № 1, с. 188—197.

В справі книгообміну України з закордоном. — «Культура і побут». Х., 1927, № 38, с. 1.

Українське красне письменство останнього десятиріччя в цифрах. — «Плужанин», 1927, № 11—12, с. 58—65.

Рец.: Балика Д. Про класифікацію друків за соціальним призначенням. К., УНІК, 1927. 36 с. — «Шлях освіти», 1927, № 6—7, с. 192.

До майбутньої каталографічної інструкції. (Критичні нотатки). — В кн.: Українська бібліографія. Вип. 1. Методологічний збірник. К., 1928, с. 151—171.

* Етнологічно-краєзнавча секція кафедри історії української культури ім. акад. Багалія. — «Культура і побут». Х., 1928, № 32, с. 6—7.

Рец.: «Журнал бібліотекознавства та бібліографії». К., 1927, № 1. 168 с. (Всенародна бібліотека України при Укр. Акад. наук); Бібліологічні вісті. К.,

1927. № 3. 146 с. (Укр. наук. ін-т книгознавства). — «Шлях освіти», 1928, № 2—3, с. 237—238.

Рец.: «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», 1927, № 1. 168 с.; 1928, № 2. 152 с. — «Критика», 1928, № 7, с. 145—146.

* Іван Калинович. — «Культура і побут». Х., 1928, № 2, с. 7.

Міжнародна виставка «Пресса» в Кельні. — «Критика», 1928, № 6, с. 3—12.

Организация библиографической работы на Украине. — В кн.: Библиография в СССР и книжные палаты. Сб. статей. [Х.], 1928, с. 87—136.

* Проблеми бібліотечного будівництва УРСР. (В порядку обговорення). — «Культура і побут», 1928, № 31 і 1928, № 32.

Якої бібліотеки потребує столиця. — «Комуніст», Х., 1928, 9 вересня.

Бібліографія, бібліотекар та книгар. [Х.], ДВУ, 1929, 38 с.

Єдиний колектор і рекомендаційно-бібліографічний центр. — «Рад. книгар», 1929, № 3, с. 2—4.

За советское книговедение. — «Книга и революция», 1929, № 10, с. 34—37.

На методологічному роздоріжжі. Нотатки про сучасне книгознавство. — «Критика», 1929 № 9, с. 59—69.

Нове в роботі з книжкою. — «Комуніст», Х., 1929. 2 червня, № 124.

Рец.: Библиография. Журнал теории, истории и практики библиографии. М., Гос. центр. книж. палата РСФСР, 1929, 104+XVI+[2] с. — «Критика», 1929, № 5, с. 152—154.

Рец.: Лейтес А. і Яшек М. Десять років української літератури (1917—1927). Т. 1. Біобібліографічний. Х., ДВУ, 1928. 676 с. — «Шлях освіти», 1929, № 3, с. 220—222.

Рец.: Дмитрий Васильевич Ульянинский. Сб. статей С. П. Виноградова, Н. Н. Орлова и Н. Ю. Ульянского с пред. Б. С. Боднарского. Вид. П. Витязева. М., 1927, 68 с., 3 іл. і 34 вкл. арк. — «Критика», 1929, № 1, с. 140—141.

* «Тарас Шевченко» на Львівському екрані. — «Література і мистецтво», (дод. до газ. «Вісті»), 1929, № 10, 9 березня.

Огляд відгуків на фільми.

Рец.: Яновский М. Ф. О книге. Опыт анализа понятия «Книга». С пред. проф. С. И. Маслова. — «Культура», 1929. 188 с. — «Червоний шлях», 1929, № 5—6, с. 285—287.

Важливе питання книжкової культури. — «Рад. книгар», 1930, № 11, с. 10—13.

«Книги, которых нет». — «Рад. книгар», 1930, № 2, с. 20., Підпис: М. Г.

Ленін і книга. — «Рад. книгар», 1930, № 9, с. 4—7.

Робота з книгою в районі. — «Рад. книгар», 1930, № 15—16, с. 10—12.

Рец.: Бібліотека і читач на Україні. — Х.—К., ДВУ, 1930. 242 с. (Укр. науково-досл. ін-т книгознавства. Секція соціології). — «Рад. книгар», 1930, № 6, с. 21.

Рец.: Книгу на службу культурній революції. Матеріали 1-ої Всеукраїнської книготорговельної наради 2—3 червня 1929 р. «Пролетарій», 1929. 88 с. — «Рад. книгар», 1930, № 1, с. 21.

Рец.: Кравченко А. За единое крупное библиотечное хозяйство. ГИЗ, 1929. 30 с. — «Рад. книгар», 1930, № 8, с. 20.

Рец.: «Красный библиотекарь». Предметный указатель статей за 1923—1928 гг. М., ГИЗ, 1930. 80 с. — «Рад. книгар», 1930, № 12, с. 26. Підпис: М. Г.

Рец.: Крупська Н. «В похід за бібліотеку». ДВУ. 16 с. — «Рад. книгар», 1930, № 3, с. 20. Підпис: М. Г.

Рец.: Ленін про бібліотеки. Збірник уривків з Ленінських статей і промов. Х., Держвидав України, 1930. 24 с. — «Рад. книгар», 1930, № 2, с. 21. Підпис: М. Г.

Рец.: «Новые книги». Систематический каталог книг. Выходит 3 раза в месяц. ГИЗ, № 1, с. 1—8; № 2, с. 81—92. Прил. к журн. «На книжном фронте». — «Рад. книгар», 1930, № 13—14, с. 37.

Рец.: Periodica USSR, 1930. (Периодика СССР). Международная книга. М., 36 с. — «Рад. книгар», 1930, № 17—18, с. 32. Підпис: М. Г.

Рец.: Професійна освіта. Каталог видань ДВУ. Підручники, посібники та допоміжна література. ДВУ, 1930. 92 с. — «Рад. книгар», 1930, № 1, с. 21.

Рец.: Семеновы. Книгу в массы. (Опыт работы по книгоношеству). «Молодая гвардия», 1929. 72 с. (Б-ка комсомольского опыта. Серия «Культпоход продолжается»). — «Рад. книгар», 1930, № 6, с. 21. Підпис: М. Г.

Рец.: Труды II Всероссийского библиографического съезда. М., Гос. центр. книжная палата РСФСР, 1929. 308 с. — «Критика», 1930, № 1, с. 136—140.

Рец. Экономика книги. Сб. статей Б. М. Волькенштейна, С. А. Клепикова и С. Г. Сбитникова. — «Работник просвещения». Изд. секция Совета и съездов гос. промышленности и торговли СССР. «Книгоиздательское и книготорговое дело СССР» под ред. Н. Н. Паморякова, М. Л. Рабиновича и Д. В. Шварца, вып. VII. М., 1929. 112 с. «Рад. книгар», 1930, № 3, с. 20.

В надійних шанцях [ідеологічний стан журнала «Бібліологічні вісті» та критика напрямку журнала в питанні бібліографії і книгознавства]. — «Критика», 1931, № 2, с. 109—129; № 3, с. 110—129.

Рец.: Ежегодник Государственной Центральной книжной палаты РСФСР. Вып. IV. Книга в 1928 году. Систематический указатель книг. Сост. Е. И. Шамурин. С прил. статьи М. Н. Куфаева «Книговедение в 1928 году». М.— Л., ГИЗ, 1930. — «Рад. книгар», 1931, № 2, с. 25.

На порозі п'ятнадцятого [року Великої Жовтневої соціалістичної революції]. — «Рад. книгар», 1931, № 31, с. 3—7.

Система бібліографічної інформації (На обговорення). — «Рад. книгар», 1931, № 2, с. 7—8.

Загаяний рік. (Про недоліки в справі виконання постанови ЦК ВКП(б) «Про видавничу роботу в галузі бібліографії на Україні»). — «Рад. книгар», 1932, № 23—24, с. 8—11.

4 побажання. Ще про «Пресбюро закордонної наукової літератури». — «Рад. книгар», 1932, № 2, с. 13—14.

Ім'я В. І. Леніна — зразковій бібліотеці, орден Трудового Червоного Прапора — зразковому керівникові. (До 10-річчя Державної бібліотеки БРСР). — «Бібліотека у соц. будівництві», 1933, № 1, с. 35—39.

К проекту новых таблиц системы десятичной классификации для массовых библиотек. — «Красный библиотекарь», 1935, № 4, с. 29—33.

Обязательный экземпляр на службу социалистическому строительству. — «Сов. библиография», вып. 1—2 (9—10), 1935, с. 35—56.

К возобновлению Украинской книжной летописи. — «Сов. библиография», 1936, № 1, с. 59—74.

Без підпису.

Possica i Sovietica. — «Книга и пролетарская революция», 1936, № 2, с. 145—146.

По книжным палатам союзных республик. — «Сов. библиография», 1937, № 3(17), с. 71—78.

В соавторстве с А. М. Бочевер.

Советское законодательство об обязательном экземпляре. — «Сов. библиография», 1940, № 1 (18), с. 78—102.

Вопросы библиографического описания. — «Сов. библиография», 1941, № 1 (19), с. 1—40.

Список склала **О. П. Насонова**

ХРОНІКА

XII ПЛЕНУМ МІЖВІДОМЧОЇ РАДИ З ПИТАНЬ БІБЛІОТЕЧНОЇ РОБОТИ ПРИ МІНІСТЕРСТВІ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

25 грудня 1970 р. в м. Києві відбувся XII пленум Міжвідомчої ради з питань бібліотечної роботи при Міністерстві культури УРСР.

Пленум обговорив одне з важливіших питань діяльності бібліотек республіки — обслуговування книгою робітників промисловості, будівництва і транспорту.

В роботі пленуму, крім членів Міжвідомчої ради, взяли участь директори обласних бібліотек, завідуючі ряду державних масових, профспілкових та науково-технічних бібліотек.

З доповіддю «Обслуговування книгою робітників промисловості, будівництва і транспорту» виступив завідуючий культмасовим відділом Укрпрофради М. М. Славинський. На пленумі були заслухані співдоповіді: «Робота державних масових бібліотек по обслуговуванню робітників промисловості, будівництва і транспорту» (директор Державної республіканської бібліотеки УРСР імені КПРС В. С. Бабич); «Науково-технічні бібліотеки в обслуговуванні робітників промисловості, будівництва і транспорту» (директор Державної республіканської науково-технічної бібліотеки О. М. Серьогіна).

В обговоренні питання взяли участь працівники державних, профспілкових та науково-технічних бібліотек. У своїх виступах вони висвітлили досвід роботи бібліотек з різних питань обслуговування книгою робітників, зокрема: робота бібліотек на допомогу підвищенню загальноосвітнього та професійного рівня робітників, інформаційно-бібліографічне обслуговування робітників масових професій, обслуговування виробничників технічною книгою за місцем праці і проживання, профспілкові бібліотеки на допомогу будівельникам, спільна робота науково-технічної і профспілкової бібліотек, координація діяльності державних масових, профспілкових та науково-технічних бібліотек по обслуговуванню працівників промисловості, будівництва і транспорту та інше.

XII пленум прийняв по цьому питанню відповідні рекомендації.

З інформацією про підсумки участі бібліотек Української РСР у Всесоюзному громадському огляді, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна виступила заступник голови Українського республіканського оргкомітету по проведенню громадського огляду бібліотек, присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, заступник голови Міжвідомчої ради, начальник відділу бібліотек Міністерства культури УРСР З. А. Печенізька.

Пленум схвалив позитивний досвід бібліотек Української РСР по виконанню умов огляду і рекомендував міністерствам, відомствам та організаціям, що мають мережу бібліотек, та їх методичним центрам забезпечити широке обговорення, узагальнення та впровадження досвіду кращих бібліотек в практику всіх

бібліотек республіки, спрямувати зусилля бібліотечних працівників на розгортання широкої пропаганди досягнень радянського народу, на дальше піднесення трудової і політичної активності мас.

В. УСТИНОВСЬКИЙ

ПЛЕНУМ ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ КОМІСІЇ

З метою координації діяльності республіканських комісій по бібліотечній роботі, а також керівництва розробкою основних науково-методичних і організаційних питань по бібліотечній роботі у вузах і середніх спеціальних закладах у 1959 р. при Міністерстві вищої і середньої спеціальної освіти СРСР створена Центральна науково-методична бібліотечна комісія.

До складу Комісії (ЦНМБК) входять керівники наукових бібліотек вищих і середніх спеціальних учбових закладів, а також визначні спеціалісти-бібліотекознавці і бібліографи, вчені.

Для вирішення окремих питань Комісія має право залучати працівників бібліотек і професорсько-викладацький склад вузів.

Їй надається право розробляти нормативи для визначення штатів, асигнування на комплектування, а також норми виробітку.

Вона розробляє і типові положення бібліотек, координує закупку зарубіжної літератури, перевіряє діяльність бібліотек учбових закладів країни.

Законодавчим актом Комісії є рішення пленуму ЦНМБК, який скликається один раз на рік.

На черговому пленумі ЦНМБК, який відбувся 15—19 лютого 1971 р. у Харкові, обговорювались матеріали Центральної наукової бібліотеки Харківського держуніверситету.

На пленумі були представлені 15 союзних і 5 автономних республік. Серед учасників пленуму — директори великих наукових бібліотек, політехнічних інститутів та інших учбових закладів, завідуючі бібліотеками середніх спеціальних учбових закладів, відповідальні працівники апарату Головної бібліотечної інспекції Міністерства культури СРСР, Міністерства ВССО СРСР, завідуючі республіканськими методичними кабінетами.

На пленумі ЦНМБК була заслухана звітна доповідь заст. голови ЦНМБК тов. А. П. Полюсук про роботу Комісії за 1970 р., звіт республіканської науково-методичної комісії Узбецької РСР, доповідь про роботу наукових бібліотек вузів України з першокурсниками, повідомлення про діяльність 36-ої сесії ІФЛА (Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій).

Доповіді і повідомлення широко обговорювалися. Виступаючі схвалили діяльність ЦНМБК і її робочого органу Центрального методичного кабінету. Було внесено ряд пропозицій з питань дальшого розвитку бібліотечно-бібліографічної роботи, особливо

координації бібліографічної роботи за географічною ознакою і з окремих наук, по створенню координаційних бібліографічних центрів на основі крупних університетських бібліотек і підготовку кадрів для бібліотек вищих учбових закладів.

Цікавим був виступ учасника 36-ої сесії ІФЛА К. М. Романовської, директора наукової бібліотеки Ленінградського університету.

Учасники пленуму ЦНМБК ознайомились з історичними і пам'ятними місцями Харкова.

М. КІРЮХІН

ЗВІТУЮТЬ НАУКОВЦІ БІБЛІОТЕЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ХДІК

4—5 лютого 1971 р. в Харківському державному інституті культури відбулася чергова XV звітно-наукова конференція викладачів.

Конференцію відкрив ректор інституту доцент Л. Л. Оприщенко, який підкреслив значення наукової роботи викладачів інституту для розвитку культури, для підвищення загального рівня ідейно-політичної та виховної роботи.

На пленарному засіданні в перший день конференції було заслухано доповіді К. М. Лойко «В. І. Ленін про комуністичну мораль» та Р. Б. Гуревич «До питання про підготовку бібліотечних працівників».

На засіданні секції бібліотекознавства, бібліографії, фондів і каталогів, технічних бібліотек та науково-технічної інформації було заслухано 12 доповідей та повідомлень. В роботі прийняли участь 40 викладачів та практичних робітників.

Старший викладач Р. Б. Гуревич виступила з доповіддю на тему «Громадський огляд масових бібліотек Української РСР до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна», в якій наведено дані про підготовку, проведення та попередні підсумки огляду, проаналізовано деякі показники бібліотечної роботи.

З інтересом прослухали присутні виступ доцента І. І. Корнейчика, в якому зроблено спробу простежити історію розвитку загальної поточної бібліографії української та українознавчої літератури в 70-90-ті рр. XIX ст. Питання, які розглядаються в дослідженні, щільно пов'язані з сучасністю.

В повідомленні «Про хід роботи над дослідженням комплексної теми «Система каталогів обласних бібліотек для дітей Української РСР» старший викладач Д. А. Кумок відмітила, що дослідження, яке провадиться, є актуальним і має значний інтерес. Внаслідок проведеної роботи повинні бути прийняті рекомендації, які передбачається покласти в основу Положення про систему каталогів обласних бібліотек для дітей Української РСР.

Цікавим був виступ в. о. доцента С. І. Волкової про участь кафедри бібліотекознавства в розробці проблеми «Молодь і книга». Значну увагу приділено вивченню читацьких інтересів молодих робітників, яке проведено серед масових бібліотек м. Харкова. Доповідач порушив питання про участь спеціальних кафедр бібліотечного факультету в наступній роботі над цією проблемою.

Багато нових даних про бібліотечне обслуговування сільського населення України до 1917 р. було наведено в доповіді старшого викладача З. В. Гімальдінової.

Викладач Н. С. Русавська виступила з доповіддю «В. І. Ленін про самоосвіту трудящих», в якій розглянуто методологічні основи самоосвіти, сформульовані в статтях В. І. Леніна та документах Комуністичної партії. Доповідач зупинилась на використанні ленінських принципів самоосвіти в бібліотечній роботі.

Старшим викладачем М. А. Низовим було зроблено спробу проаналізувати внесок деяких працівників Книжкової палати Української РСР у розробку статистики друку на Україні в перше радянське десятиріччя.

Старший викладач І. О. Вовченко розповіла про стан рекомендаційної бібліографії на Україні в 20-ті роки. Автором виявлений та узагальнений значний архівний матеріал.

Були заслухані доповіді та повідомлення старших викладачів Л. В. Голобурдіної «Шляхи розвитку рекомендаційної технічної інформації», Т. М. Кулешевої «Ф. Енгельс і сучасне природознавство», Л. І. Котенко «Розвиток опису творів друку на Україні в 20-30-ті роки», викладача В. А. Мільман «Питання організації бібліотечних фондів і каталогів в «Мінімумах бібліотечної техніки для масових та обласних бібліотек».

В обговоренні доповідей та повідомлень прийняли участь провідні викладачі спеціальних кафедр М. Д. Рябченко, Д. Д. Тараманов, В. Д. Масленнікова, Д. А. Кумок, Р. Б. Гуревич.

Учасники конференції одностайно відзначили загальний високий рівень представлених робіт, дослідницьку спрямованість наукової роботи викладачів спеціальних кафедр бібліотечного факультету. Підбиваючи підсумки засідання секції, її керівник, завідуючий кафедрою бібліотечних фондів і каталогів Є. П. Тамм підкреслив, що внаслідок проведеної роботи було внесено ряд істотних поправок у традиційні бібліотечно-бібліографічні теоретичні положення, наведено чимало нового з історії бібліотечної справи та бібліографії в Українській РСР.

Е. КАРАЧИНСЬКА

ПРОБЛЕМА «КНИГА І ЧИТАННЯ У ЖИТТІ МОЛОДОГО РОБІТНИКА»

Кафедра бібліотекознавства Харківського державного інституту культури протягом 1969—70 рр. проводить дослідження питань, пов'язаних з проблемою «Книга і читання у житті молодого робітника».

Дослідження було розпочато в Ленінський ювілейний рік. Цей збіг в значній мірі визначив його напрямок. Було поставлено завдання вивчити, як читає робітнича молодь твори В. І. Леніна та літературу про нього.

На першому етапі дослідження була обговорена методика і організація збору первинної інформації, складено перший варіант анкети, проведено пробний анкетний опит молодих робітників, читачів державних і профспілкових бібліотек м. Харкова, зібрані матеріали були оброблені і опубліковані в пресі.

На другому етапі дослідження вирішувалось декілька завдань:

1) виявити інтерес молоді до ленінської літератури, одержати конкретний матеріал, який характеризує її духовний склад; 2) виявити найважливіші соціально-демографічні фактори, які впливають на інтерес до ленінської літератури, визначити спонукальні причини читання, встановити їх взаємозв'язок, виявити провідні; з них; 3) встановити, з яких джерел, окрім масових бібліотек, робітнича молодь одержує літературу. Грунтуючись на емпіричних даних, визначити рівень її бібліотечно-бібліографічної культури.

Одночасно кафедра ставила перед собою завдання чисто практичного характеру — допомогти робітникам бібліотек глибше диференціювати рекомендацію ленінських творів, намітити шляхи підвищення ефективності їх пропаганди.

До збору матеріалу були розроблені інструкції, складені кодувальні карти, проведено інструктаж студентів і викладачів. Збір інформації був здійснений шляхом анкетування, групового аналізу читацьких формулярів, вивчення бібліотечної документації.

Для дослідження були взяті молоді робітники віком від 21 до 28 років, читачі державних і профспілкових масових бібліотек. Серед них було розповсюджено 750 анкет, зібрано 650.

Не дивлячись на те, що одержані дані ще не повністю оброблені, вже зараз можна зробити ряд попередніх висновків:

1. Серед молодих робітників-читачів масових бібліотек — переважна кількість робітників кваліфікованої праці, більш половини з них мають середню освіту і поєднують роботу з навчанням.

2. В 1969—1970 рр. читання ленінських творів молоддю значно активізувалося, особливо серед робітників, які навчаються. Якщо в середньому за два роки кожний молодий робітник, який поєднує навчання з роботою, прочитав більше 17 ленінських творів, то робітник, який не навчається, тільки 9.

Одержані дані дають змогу також встановити залежність читання від таких факторів, як партійність, громадська робота, комсомольське і партійне навчання.

Заслуговують на увагу і дані відносно використання молоддю бібліотек різних типів. Вони говорять про значний зріст авторитету бібліотек вузів і промислових підприємств.

Важливим показником щодо характеристики групи, яка вивчається, є дані про її бібліотечно-бібліографічну культуру. Характерно, що значну роль у виборі книг молодими робітниками відіграють поради бібліотекаря. Як і раніше, ще досить низьким залишається процент використання молоддю бібліографічних посібників як джерел рекомендації книг.

Поряд з питаннями реєстраційного характеру в анкеті було передбачено і так звані «відкриті питання», які дозволяють в деякій мірі визначити відношення читачів до тих чи інших творів. Наприклад, «назовіть найбільш цікаві, на Ваш погляд, спогади про В. І. Леніна», «назовіть художні твори, присвячені В. І. Леніну, які мали на Вас особливо великий вплив».

Наступний етап роботи над проблемою передбачає вихід за межі бібліотек, щоб виявити, як читають молоді робітники, які ще не стали читачами бібліотек.

Але слід зауважити, що глибоке комплексне дослідження проблеми читання потребує об'єднання сил представників різних галузей наук. Тільки загальними зусиллями творчих робітників і бібліотекарів вивчення проблеми читання можна поставити на потрібний науковий рівень.

С. ВОЛКОВА

НАВЧАЮТЬСЯ БІБЛІОТЕКАРІ ВУЗІВ

З 1970 р. заняття бібліотечних працівників вузів м. Харкова по підвищенню виробничої кваліфікації провадяться за єдиною 45-годинною програмою, яка розроблена методичним кабінетом Центральної наукової бібліотеки Харківського університету. Курс навчання розраховано на два роки.

Програмою передбачено підвищення виробничої кваліфікації бібліотечних працівників, які мають бібліотечну освіту або практичний досвід роботи в бібліотеці.

В Центральній науковій бібліотеці з метою кращого засвоєння програми робітниками бібліотеки, які не мають бібліотечної освіти, в період, який передує навчанню по 45-годинній програмі, був прочитаний курс лекцій з основних проблем бібліотекознавства, бібліографії, а потім проведені практичні заняття в усіх відділах бібліотеки.

Заняття в ЦНБ університету ведуться щотижня. На них запрошуються також працівники вузівських бібліотек, які слухають тут лекції, одержують консультації та іншу методичну допомогу.

В проведенні занять в ЦНБ ХДУ подають значну допомогу викладачі інституту культури. Так, з інтересом була заслухана лекція доцента Н. Я. Фрідьєвої про сучасний стан бібліотечної справи в СРСР, лекція завідуючого кафедрою бібліотечних фондів і каталогів Є. П. Тамма про радянську систему книгопостачання бібліотек.

На одному з занять виступила бібліотерапевт санаторія «Березівські мінеральні води» А. М. Міллер, яка взяла участь у роботі 36-ї сесії ІФЛА, що відбулася у Радянському Союзі у серпні-вересні 1970 р. Вона поділилася своїми враженнями про зустрічі з учасниками сесії ІФЛА, розповіла про основні питання, що ставились на засіданнях сесії.

Ці та інші лекції принесли безперечну користь робітникам бібліотек, які познайомились з останніми досягненнями в галузі розвитку бібліотечної справи в СРСР і за кордоном.

Проведення занять за програмою сприяє запровадженню останніх досягнень і нововведень в галузі бібліотечної справи та бібліографії в практику роботи вузівських бібліотек м. Харкова.

Ж. КОРНЄВА

ОБГОВОРЕННЯ ПІДРУЧНИКА «БІБЛІОГРАФІЯ. ЗАГАЛЬНИЙ КУРС»

27 жовтня 1970 р. у Харківському інституті культури відбулось розширене засідання кафедри бібліографії, на якому були присутні викладачі інших спеціальних кафедр та співробітники Книжкової палати України.

Відкриваючи засідання, завідуючий кафедрою бібліографії **Д. Д. Тараманов** зазначив, що завдання полягає в тому, щоб проаналізувати підручник [1] з урахуванням досвіду його використання викладачами й студентами, визначити його позитивні риси та недоліки.

На думку старшого викладача **В. Д. Масленікової** форма викладу матеріалу не зовсім відповідає підручнику. З ряду питань відсутні чіткі формулювання і визначення. Значні хиби відзначено у першій главі: немає визначення терміну бібліографії, дуже стисло подана характеристика праць В. І. Леніна з бібліографії. Викликає заперечення й класифікація основних видів бібліографії за їх суспільним призначенням. Не можна виправдати об'єднання трьох самостійних видів бібліографії, різних за своєю метою та читацьким призначенням (державна реєстраційна, науково-інформаційна та масова інформаційна) під єдиним узагальнюючим поняттям — інформаційна бібліографія. Багато недоліків, вважає

[1] Библиография. Общий курс. М., «Книга», 1969. 560 с.

В. Д. Масленікова, має глава XII — «Завдання та організація радянської бібліографії». Основні з них — неповнота та фрагментарність в характеристиці великих бібліографічних центрів країни — Всесоюзної книжкової палати, Бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна та ВІНІТІ. У главі «Рекомендаційна бібліографія» нечітко визначена система рекомендаційних посібників, не обгрунтовано їх типи і форми, не розкрито значення Наради та Наукової конференції (1961 та 1965 рр.) з питань рекомендаційної бібліографії для подальшого розвитку її теорії й методики. «Дуже прикро,— говорить В. Д. Масленікова,— що в підручнику не знайшлося місця для характеристики таких важливих бібліографічних праць як «Синхронистические таблицы русской библиографии» М. В. Здобнова, покажчика Ю. І. Масанова «Теория и практика библиографии» та деяких інших.

В. Т. Витяжков зазначив серйозні структурні недоліки підручника. Він вважає, що такого роду підручник повинен містити лише основи бібліографії — теорію, методику та організацію бібліографічної справи, а історія мусить бути виділена в окремий курс. Важливі зауваження були зроблені щодо змісту глави «Завдання та організація Радянської бібліографії». Він погоджується з думкою В. Д. Масленікової про те, що критичну бібліографію не слід розглядати як основний вид. В. Т. Витяжков пропонує також деякі масово-інформаційні видання відносити до рекомендаційної бібліографії.

Зауваження до розділу «Розвиток бібліографії в СРСР» були зроблені **І. І. Корнєйчиком**, який приєднався до пропозиції В. Т. Витяжкова виділити в окремий курс історію бібліографії. Корнєйчик вважає основним недоліком цього розділу недостатнє відображення національного матеріалу. В підручнику розглядається історія бібліографії в дореволюційний період, переважно як історія російської бібліографії. Деякі моменти з історії української бібліографії характеризуються як явища краєзнавчої бібліографії. Складачі чомусь вважають, якщо бібліографія велась серед народів, які зараз населяють СРСР, то вона не є складовою частиною історії вітчизняної бібліографії. Але це не вірно. Говорячи, наприклад, про бібліографічну діяльність революційних демократів, не можна обмежуватись лише іменами В. Г. Бєлінського, М. О. Добролюбова, М. Г. Чернишевського, а треба згадати й їх послідовників та соратників серед інших народів нашої країни (І. Франко, М. Налбандян та інші). І. І. Корнєйчик згоден з зауваженнями про складність подачі матеріалу в підручнику, про полемічний характер деяких положень.

Негативне ставлення до викладу матеріалу в підручнику висловила **Л. С. Іллічова.** На її погляд, багато положень важко сприйматимуться студентами. Співставляючи глави «Методи бібліографії» та «Складання бібліографічних посібників», виступаюча

вказала, що вони в деякій мірі повторюють одна одну. В той же час в жодній з них не вирішено питання про специфіку бібліографічних методів.

І. О. Вовченко зупинилась, головним чином, на главах, які висвітлюють питання історії радянської бібліографії. Вона зазначила, що в підручнику невиправдано замовчується внесок науково-дослідних інститутів книгознавства в Ленінграді та Києві в справі розробки теорії бібліографії, не вірне також твердження авторів про відсутність у двадцяті роки фундаментальних рекомендаційних покажчиків. І. О. Вовченко приєдналась до думки інших товаришів про необхідність дослідження критико-бібліографічних матеріалів, як особливої форми інформації та пропаганди літератури.

В. С. Погорєлов, співробітник Книжкової палати УРСР, зазначив недоліки підручника в плані висвітлення питань державної бібліографії, відсутності аналізу методики складання органів поточної бібліографічної реєстрації, назвав деякі фактичні помилки, що допущені в підручнику у відношенні органів державної реєстрації України.

Виступаючи з заключним словом, Д. Д. Тараманов підкреслив важливість виходу нового видання підручника з загального курсу бібліографії та корисність його обговорення. Одним з основних недоліків підручника він вважає відсутність національного матеріалу та віднесення ряду національних бібліографій до краєзнавчих. Д. Д. Тараманов говорить, що відчутним вкладом у розробку української радянської бібліографії буде спільна робота викладачів Харківського та Київського інститутів культури по складанню підручника з історії української радянської бібліографії. На погляд Д. Д. Тараманова, слід дотримуватись поділу бібліографії на такі основні види: державну, науково-допоміжну та рекомендаційну. Критичну бібліографію треба розглядати як особливу форму бібліографічної діяльності, яку можна віднести або до науково-допоміжної, або до рекомендаційної бібліографії в залежності від того, які завдання вирішує в цілому те чи інше критико-бібліографічне видання.

І. ВОВЧЕНКО

ВСЕСОЮЗНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ З ПРОБЛЕМ КНИГОЗНАВСТВА

На Всесоюзній науковій конференції з проблем теоретичного і практичного книгознавства, яка відбулася 14—16 квітня 1971 р. за скликанням Наукової ради з історії всесвітньої культури Академії наук СРСР, Всесоюзної книжкової палати, Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти РРФСР та Московського поліграфічного інституту розглядалися питання підготовки кадрів та

наукових працівників, покращення матеріально-технічної бази видавництв та учбових закладів.

У роботі наради взяли участь представники майже всіх союзних республік, спеціальних вищих учбових закладів країни, працівники великих бібліотек Москви, Ленінграда, Києва та інших міст.

Питання комплексності книгознавства як науки, її сучасного стану та перспектив дальшого розвитку були розглянуті у доповіді проф. М. М. Сікорського і канд. пед. наук А. І. Барсука «Радянське книгознавство на сучасному етапі».

Дуже цікавою була доповідь проф. М. В. Урнова і канд. екон. наук П. А. Чувікова: «Дисертації з книгознавства, деякі підсумки і проблеми».

У доповіді відзначалося, що за 25 років, з 1945 по 1970 р., було захищено 11 докторських і 290 кандидатських дисертацій з різних розділів книгознавства. Найбільше було підготовлено дисертацій з традиційних, вже розроблених, проблем книгознавства: історії книги (50 робіт), бібліографії (77), бібліотекознавства (101 робота). За останні 10—15 років пожвавилася науково-дослідна робота в галузі теорії, методики і організації видавничої справи, зокрема, теорії і практики редагування. Покладено початок вивченню в книгознавчому аспекті проблем книгорозповсюдження.

Детальний аналіз стану науково-дослідної роботи з найважливіших теоретичних проблем книгознавства дозволили доповідачам зробити узагальнюючі висновки. На особливу увагу заслуговує пропозиція проф. М. В. Урнова про необхідність переглянути правила присвоєння вчених ступенів кандидатів і докторів педагогічних, філологічних і історичних наук за книгознавчі роботи. Настав час просити ВАК визначити ступінь кандидата і доктора книгознавства.

Питання вивчення історії книжкової справи в СРСР і завдання підготовки дослідження у цій галузі були висвітлені у доповіді канд. іст. наук М. Г. Малихіна.

Заслуговує на увагу і доповідь проф. І. Є. Баренбаума «Місце бібліотекознавства і бібліографії в системі книгознавства», де вказується на тісний зв'язок їх з усіма іншими дисциплінами книгознавчого комплексу. Про тісний взаємозв'язок свідчить і дослідження та зміст учбової, монографічної та іншої літератури. Саме при вивченні процесів і закономірностей, властивих бібліотечно-бібліографічним явищам, спеціалісти неминуче звертаються до висновків, зроблених теорією, методикою, історією видавничої справи, книжковою торгівлею, історією книги. За зразок можна взяти праці Н. В. Здобнова, М. В. Машкової, Б. В. Банка, К. І. Абрамова, В. Є. Васильченка, присвячені еволюції бібліотечно-бібліографічних процесів, їх генезису і розвитку.

Змістовними і цікавими були й інші доповіді і повідомлення, заслухані і обговорені на цій конференції. Назвемо лише деякі з них: «Науково-технічна інформація в області книгознавства» (канд. екон. наук І. М. Монастирський), «Наукове книгознавство і науково-технічний прогрес» (канд. філол. наук Є. С. Ліхтенштейн), «Проблеми прогнозування друку в СРСР» (Л. С. Харлампієв), «Книгознавство, як предмет викладання» (канд. пед. наук М. М. Клевенський), «Про книгознавчу підготовку бібліотекаря-бібліографа» (канд. пед. наук І. Г. Моргенштерн).

Пропозиції доповідачів і виступаючих дозволили прийняти розгорнуті рекомендації і рішення цього фактично першого у післявоєнний період форуму радянських книгознавців.

Конференція прийняла рішення про необхідність введення наукового ступеня кандидата і доктора книгознавчих наук; запропонувала у найближчий час ввести курс «Вступ до книгознавства», яким повинно розпочинатись вивчення всіх спеціальних предметів. Важливими рішеннями конференції є рекомендації, які стосуються зміцнення видавничої бази Всесоюзної книжкової палати, активізації діяльності ЦБНТІ з питань преси, видання ряду наукових досліджень з історії книжкової справи та бібліографії. Для стимулювання розробки актуальних книгознавчих проблем і впровадження наукових і практичних досягнень в різні галузі книжкової справи, конференція прийняла рішення звернутись з клопотанням до Президії Академії наук СРСР про встановлення премії імені одного із видатних радянських книгознавців, яку присуджувати один раз у три роки за видатні книгознавчі дослідження.

Т. О. СКРИПНИК.

Бібліографічний покажчик

друкованих праць викладачів та співробітників Харківського державного інституту культури (1947—1970)

Продовження *

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО

Беляков Л. В. Деякі питання наочної пропаганди літератури в масових бібліотеках. — «Наукова конференція, присвячена XXI з'їздові КПРС» (Харк. бібліотеч. ін-т). Х., 1959, с. 56—57.

Настінна картотека — плакат «Новинки технічної літератури». Консультація. — «Нові книги УРСР», 1959, № 4, с. 33—35.

Білопола Н. С. Основні принципи бібліотечного будівництва в СРСР. Лекція для студентів-заочників бібліотечного факультету ХДІК з курсу «Бібліотекознавство». Х., 1970. 18 с. (М-во культури УРСР. Харк. ін-т культури).

Здійснення ленінського принципу загальнодоступності в роботі бібліотек України. — «XIV звітно-наукова конференція» (Харк. ін-т культури). Підсумки наукової роботи за 1969 рік (березень 1970 р.) Програма і тези доповідей. Х., 1970. с. 57—59.

Богдан К. П. Диференційоване обслуговування читачів бібліотек для дітей. — «Конференція спеціальних кафедр спільно з бібліотечними працівниками, присвячена питанню диференційованого обслуговування читачів» (Харк. бібліотеч. ін-т). 1917—1957. Х., 1957, с. 7—8.

Методична робота районної дитячої бібліотеки. Лекція для студентів заочного відділення з курсу «Бібліотекознавство». Х., 1960. 22 с. (М-во культури УРСР. Харк. бібліотеч. ін-т).

Організація відкритого доступу до книжкових фондів у 6-й районній дитячій бібліотеці м. Харкова. — В кн.: Відкритий доступ до книжкових фондів бібліотек. Збірник навчально-метод. статей на допомогу студентам у вивченні курсу бібліотекознавства. Х., 1960, с. 61—73.

Про деякі особливості організації відкритого доступу до книжкових фондів у дитячій бібліотеці. — «Конференція, присвячена підсумкам наукової роботи за 1959 рік» (Харк. бібліотеч. ін-т). (4—6 лютого 1960 р.) Х., 1960. с. 48—60.

Робота дитячої бібліотеки на допомогу трудовому вихованню школярів. — «VII звітно-наукова конференція» (Харк. бібліотеч. ін-т). Підсумки наукової роботи за 1962 рік. (11—13 лютого 1963 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1963, с. 54—55.

Керівництво читанням школярів молодшого віку. Виховання культури читання. Конспект лекції з курсу «Бібліотекознавство» для студентів-заочників. Х., 1964. 21 с. (М-во культури УРСР. Харк. бібліотеч. ін-т).

З досвіду проведення бібліотечно-бібліографічних уроків у школах м. Харкова. — «VIII звітно-наукова конференція» (Харк. бібліотеч. ін-т). Підсумки наукової роботи за 1963 рік (12—14 лютого 1964 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1964, с. 63—64.

Про деякі питання вивчення інтересів юних читачів. — «IV науково-методична конференція випускників інституту» (Харк. ін-т культури (13—15 травня). Тези доповідей і повідомлень. Х., 1965, с. 26—28.

---

* Початок див. у збірнику «Бібліотекознавство та бібліографія», № 10, 1971.

Про вибірковий облік читацьких запитів у дитячих бібліотеках. — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 4, 1967, с. 36—42.

Вытяжков В. Т. и Тамм Е. П. Отраслевик или универсал? — «Библиотекарь» 1962, № 5, с. 48—49.

Власова Л. М. Підвищення продуктивності праці — найважливіше завдання. — «Нові книги УРСР», 1959, № 8, с. 37—38.

Тематичний добір літератури з техніки при відкритому доступі до книжкових фондів. — В кн.: Відкритий доступ до книжкових фондів бібліотек. Збірник навчально-метод. статей на допомогу студентам у вивченні курсу бібліотекознавства. Х., 1960, с. 75—92.

Тематичний підбір технічної літератури при відкритому доступі до книжкового фонду. (Тези). — «Конференція, присвячена підсумкам наукової роботи за 1959 рік» (Харк. бібліотеч. ін-т) (4—6 лютого 1960 р.). Х., 1960, с. 40—41.

Тематичні полиці технічної літератури. — «Нові книги УРСР», 1960, № 12, с. 28—32.

Волкова С. І. Всесоюзне змагання за поліпшення бібліотечного обслуговування на селі в роки другої п'ятирічки. (За матеріалами масових бібліотек мережі Народного Комісаріату Освіти РРФСР). — «Учені записки» (Харк. бібліотеч. ін-т), вип. 4. Х., 1960, с. 45—66.

Частковий відкритий доступ читачів до книжкових фондів бібліотек. — В кн.: Відкритий доступ до книжкових фондів бібліотек. Збірник навчально-метод. статей на допомогу студентам у вивченні курсу бібліотекознавства. Х., 1960, с. 29—45.

Частковий відкритий доступ до книжкових фондів бібліотек. (Тези). — «Конференція, присвячена підсумкам наукової роботи за 1959 рік» (Харк. бібліотеч. ін-т) (4—6 лютого 1960 р.) Х., 1960, с. 34—35.

Методика складання індивідуальних планів читання і робота з ними в масових бібліотеках. Лекція для студентів-заочників з курсу «Бібліотекознавство». Х., 1962. 34 с. (М-во культури УРСР. Харк. бібліотеч. ін-т).

Дійовий засіб керівництва читанням. — «Соц. культура», 1962, № 8, с. 32—33.

Підготовка бібліотечних кадрів в РРФСР за роки другої п'ятирічки. — «VI звітно-наукова конференція» (Харк. бібліотеч. ін-т). Підсумки наукової роботи за 1961 рік (24—26 січня 1962 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1962, с. 32—34.

Масові бібліотеки — на допомогу естетичному вихованню. — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 1, 1964, с. 14—21.

Підготовка бібліотечних кадрів в РРФСР у роки другої п'ятирічки. — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 1, 1964, с. 157—167.

Робота бібліотек на допомогу естетичному вихованню. — «VIII звітно-наукова конференція» (Харк. бібліотеч. ін-т). Підсумки наукової роботи за 1963 рік (12—14 лютого 1964 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1964, с. 46—48.

Методические указания к курсовой работе по курсу «Библиотековедение». Для студентов-заочников библиотечного факультета. Х., 1965. 5 с. (М-во культуры УССР. Харьк. ин-т культуры).

Робота бібліотек на допомогу естетичному вихованню. — «IV науково-методична конференція випускників інституту» (Харк. ін-т культури) (13—15 травня). Тези доповідей і повідомлень. Х., 1965, с. 12—14.

Постановление ЦИК СССР «О библиотечном деле в Союзе ССР» (1934 г.) и его значение для библиотечного строительства. — «Библиотека СССР», вып. 36, 1967, с. 35—50.

Развитие и укрепление государственных массовых библиотек РСФСР в годы второй пятилетки (1933—1937 гг.) Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук (по специальности «Библиотековедение»). Л., 1968. 30 с. (М-во культуры РСФСР. Ленингр. ин-т культуры).

Роль Н. К. Крупської у виконанні постанови ЦВК СРСР «Про бібліотечну справу в Союзі РСР» від 27 березня 1934 року. «XII звітно-наукова конференція» (Харк. ін-т культури).

Підсумки наукової роботи за 1967 рік (22—24 лютого 1968 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1968, с. 56—57.

Н. К. Крупська і організаційні проблеми бібліотечного будівництва. — «V науково-методична конференція випускників інституту, присвячена 100-річчю від дня народження Н. К. Крупської» (Харк. ін-т культури) (9—11 квітня 1969 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1969, с. 28—30.

Методические указания к курсовой работе по курсу «Библиотековедение». Для студентов-заочников библиотечного факультета. Х., 1970. 5 с. (М-во культуры УССР. Харьк. ин-т культуры).

Про деякі особливості пропаганди ленінської спадщини серед читачів масових бібліотек. — «XIV звітно-наукова конференція» (Харк. ін-т культури). Підсумки наукової роботи за 1969 рік (березень 1970 р.). Програма і тези доповідей Х., 1970. с. 54—55.

Герман М. М. Про педагогічні закономірності в бібліотекознавстві. — «Тези доповідей наукової конференції, присвяченої 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції» (Харк. бібліотеч. ін-т). Х., 1957, с. 5—8.

Гільмальдінова З. В. Розквіт бібліотечної справи на Україні за роки Радянської влади (Тези). — «Конференція, присвячена підсумкам наукової роботи інституту за 1957 рік» (Харк. бібліотеч. ін-т). Х., 1958, с. 9—11.

Бібліотечна справа на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (Тези). — «Конференція, присвячена підсумкам наукової роботи за 1959 рік» (Харк. бібліотеч. ін-т) (4—6 лютого 1960 р.). Х., 1960, с. 41—43.

Розвиток бібліотечної справи на Україні в 1953—1960 рр. — «VI звітно-наукова конференція» (Харк. бібліотеч. ін-т) (24—26 січня 1962 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1962, с. 21—22.

Бібліотечна справа на Україні в період Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу (1941—1945). Лекція для студентів з курсу «Історія бібліотечної справи в СРСР». Х., 1963. 35 с. (М-во культури УРСР. Харк. бібліотеч. ін-т. На правах рукопису).

Публічні бібліотеки. — В кн.: Українська Радянська Енциклопедія. Т. 12. К., 1963, с. 21. Без підпису.

З історії бібліотечної справи на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 1, 1964, с. 122—133.

Библиотечное дело на Украине (Организация библиотечной работы) 1945—1961. Вып. 1. Конспект лекций для студентов-заочников ХГИК по курсу «История библиотечного дела в СССР». Х., 1965. 35 с. (М-во культуры УССР. Харьк. ин-т культуры. На правах рукописи).

З історії бібліотечного будівництва на Україні (1941—1961 рр.) — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 2, 1965, с. 128—141.

З історії бібліотечного будівництва в Українській РСР (1945—1961 рр.) — «IX звітно-наукова конференція» (Харк. ін-т культури). Підсумки наукової роботи за 1964 рік (25—27 лютого 1965 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1965. с. 51—52.

Деякі питання диференційованого обслуговування працівників сільського господарства в масових бібліотеках. (По матеріалах сільських бібліотек України) — «XII звітно-наукова конференція» (Харк. ін-т культури). Підсумки наукової роботи за 1967 рік (22—24 лютого 1968 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1968, с. 43—44.

Деякі питання диференційованого обслуговування працівників сільського господарства в масових бібліотеках (За матеріалами сільських бібліотек України). — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 7. Х., 1969, с. 53—68.

Стан і розвиток системи бібліотечно-бібліографічного обслуговування працівників сільського господарства в областях України (1965—1967 рр). — «XIII звітно-наукова конференція», присвячена 100-річчю від дня народження Н. К. Крупської (Харк. ін-т культури). Підсумки наукової роботи за 1968 рік (20, 21, 22 лютого 1969 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1969, с. 49—51.

Настанови В. І. Леніна про сільськогосподарську пропаганду — в практику бібліотек. — «XIV звітно-наукова конференція» (Харк. ін-т культури). Підсумки наукової роботи за 1969 рік (березень 1970 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1970, с. 61—63.

Настанови В. І. Леніна про сільськогосподарську пропаганду і завдання бібліотек. — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 8. Х., 1970, с. 48—58.

Гуревич Р. Б. План работы Волчанской районной библиотеки Харьковской области на 1954 г. 16 с. В соавторстве с В. А. Леницким.

План роботи Юрченківської сільської бібліотеки Вовчанського району на 1954 рік. Х., 1954. 18 с. (Харк. обл. б-ка).

У співавторстві з В. О. Леницьким.

Піклування про сільських читачів. — «Соц. культура», 1955, № 3, с. 21—22.

У співавторстві з Г. О. Коляденко.

Організація бібліотечного обслуговування сільського населення УРСР. — «Учені записки» (Харк. бібліотеч. ін-т), вип. 3. 1957, с. 287—313.

Связь преподавания с производственной работой студентов. (Опыт работы кафедры библиотековедения Харьк. библиотеч. ин-та на заоч. отделении). — «Первая учебно-метод. конференция» (Ленингр. гос. библиотеч. ин-т) 12—13 сентября 1957 г. Тезисы докладов. Л., 1957, с. 1—3.

Розвиток методичної роботи районних бібліотек Української РСР. — В кн.: Збірник учбово-методичних матеріалів. Х., 1958, с. 22—40.

Харківська центральна бібліотека юного читача (1931—1937 рр.). З історії дитячих бібліотек Української РСР. (Тези). — «Конференція, присвячена підсумкам наукової роботи інституту за 1957 рік. (Харк. бібліотеч. ін-т). Х., 1958, с. 51—52.

Громадський огляд бібліотек Української РСР (1956—1958 рр.) (Тези). — «Наукова конференція, присвячена XXI з'їздові КПРС» (Харк. бібліотеч. ін-т). Х., 1959, с. 54—55.

Відкритий доступ читачів до книжкових фондів бібліотек (Огляд метод. матеріалів обл. бібліотек для дорослих УРСР). — В кн.: Відкритий доступ до книжкових фондів бібліотек. Збірник навчально-метод. статей на допомогу студентам у вивченні курсу бібліотекознавства. Х., 1960, с. 103—114.

Конференція випускників бібліотечного інституту (Харк. бібліотеч. ін-т). — «Нові книги УРСР», 1960, № 14, с. 40—41.

Організація бібліотечної справи в СРСР. Метод. вказівки і матеріали на допомогу студентам першого курсу заочного відділу у вивченні курсу «Бібліотекознавство». Х., 1961. 79 с. (М-во культури УРСР. Харк. бібліотеч. ін-т).

Роль общественности в библиотечном строительстве (Из опыта библиотек УССР). — «Межвузовская конференция 4—8 мая 1961 г.» (Ленингр. библиотеч. ин-т). Тезисы докладов. Л., 1961, с. 25—28.

Громадський огляд державних масових бібліотек Української РСР. (1956—1958 рр.). — «Наукові записки» (Харк. бібліотеч. ін-т), вип. 6, 1962, с. 3—30.

Роль громадськості в бібліотечному будівництві. — «Третя науково-методична конференція випускників інституту» (Харк. бібліотеч. ін-т). (25—27 вересня 1962 р.). Тези доповідей. Х., 1962, с. 31—33.

Рада бібліотеки. — «VII звітно-наукова конференція» (Харк. бібліотеч. ін-т). Підсумки наукової роботи за 1962 рік (11—13 лютого 1963 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1963, с. 40—42.

Організація бібліотечної справи в СРСР, ч. 4—5. Метод. вказівки для студентів-заочників. (Теми 1—5). Х., 1965. 73 с. (М-во культури УРСР. Харк. ін-т культури. На правах рукопису).

«Библиотековедение», ч. 4. «Организация работы библиотек», ч. 5. «Руководство библиотечным делом в СССР». Тезисы лекций. Заоч. отд., фак. массовых библиотек. IV курс, 1965/66 учеб. год. Х., 1966. 28 с. (М-во культуры УССР. Харьк. ин-т культуры).

Материалы в помощь изучению курса «Библиотековедение», ч. I. «Организация библиотечного дела в СССР» для студентов заоч. отд. III курса фак. мас-

совых библиотек. 1965—1966 учеб. год. Тезисы лекций (8 тем.). Х., 1966. 28 с. (М-во культуры УССР. Харьк. ин-т культуры).

Організація бібліотечної справи в СРСР. Матеріали на допомогу вивченню курсу «Бібліотекознавство», ч. I, Теми I—VII. Х., 1966. 176 с. (М-во культури УРСР. Харк. ін-т культури).

Всегда в поиске (До 50-річчя громадської, педагогічної та наукової діяльності Н. Я. Фрідьевсі). — «Библиотекарь», 1966, № 3, с. 40.

Харківська центральна бібліотека юного читача. (До історії дитячих бібліотек УРСР). — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 4, 1967, с. 115—129.

Харківська центральна бібліотека юного читача. (До історії дитячих бібліотек УРСР). — «Бібліотекознавстро та бібліографія», вип. 5, 1967, с. 101—109.

Громадський огляд бібліотек Української РСР до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. — «XII звітно-наукова конференція» (Харк. ін-т культури). Підсумки наукової роботи за 1967 р. (22—24 лютого 1968 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1968, с. 34—35.

Організація бібліотечної справи в СРСР. Матеріали на допомогу вивченню курсу «Бібліотекознавство», ч. IV—V. Х., 1970 (М-во культури УРСР. Харк. ін-т культури. На правах рукопису).

1. Органи керівництва бібліотечною справою. 1970. 4 с.
2. Планування бібліотечної сітки. 1970. 11 с.
3. Методична робота бібліотек. 1970. 9 с.

Без п'дпису.

Демченко М. С. Книгарям — вищу бібліотечну освіту. — «Соц. культура», 1956, № 4, с. 20.

Пропаганда литературы об опыте передовиков сельского хозяйства. — «Ученые записки» (Харк. бібліотеч. ін-т), вып. 2, 1956, с. 87—99.

Пропаганда сільськогосподарської літератури в масових бібліотеках. Лекція для студентів-заочників з курсу «Бібліотекознавство». Х., 1958. 35 с. (М-во культури УРСР. Харк. бібліотеч. ін-т).

За действенную научно-атеистическую пропаганду. — «Библиотекарь», 1959, № 5, с. 24—27.

Пропаганда науково-атеїстичної літератури в масових бібліотеках. Лекція для студентів-заочників з курсу «Бібліотекознавство». Х., 1960. 32 с. (М-во культури УРСР. Харк бібліотеч. ін-т).

Активно пропагувати науково-атеїстичну літературу. (Огляд книг). — «Нові книги УРСР», 1960, № 13, с. 28—31.

За активну науково-атеїстичну пропаганду. — «Читалище», 1960, № 4, с. 11—12.

Болгарською мовою.

Пропаганда науково-атеїстичної літератури в масових бібліотеках. (Тези). — «Конференція, присвячена підсумкам наукової роботи за 1959 рік». (Харк. бібліотеч. ін-т) (4—6 лютого 1960 р.). Х., 1960, с. 36—37.

Пропаганда научно-атеистической литературы в массовых библиотеках. — «Межвузовская конференция 4—8 мая 1961 г.» (Ленингр. гос. библиотеч. ин-т). Тезисы докладов. Л., 1961, с. 40—42.

Только зная читателя. — «Библиотекарь», 1961, № 6, с. 44—46.

Проти темряви і мракобісся. (З досвіду пропаганди науково-атеїстичних знань в бібліотеках). К., Держполітвидав УРСР, 1962. 44 с.

Пропаганда атеїстичних знань. — «Соц. культура», 1963, № 6, с. 35—36.

На допомогу пропаганді науково-атеїстичної літератури в бібліотеках. — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 1, 1964, с. 36—43.

Світло розганяє темряву. Огляд методичних матеріалів наукових та обл. бібліотек України. — «Соц. культура», 1964, 12, с. 37—38.

Трибуна бібліотекаря. (Про зміст респ. міжвідомч. науково-метод. збірника «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 3). — «Нові книги УРСР», 1966, № 34, с. 16—17.

Бібліотекар іде до віруючого. — «Соц. культура», 1967, № 11, с. 42—43.

Дьомкін І. В. Бібліотечна справа на Україні в період розгортання соціалістичної реконструкції народного господарства (1926—1932 рр.) Лекція для студентів-заочників з курсу «Історія бібліотечної справи в СРСР», ч. І. Х., 1961. 38 с.; ч. 2. Х., 1961. 36 с. (М-во культури УРСР. Харк. бібліотеч. ін-т).

Євсєєв О. І. Перші кроки. (Про пов'язання учбового процесу в Харківському бібліотечному інституті з життям). — «Соц. культура», 1960, № 8, с. 41—42.

Библиотека-институт. (До 100-річчя Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна). — «Библиотекарь», 1962, № 6, с. 35.

Громадські засади в бібліотечній роботі. — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 1, 1964, с. 3—13.

Євсєєв О. І., Виноградов А. П. та Майборода О. А. Підготовка культосвітніх працівників в Харківському бібліотечному інституті. — «Учені записки» (Харк. бібліотеч. ін-т), вип. 3, 1957, с. 3—51.

Єщенко Ф. О. Бібліотечна справа на Україні в роки відновлення народного господарства (1921—25). Матеріали до лекції з курсу «Історія бібліотечної справи в СРСР». Х., 1961. 47 с. (М-во культури УРСР. Харк. бібліотеч. ін-т).

З історії Харківського державного інституту культури (1957—1967 рр.) — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 5, 1967, с. 41—63.

Авт.: Виноградов А. П., Витяжков В. Т., Євсєєв О. І., Лойко К. М. та Чернявський Г. Й.

Ковпик Ф. Т. Готуємо бібліотечних спеціалістів. (Харк. бібліотеч. ін-т). — «Культурно-освітня робота», 1950, № 5, с. 39—41.

Комісаренко Т. П. Розвиток бібліотечної справи в Радянській Україні. (Тези). — «Наукова конференція, присвячена XXI з'їздові КПРС» (Харк. бібліотеч. ін-т). Х., 1959, с. 52—53.

Із досвіду бібліотечного обслуговування робітників у харківських приміських поїздах. — «VI звітно-наукова конференція» (Харк. бібліотеч. ін-т). Підсумки наукової роботи за 1961 рік (24—26 січня 1962 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1962, с. 37—38.

Розвиток бібліотечної справи у західних областях Української РСР в перші післявоєнні роки. (На матеріалах Тернопільської області). — «IX звітно-наукова конференція» (Харк. ін-т культури). Підсумки наукової роботи за 1964 рік (25—27 лютого 1965 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1965, с. 52—54.

Розквіт бібліотечної справи на Буковині за роки Радянської влади. — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 6. Х., 1969, с. 77—88.

Коропатва І. І. Сільські бібліотеки Харківського товариства грамотності за часів реакції (1907—1911 рр.). (Тези). — «Конференція, присвячена підсумкам наукової роботи за 1959 рік» (Харк. бібліотеч. ін-т). (4—6 лютого 1960 р.). Х., 1960, с. 47—48.

Красножон Є. М. Культура читання. — «Друг читача», 1960, 7 липня; 1960, 14 липня; 1960, 21 липня; 1960, 28 липня.

Бібліотеки на допомогу підвищенню кваліфікації молодих робітників. — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 1, 1964, с. 66—73.

Керівництво читанням молоді. (На досвіді роботи бібліотек м. Харкова). — «IX звітно-наукова конференція» (Харк. ін-т культури). Підсумки наукової роботи за 1964 рік (25—27 лютого 1965 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1965, с. 41—43.

Керівництво читанням робітничої молоді. — «IV науково-методична конференція випускників інституту» (Харк. ін-т культури) (13—15 травня). Тези доповідей і повідомлень. Х., 1965, с. 2—4.

Н. К. Крупська про роботу бібліотек по комуністичному вихованню молоді. — «XII звітно-наукова конференція» (Харк. ін-т культури). Підсумки наукової роботи за 1967 рік (22—24 лютого 1968 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1968, с. 54—56.

Робота масової бібліотеки по вихованню культури читання Лекцій для студентів-заочників бібліотеч. фак. ХДІК по курсу «Бібліотекознавство». Х., 1968 (1969). 22 с. (М-во культури УРСР. Харк. ін-т культури).

Залучення до бібліотеки робітничої молоді. — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 6, 1969, с. 29—36.

Н. К. Крупська про завдання бібліотек по комуністичному вихованню молоді. — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 7, 1969, с. 21—31.

Н. К. Крупська про роль бібліотек у комуністичному вихованні молоді. — «V науково-методична конференція випускників інституту, присвячена 100-річчю від дня народження Н. К. Крупської» (Харк. ін-т культури). (9—11 квітня 1969 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1969, с. 23—25.

Пропаганда творів В. І. Леніна і література про нього серед робітничої молоді — читачів масових бібліотек м. Харкова. — «XIV звітно-наукова конференція» (Харк. ін-т культури). Підсумки наукової роботи за 1969 рік (березень 1970 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1970, с. 59—60.

Майборода О. А. Возрожденный вуз. (Харьк. библиотеч. ин-т). — «Красное знамя», 1950, 22 февраля.

Харьковский библиотечный институт. — «Библиотекарь», 1956, № 4, с. 32—34.

Бібліотечні інститути. — В кн.: Українська Радянська Енциклопедія, т. 1, К., 1959, с. 553—554. Без підпису.

Рябченко М. Д. Облік видачі літератури у читальному залі. — «Нові книги УРСР», 1960, № 19, с. 30—33.

Облік роботи читального залу при відкритому доступі до книжкових фондів. — В кн.: Відкритий доступ до книжкових фондів бібліотек. Збірник навчально-метод. статей на допомогу студентам у вивченні курсу бібліотекознавства. Х., 1960, с. 93—102.

Індивідуальне керівництво читанням художньої літератури. — «VI звітно-наукова конференція» (Харк. бібліотеч. ін-т). Підсумки наукової роботи за 1961 рік (24—26 січня 1962 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1962, с. 27—28.

Ленінські читання. — «Нові книги УРСР», 1966, № 9, с. 25—28.

Кожному читачеві — ленінську книгу. — «Культура і життя», 1967, 11 травня.

Ленінські читання. — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 4, 1967, с. 5—13.

Комплексна пропаганда літератури. — «Соц. культура», 1968, № 8, с. 40—41.

Питання вивчення творів В. І. Леніна в працях Н. К. Крупської. — «XII звітно-наукова конференція» (Харк. ін-т культури). Підсумки наукової роботи за 1967 рік. (22—24 лютого 1968 р.) Програма і тези доповідей. Х., 1968, с. 52—54.

Групова рекомендаційна бесіда про книгу. Лекція для студентів-заочників з курсу «Керівництво читанням». Обслуговування читачів в бібліотеці». Х., 1969. 15 с. (М-во культури УРСР. Харк. ін-т культури).

Н. К. Крупська про вивчення творів В. І. Леніна. — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 7, 1969, с. 5—20.

Н. К. Крупська про вивчення творів В. І. Леніна. — «V науково-метод. конференція випускників інституту, присвячена 100-річчю від дня народження Н. К. Крупської» (Харк. ін-т культури) (9—11 квітня 1969 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1969, с. 8—9.

Скрипник Т. О. Півстоліття — улюбленій справі. (До 50-річчя бібліотечної та наукової діяльності Н. Я. Фрідьєвої). — «Соц. культура», 1966, № 2, с. 43. Без підпису.

Фельдштейн М., Фридьева Н. и Гуревич Р. О подготовке кадров в библиотечных институтах. — «Библиотекарь», 1948, № 9, с. 25—30.

Фрідьєва Н. Я. К вопросу о советском библиотековедении как науке. — «Тезисы докладов на теоретической конференции Харьковского библиотечного института». Х., 1948, с. 6—8.

Публичная, общественная и бесплатные народные библиотеки гор. Харькова до 1917 года. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Х., 1954. 15 с. (Моск. гос. библиотеч. ин-т).

Бесплатные народные библиотеки в г. Харькове в период первой русской революции. — «Ученые записки» (Харьк. библиотеч. ин-т), вып. 2, 1956, с. 141—162.

Диференційоване обслуговування читачів у радянських бібліотеках. Тези.— «Конференція спеціальних кафедр спільно з бібліотечними працівниками, присвячена питанню диференційованого обслуговування читачів» (Харк. бібліотеч. ін-т). 1917—1957. Х., 1957, с. 5—6.

Бібліотечна справа на Україні в перші роки Радянської влади (1917—1920 рр.). (Тези). — «Наукова конференція, присвячена XXI з'їздові КПРС» (Харк. бібліотеч. ін-т). Х., 1959, с. 50—51.

Пропаганда в бібліотеках літератури з питань економіки. (Метод. вказівки для студентів, вивчаючих курс бібліотекознавства). Х., 1960. 37 с. (Харк. бібліотеч. ін-т. На правах рукопису).

Керівництво читанням в умовах відкритого доступу читачів до книжкових фондів бібліотек. — В кн.: Відкритий доступ до книжкових фондів бібліотек. Збірник навчально-метод. статей на допомогу студентам у вивченні курсу бібліотекознавства. Х., 1960, с. 3—28.

Керівництво читанням в умовах відкритого доступу читачів до книжкових фондів радянських бібліотек. (Тези). — «Конференція, присвячена підсумкам наукової роботи за 1959 рік» (Харк. бібліотеч. ін-т). (4—6 лютого 1960 р.). Х., 1960, с. 14—15.

Керівництво читанням в умовах відкритого доступу читачів до книжкових фондів радянських бібліотек. (Тези). — «Друга науково-методична конференція випускників інституту» (Харк. бібліотеч. ін-т). (10—13 травня 1960 р.). Х., 1960, с. 15—16.

Руководство чтением в советских библиотеках в современных условиях. — «Межвузовская конференция 4—8 мая 1961 г.» (Ленингр. библиотеч. ин-т). Тезисы докладов. Л., 1961, с. 32—34.

Керівництво читанням в бібліотеках в світлі рішень XXII з'їзду КПРС. — «Третя науково-методична конференція випускників інституту» (Харк. бібліотеч. ін-т) (25—27 вересня 1962 р.). Тези доповідей. Х., 1962, с. 3—4.

Керівництво читанням в бібліотеках в світлі рішень XXII з'їзду КПРС. — «VI звітно-наукова конференція» (Харк. бібліотеч. ін-т). Підсумки наукової роботи за 1961 рік. (24—26 січня 1962 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1962, с. 15—16.

Жизнь для просвещения народа (о деятельности Х. Д. Алчевской). М., Изд-во Всесоюз. книжной палаты, 1963. 100 с. (Деятели книги).

Вивчення читачів і керівництво читанням у масових бібліотеках. — «IV науково-методична конференція випускників інституту (Харк. ін-т культури) (13—15 травня). Тези доповідей і повідомлень Х., 1965, с. 1—2.

Вивчення читачів і керівництво читанням у масових бібліотеках. (З досвіду роботи бібліотек м. Харкова). — «IX звітно-наукова конференція» (Харк. ін-т культури). Підсумки наукової роботи за 1964 рік. (25—27 лютого 1965 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1965, с. 40—41.

Вивчення читачів і керівництво читанням у масових бібліотеках України. (У пошуках шляхів до розуму і серця кожного читача). — «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 3, 1966, с. 5—18.

Бібліотеки більшовицьких організацій України (лютий—жовтень 1917 р.).— «Бібліотекознавство та бібліографія», вип. 5, 1967, с. 89—100.

Роль Н. К. Крупської в становленні та розвитку бібліотечної справи на Україні в перші роки Радянської влади (1919—1920 рр.). — «V науково-методична конференція випускників інституту, присвячена 100-річчю від дня народження Н. К. Крупської» (Харк. ін-т культури) (9—11 квітня 1969 р.). Програма і тези доповідей. Х., 1969, с. 26—28.

Фрідьєва Н. і Волкова С. Відкриті книжкові фонди. — «Соц. культура», 1960, № 2, с. 34—35.

ЗМІСТ

СТАТТІ

В. Т. Витяжков. Бібліографія в системі суміжних галузей 5

Н. Я. Фрідьєва. До питання про бібліотекознавство як науку . . 15

М. І. Смілянська. Про координацію бібліотечного обслуговування робітників технічною літературою 24

П. І. Чекалін. Питання організації єдиного алфавітного каталога книг українською і російською мовами в бібліотеках України 31

В. М. Островська. Інформаційна робота дитячої бібліотеки на допомогу вчителю початкової школи 38

З. В. Гімальдінова. Бібліотечне обслуговування населення сільських місцевостей України в дожовтневий період 43

С. О. Велігодська. Науково-пізнавальний матеріал на сторінках українського дитячого журналу «Дзвінок» 52

М. А. Челак. Розвиток В. І. Леніним марксистського атеїзму і його поширення на Україні (1894—1904 рр.) 60

В. В. Літвішко. Герой «Історії мого сучасника» В. Г. Короленка — читач Тургенєва 68

ЗАМІТКИ. ПОВІДОМЛЕННЯ

В. Г. Дригайло. Довідково-бібліографічна робота бібліотеки вузу . . 81

В. А. Мільман. Питання організації бібліотечних фондів у «Мінімумі бібліотечної техніки в масових бібліотеках» 85

І. Ф. Мартинов. Про початок державної бібліографічної реєстрації в Українській РСР 90

В. М. Басюк. Видавнича діяльність спілки селянських письменників «Плуг» (1922—1932 рр.) 95

Б. М. Цімерінов. З історії видання творів В. Г. Короленка в УРСР (1917—1941 рр.) 103

І. Ю. Гузор і М. О. Мороз. Знахідка бібліографа 111

ОГЛЯДИ

Є. П. Тамм. Ліквідація неписьменності на Україні в радянській історичній літературі 20-х — початку 30-х років 121

В. М. Шейко. Культурне будівництво в реконструктивний період у радянській історичній літературі 130

В. І. Підченко. Твори О. М. Горького в пресі США і Англії 136

ДІЯЧІ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ ТА БІБЛІОГРАФІЇ НА УКРАЇНІ

І. І. Корнейчик. Михайло Ілліч Ясинський 147

М. І. Багрич. Михайло Абрамович Годкевич 158

ХРОНІКА 165

Бібліографічний покажчик друкованих праць викладачів та співробітників Харківського державного інституту культури (1947—1970 рр.) . . . 178

БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ И БИБЛИОГРАФИЯ
Межведомственный республиканский сборник, вып. 11
(На украинском языке)

Редактор *Л. П. Макуріна.*
Технічний редактор *Н. Ф. Павлова*
Коректори: *Л. Т. Ганнус, С. В. Натаньян.*

Здано на виробництво 1/X 1971 р. Підписано до друку 16/X 1971 р. Формат 60×90 1/16. Папер. арк. 5,87, друк. арк. 11, Облік. арк. 12,1. БЦ 95316. Зам. 1134. Ціна 91 коп. Тираж 10

Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР.
310078, ГСП, Харків —78, Артема, 31.

Друкарня Книжкової палати УРСР
310078, ГСП, Харків—78, вул. Артема, 31.

91 коп.